

Allameh Tabataba'i University
Faculty of Persian Literature and Foreign Languages

Literary Language Research Journal

Vol. 2, No. 6, Summer 2024

Publisher: Allameh Tabataba'i University
Director-in-Charge: Mohammad Amir Jalali, Ph.D
Editor-in-Chief: Abbasali Vafaei, Ph.D
Associate Editor: Mozhddeh Kamalifard, Ph.D

Editorial Panel

Alexander Ivanovich Polishchuk: *Prof. (Moscow State Linguistic University)*
Zahra Abo-alhasani Chime: *Asossiate Prof. (Tehran University)*
Mahmud Bashiri: *Asossiate Prof. (Allameh Tabataba'i University)*
Mohammad Behnamfar: *Prof. (Birjand University)*
Ismae'il Tajbaksh: *Prof. (Allameh Tabataba'i University)*
Chen Tong: *Prof. (Shanghai International Studies University)*
Ali Heydari: *Prof. (Lorestan University)*
Negar Davari Ardakani: *Asossiate Prof. (Shahid Beheshti University)*
Alireza Sha'banlu: *Asossiate Prof. (Institute for Humanities and Cultural Studies)*
Rezamorad Sahraei: *Prof. (Allameh Tabataba'i University)*
Soheila Salahi Moghaddam: *Asossiate Prof. (Alzahra University)*
Zahra 'Abbasi: *Asossiate Prof. (Tarbiat Modares University)*
Mahinnaz MirDehghan: *Asossiate Prof. (Shahid Beheshti University)*
Abbasali Vafaei: *Prof. (Allameh Tabataba'i University)*

Persian Editor: Mozhddeh Kamalifard, Ph.D **English Editor:** Mostafa Amiri, Ph.D

Layout and Graphic Desiner: Esfandyar Moradi

Address: Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, South Allameh Tabataba'i St., Moderiat Bridge, Chamran Highway, Tehran, Iran.

P.O. Box: 1997967556 **TeleFax:** (+98 21) 88683705

Journal Website: jrll.atu.ac.ir

ISSN: 2821-093X **EISSN:** 2821-0948

This Issue's Scientific Advisors:

PhD. Zahra Abolhasani Chime; PhD. Aliasghar Babasalar; PhD. Qaffar Borjsaz; PhD. Hamid Puladi; PhD. Mohammadamir Jalali; PhD. Shahla Khalilollahi; PhD. Yaser Dalvand; PhD. Sare Zirak; PhD. Alireza sha'banlou; PhD. Soheyla Salahi Moghaddam; PhD. Arsalan Golfam; PhD. Omid Majd ; PhD. Alireza Nabilou; PhD. Batul Va'ez .

Articles' Publication Manual and Submission Method

- The article should be the result of scientific research in one of the topics related to Literary Language.
- The Editorial board is free to accept, reject and Edit articles.
- The order of publishing articles is determined by the Editorial board's opinion and review.
- The author is responsible for the accuracy of the content of the article.
- Articles should be submitted through the integrated system of scientific journals (jrll.atu.ac.ir).
- In each article, line spacing should be 1 cm, the margin should be 4.5 cm on both sides and 5 cm from below and above; and each article should be at most twenty A4 pages (with Zar font 13) written based on *Dastur-e Xatt-e Fârsi (Persian Script Orthography)* approved by the Academy of Persian Language and Literature (www.persianacademy.ir).
- The software used should be Microsoft Word 10 or higher.
- Page spacing should be Multiple 0.9.
- The first paragraph that comes after each heading, should not be indented.
- Subsequent paragraphs should be 0.5 cm indented.
- Footnotes should be in APA style (Surname, First Name's Initial).
- In-text numbers should be written in Persian.
- A *momayyez* or decimal separator (/) should be used for decimals.
- All headings should be at 12pt distance from the previous text, and 0 pt distance from the following text
- The abstract should be prepared and written in one paragraph and include the following sections (without giving them separate headings):
 - Introduction to the problem (one or two sentences),
 - Purpose (one sentence),
 - Method (two to three sentences including the research plan, statistical community, number of samples, sampling method, intervention, tool {the full name of the tool, the manufacturer name and the year of manufacture},
 - Method of data analysis {without mentioning software name},
 - Results (two to three sentences, including main findings without mentioning numbers), and
 - Conclusion (two sentences).

Please note that abstracts are narrative texts. So, dividing their sections and giving them separate headings are not allowed.

The number of abstract words should be 150 to 250 (Abstract verbs should be written in past tense).

- On the title page, the followings should be respectively presented: The title of the article (B Zar 15 Bold), the name of the author/authors (B Compset 12 Bold), the academic rank and the name of the university or affiliated organization (B Compset 10), the abstract (150 words/B Zar 11), keywords (4-7 words, separated by commas/Lotus B 12).

* The name of the corresponding author should be starred and mentioned in the footnote of the corresponding author's email.

Faculty members: Academic Rank (Instructor, Assistant Professor, Associate Professor, Professor), Department (if any), University, City, Country.

Students: Student (Bachelor, Master, Doctorate) of Field of Study, University, City, Country.

Free people and researchers: Degree (Bachelor, Master, or Doctorate) of Field of Study, Affiliated Organization, City, Country.

Hawza students: Level (2, 3, 4), Field of Study, Hawzah 'Ilmiyah (seminary)/Madreseh Elmiyeh (Religious School), City, Country.

Individuals and researchers who are members of an organization/ research institute: (Instructor, Assistant Professor, Associate Professor, Professor), Department (if any), University, City, Country.

The current article has been taken from the doctoral dissertation/master's thesis in the field of from..... university/ The current article has been taken from the research project entitled “.....” with the support of university/institute (B zar 10).

- The main text of the article should not include more than 6000 words (the number of abstract words is considered separately).
- The main text of the article includes: Introduction, Review of Literature, Method, Findings, Discussion and Conclusion, Conflict of Interest, Acknowledgement, ORCID, Persian and Latin sources (References).
- In-text headings (B Lotus 14 Bold)/ the Persian text of the article (B Zar 13)/Persian sources (B Zar 12) /Latin sources (Times New Roman 11), and the Latin translation of Persian sources accompanied with [In Persian] at the end of the source (Times New Roman 11)
- The title of images, tables and charts (B Lotus 11) and the text of images, tables and charts (B Lotus 10).
- The number of tables in an article should not exceed 5. Tables should be organized in APA format and with size 10.
- References to quotations (direct): First name and surname of the author/authors (Year of Publication), (indirect): First name and surname of the author/authors, year of publication) and its repetition (same: page number).
- All foreign names of the original text (except Arabic) should be translated into Persian and inserted in a footnote as (surname (the initial letter in uppercase), first name's initial).
- The equivalent of the words should be written in the footnotes, the initial letter in uppercase and the rest of the letters in lowercase.
- If more than one work has been published by an author in a year, these works should be distinguished by mentioning the letters الف, ب, ... or a, b, ... after the year of publication.
- Refer to non-Persian sources in the same language.
- If the book has more than three authors, after the name of the first author, the phrase “et al.” should be written; A work that does not have the author's name should be referred to the name of the book; A work provided by an institution or organization should be referred to the name of the institution or organization.
- ORCID should be presented before the list (Times New Roman 11).
- Persian sources should be written with B zar 12, English sources with Times New Roman 11, and Arabic sources with B badr 12 and Hanging 1cm)
- The list of sources and references should be arranged alphabetically at the end of the article as follows:

Persian (B Lotus 14 Bold)

*** Book:**

Surname, First Name; Surname, First Name and Surname, First Name (Author/Authors). (Year of Publication). *Book title*. Name and Surname of the People Involved (proofreader, translator, Editor, etc.). Edition. Place of Publication: Publisher.

Book with no identified author: *Book title*. (Year of Publication). Edition. Place of publication: Publisher.

A book written by an institution: Name of Institution. (Year of Publication). *Book title*. Edition. Place of Publication: Publisher. (B Zar 12)

* **Article:** Surname, First Name; Surname, First Name and Surname, First Name (Author/Authors). (Year of Publication). Title. *Journal Name*. Period/Year (Issue Number). Number of pages of the article from right to left, high to low. Insert doi (B Zar 12)

* **Thesis/Dissertation:** Thesis/Dissertation: Surname, First Name. (Year of Publication). *Thesis title*. Master Thesis/Doctoral Dissertation, University Name.

* Collections: Surname, First Name's Initial; Surname, First Name's Initial and Surname, First Name's Initial. (Author/Authors). (Year of Publication). Article title. *Collection title*. Place of Publication: Publisher's Name.

(B Zar 12)

* **Websites:** Surname, First Name. (Last Revision Date and Time on the Website). Subject's title, Website's Name and Address. (B Zar 12)

References (Times New Roman 13 Bold)

* **Book:** Surname, First Name; Surname, First Name and Surname, First Name. (Year of Publication). *Book title*. Edition. Place of Publication: Publisher.

Book with no identified author: *Book title*. (Year of Publication). Edition. Place of Publication: Publisher.

A book written by an institution: Name of Institution. (Year of Publication). *Book title*. Edition. Place of Publication: Publisher. (Times New Roman 11)

* **Article:** Surname, First Name's Initial, Surname, First Name's Initial and Surname, First Name's Initial. (Year of publication). Title. *Journal Name*. Period/Year (Issue Number). Number of pages of the article from right to left, high to low. (Times New Roman 11)

* Thesis/Dissertation: Surname, First Name's Initial. (Year of publication). *Thesis title*. Master Thesis/Doctoral Dissertation. University Name. (Times New Roman 11)

* Collections: Surname, First Name's Initial; Surname, First Name's Initial and Surname, First Name's Initial. (Author/Authors). (Year of Publication). Article Title. *Collection Title*. Place of Publication: Publisher's Name. (Times New Roman 11)

* Websites: Surname, First Name's Initial. (Last Revision Date and Time on the Website). Subject's Title, Website's Name and Address. (Times New Roman 11)

The Latin translation of Persian sources should be given at the end of the References, and follow the standard format of Latin sources; [In Persian] should be added at the end of the source.

Contents

The Function of the “Magic of Vicinity” in the Titles of Technical and Complex Prose Works	9
Shirin Roshani, Habibollah Abbasi	
The Parenthetical Sentence in Contemporary Persian Texts	29
Mahmoud Mehravaran, Atefeh Saleh	
Semantic Transformation in the Vocabulary of Shams al-Nahar (the first Printed Periodical in Afghanistan) and a Comparison with the Kabul Weekly (a Later Publication)	65
Ismail Tajbakhsh, Ahmad Zia Rafat	
The Stylistic Analysis of Persian Prose During the Growth and Development Period Based on the Process of Constituent Extraposition	101
Elham Mizban, Ali Alizadeh, Shahla Sharifi	
Proposing a Model to Solve the Semantic Difficulties of the Controversial Verses of Hafez's Sonnet by Focusing on the Issue of Lexical Connections	137
Ayoob Moradi	
The Linguistic-Narrative Applications of Conventional Plurals in Storytelling	169
Nastaran Shahbazi, Fateme Toobaei, Fateme Jamshidi, Ehsan Hamadizade	

The Function of the “Magic of Vicinity” in the Titles of Technical and Complex Prose Works

Shirin Roshani * | Ph.D. Student of Persian Language and Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran.

Habibollah Abbasi | Professor, Department of Persian Language and Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran.

Abstract

The magic of proximity has been a crucial and determining factor in examining the linguistic and rhetorical impacts on the intellectual perspective of Iranians throughout history. This rhetorical technique is so powerful that it has sometimes influenced the historical and cultural destiny of Iranians. The impact of the magic of proximity occurs through foregrounding at the level of speech. Throughout the literary history of Iran, authors have always tried to persuade their audience by relying on this influential factor. The gateway to texts is their titles; hence, this foregrounding is intensely evident in the titles of works, especially in artistic prose. This study, using a descriptive-analytical method, demonstrates the magic of proximity in nineteen titles of artistic and ornate prose. The theoretical basis of the present study is the theories discussed in Kurosh Safavi’s book *From Linguistics to Literature*, which considers literariness as a result of rule-making and balance in the surface structure of language. This rule-making and balance lead to the magic of proximity in the titles of works, which, besides creating beauty, encourage readers to study the works through auditory and visual pleasure and ultimately lead to a sense of persuasion in the audience.

*Corresponding Author: shirinroshani@khu.ac.ir

How to Cite: Roshan, Sh., Abbasi, H. (2024). The Function of the “Magic of Vicinity” in the Titles of Technical and Complex Prose Works. *Literary Language Research Journal*, 2(6), 9-28. doi: 10.22054/JRLL.2024.81395.1088

1. Introduction

Persian prose, similar to Arabic prose, has often been subordinate to poetry and somewhat follows its lead. This is most evident in artistic prose, which gradually emerged in the late fifth century, particularly when the political structure shifted from rationality and democracy towards emotionalism and despotism. Simplicity in writing gradually gave way to elaboration and artificiality, transforming the era of tragedies into an era of caricatures. This shift accelerated when Ash'ari discourse and Shafi'i jurisprudence replaced Mu'tazili discourse and Hanafi jurisprudence, and as it is said, Khwajah Nezam al-Molk Tusi took the place of 'Amid al-Molk Kondori. From this point onwards, the structure of structures began to decline, and the decadence in Persian prose emerged, with its manifestations visible in the titles of books from this period, predominantly influenced by proximity.

In this study, we aim to examine the intellectual decline of Iranians, influenced by the decline of political thought, and to reflect this through the analysis of the magic of proximity in the titles of artistic prose works. We also seek to explain that whenever meaning has been eclipsed, words and form have dominated, becoming the prevailing aspect of that culture, and linguistic games have replaced meaning-creation and intellectual exploration.

2. Research Background

Various studies have been conducted on the subject of the present inquiry, drawing on different works. The article "The Magic of Proximity" by Mohammad Reza Shafiei Kadkani was first published in October 1998 and subsequently became a subject of study and analysis for many researchers. This article, along with other lectures, was published in a book titled *Resurrection of Words* (2012). In this article, the author discusses the causes of the magic of proximity and its effects on the structure of culture and thought. Numerous articles have analyzed this topic, a few of which are mentioned below.

"Manifestations of the Magic of Proximity in Masnavi" by Mitra Golchin and Mohammad Reza Shafiei Kadkani: This study examines and introduces the rhetorical domain of the magic of proximity in Masnavi. The findings indicate that elements creating internal music, such as various types of puns, melody, repetition of consonants and vowels, reinforce the magic of contiguity in Masnavi.

Another study, "The Magic of Proximity in Several Sermons of Nahj al-Balagha," by Farahnaz Shahverdi, Mahmoud Shahbazi, Ghasem Mokhtari, and Seyyed Abolfazl Sajjadi, analyzes the magic of Proximity on syntagmatic and paradigmatic axes. It also introduces the artistic elements that, through the process of selecting and combining words along these two axes, create defamiliarization in the usual texture of speech. Their achievement in this study is presenting examples of novel creations in the innermost layers of speech texture (spiritual music).

Another article that adopts a similar approach to the present inquiry is "Examining the Magic of Proximity in Folk Proverbs" by Alireza Asadi and Mohammad Reza Khoman. This study, applying the linguistic theories discussed by Kurosh Safavi, examines the book *Story of Bahmaniari*, which includes six thousand proverbs, and identifies the music-creating elements such as rhyme, pun, alliteration, and repetition as creators of the magic of proximity in proverbs.

To date, no independent research has been conducted on the analysis of the magic of contiguity in the titles of technical and artificial prose works.

3. Methodology

This research aims to depict the intellectual decline of Iranians, influenced by the decline of political ideas, and to reflect this through the analysis of the magic of proximity in the titles of artistic prose works. The study employs a descriptive-analytical method to show how the magic of proximity draws attention to the titles of literary works. This study draws its methodology from Kurosh Safavi's *From Linguistics to Literature*, employing a deductive observational approach.

4. Discussion

Literary creation is perceived as a product of rule-making and balance within the surface layer of language. Titles of artistic and ornate prose are categorized and examined under various themes. Relying on the notion of establishing balance at both phonetic and lexical levels, the study showcases the utilization of the magic of proximity in the selected titles. Of particular note is the significant prevalence of artistic and ornate prose with historical themes within this classification. As these prose works veer away from narrative

elements towards a more scientific framework, their quantity diminishes due to increased emphasis on structure and persuasion. This transition underscores the notion that distancing oneself from linguistic aesthetics leads to a greater emphasis on reality and scientific content. One of the primary functions of framing historical events within a narrative structure is persuasion. Narrators aim to not only engage their audience but also to convince them of the validity of the depicted issues through various storytelling techniques. Language holds a pivotal role in influencing the audience's reception and acceptance of the narrative content. In catering to audiences from diverse ideological backgrounds, specific tools are required to effectively achieve the goal of persuasion and acceptance. Across different historical epochs, the magic of proximity has consistently emerged as a potent tool in reshaping the attitudes of cultural denizens within society.

The aesthetic concept of proximity magic is predicated upon the amalgamation of disparate elements within its compelling spectrum, imbuing them with a sense of coherence or cohesion. By leveraging the formal proximity of said elements or their harmonious resonance in relation to their profound essence, the perceived distance between them is effaced, fostering a perception of proximity in both visage and significance. This study employs linguistic rules that yield a rhetorical resonance aimed at augmenting the intrinsic musicality of the text.

5. Conclusion

The findings of this study, similar to other research conducted in this field, indicate that the magic of proximity has always played a significant and influential role in the intellectual life of Iranians. Creating powerful music through the proximity of identical or similar phonemes and the juxtaposition of syllables in a particular pattern results in balance, leading the audience to accept any message unconditionally upon hearing and perceiving this balance.

One of the domains where the magic of proximity manifests itself is in the titles of artistic and ornate prose works. Given that the title of a work is a crucial factor in attracting and retaining the audience, authors have always endeavored to captivate them initially through the title. By examining the titles of several artistic and ornate prose works across different fields, we concluded that the magic of proximity is manifested through a specific system in them. This specific system

was studied in two areas: phonetic balance and lexical balance. In the area of phonetic balance, the titles showed harmony at both the phoneme and syllable levels, thus possessing high musical power. In the area of lexical balance, we encounter two literary devices: pun and rhyme. What creates the magic of proximity in this area is the differences at the word level, which have led to various puns and rhymes, almost ubiquitous in all titles. Since most works in this period are in two or more parts, the authors have fully utilized this capacity in word selection and title creation.

Another finding of this research is the high frequency of various influential factors in creating the magic of proximity among works with historical content. Given the type of historiography in these periods, which leans toward narrative history, the historian-writer seeks to persuade the audience. One of the key functions of the magic of contiguity is convincing the audience, a phenomenon evident throughout our literary history.

Keywords: Magic of Vicinity, Technical and Complex prose, Title, Rule addition, Balance

کارکرد جادوی مجاورت در عناوین آثار نثر فنی و مصنوع

شیرین روشنی * دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

حبیب‌الله عباسی استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

چکیده

جادوی مجاورت از عوامل مهم و تعیین‌کننده در بررسی تأثیرات زبانی و بلاغی بر نظرگاه اندیشگانی ایرانیان در طول تاریخ بوده است. این شگرد بلاغی به قدری قدرتمند است که گاه به مقدرات تاریخی و فرهنگی ایرانیان جهت داده است. تأثیرگذاری جادوی مجاورت از طریق برجسته‌سازی در سطح کلام صورت می‌گیرد. نویسندگان در طول حیات ادبی ایران همواره سعی داشته‌اند با تکیه بر این عامل تأثیرگذار مخاطب را به درجهٔ اقناع برسانند. دروازهٔ ورود به متون عناوین آن‌هاست. از این روی، این برجسته‌سازی به شدت در میان عناوین آثار (به ویژه نثرهای مصنوع) دیده می‌شود. در این جستار با روش تحلیلی-توصیفی جادوی مجاورت در نوزده عنوان نثر مصنوع و متکلف نشان داده شده است. مبنای نظری جستار حاضر نظریات مندرج در کتاب از زبان‌شناسی به ادبیات کوروش صفوی است که ایجاد ادبیت را نتیجهٔ قاعده‌افزایی و توازن در پروتیهٔ زبان می‌داند. این قاعده‌افزایی و توازن موجب ایجاد جادوی مجاورت در عناوین آثار شده که در کنار زیبایی‌آفرینی، خوانندگان را از طریق التذاذ شنوایی و دیداری به مطالعهٔ آثار ترغیب می‌کند و در نهایت همین عامل منجر به ایجاد حس اقناع در مخاطبان می‌شود.

کلیدواژه‌ها: جادوی مجاورت، نثر مصنوع و متکلف، عنوان، قاعده‌افزایی، توازن.

مقاله حاضر برگرفته از رسالهٔ دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه خوارزمی است.

* نویسندهٔ مسئول: shirinroshani@khu.ac.ir

۱. مقدمه

نثر فارسی همانند نثر عربی طفیلی شعر و تا حدودی دنباله‌روی آن بوده است. این مهم را بیش از همه در نثر فنی که از اواخر سده پنجم کم کم تکوین می‌یابد می‌بینیم؛ به‌ویژه از وقتی که ساختار سیاسی از عقلانیت و دموکراسی به سمت عاطفه‌گرایی و استبداد میل می‌کند. ساده‌نویسی نیز کم‌کم جای خود را به تکلف و تصنع می‌دهد و عصر تراژدی‌ها به عصر کاریکاتورها تبدیل می‌شود. این حرکت از وقتی پرسرعت می‌شود که گفتمان اشعری و فقه شافعی جایگزین گفتمان معتزلی و فقه حنفی می‌شود و به قولی، خواجه نظام‌الملک طوسی به جای عمیدالملک کندری بر منصب وزارت تکیه می‌زند (الجابری، ۱۳۸۹: ۴۲۶). از این زمان به بعد ساختار ساختارها رو به افول می‌نهد و انحطاط در نثر فارسی پدیدار می‌گردد که جلوه‌های آن را می‌توان در عنوان‌های کتب این دوره که وجه غالب آن‌ها تأثیرپذیری از مجاورت است، مشاهده کرد.

در این جستار در صدد هستیم تا انحطاط فکری ایرانیان را که متأثر از افول اندیشه‌های سیاسی است بررسی کنیم و بازتاب آن را از رهگذر تحلیل عنصر جادوی مجاورت در عناوین آثار نثر فنی نشان دهیم. ضمن اینکه می‌خواهیم این مهم را تبیین کنیم که هرگاه معنی روی به محاق نهاده، لفظ و صورت میدان‌دار شده و به صورت وجه غالب آن فرهنگ درآمده و بازی‌های زبانی جای معنی‌پروری و اندیشه‌ورزی را گرفته است.

۲. پیشینه پژوهش

در باره موضوع جستار حاضر پژوهش‌های گوناگونی با تکیه بر آثار مختلف انجام شده است. مقاله «جادوی مجاورت» نوشته محمدرضا شفیعی کدکنی نخستین بار در مهر ۱۳۷۷ به چاپ رسید و پس از آن موضوع مطالعه و بررسی بسیاری از پژوهشگران قرار گرفت (۱۳۷۷: ۱۶-۲۶). این مقاله با درس‌نامه‌های دیگر در کتابی با عنوان رستاخیز کلمات (۱۳۹۱) به چاپ رسید. در این مقاله، نویسنده به علل ایجاد جادوی مجاورت و تأثیرات آن بر ساختار فرهنگ و اندیشه می‌پردازد. مقالات متعددی این موضوع را دست‌مایه تحلیل قرار داده‌اند که به تعدادی

از آن‌ها در ادامه اشاره می‌شود.

«جلوه‌هایی از جادوی مجاورت در مثنوی» نوشته میترا گلچین و محمدرضا شفیعی کدکنی؛ در این جستار قلمروی بلاغی جادوی مجاورت در مثنوی بررسی و معرفی شده است. نتیجه این پژوهش این است که عوامل ایجادکننده موسیقی درونی از جمله انواع جناس، نغمه حروف، تکرار صامت‌ها و مصوت‌ها، جادوی مجاورت را در مثنوی تقویت می‌کند (۱۳۸۱: ۲۹-۴۲).

جستار دیگر «جادوی مجاورت در گفتارهایی چند از نهج البلاغه» نوشته فرحناز شاهوردی، محمود شهبازی، قاسم مختاری و سید ابوالفضل سجادی است. در این پژوهش جادوی مجاورت در دو محور جانشینی و هم‌نشینی تحلیل می‌شود. هم‌چنین هنر‌سازیهایی که در فرایند انتخاب و ترکیب واژگان بر این دو محور دست به آشنایی‌زدایی در بافت معمول کلام می‌زنند، معرفی می‌شوند. دستاورد ایشان در این پژوهش ارائه نمونه‌های آفرینش بدیع در درونی‌ترین لایه‌های بافت کلام (موسیقی معنوی) است (۱۴۰۰: ۳-۲۸).

مقاله دیگری که از رویکردی مشابه با جستار حاضر بهره گرفته «بررسی جادوی مجاورت در امثال عامیانه» نوشته علیرضا اسدی و محمدرضا خمان است. در جستار مورد نظر با کاربری نظریات زبانی کوروش صفوی، کتاب داستان‌نامه بهمنیاری که مشتمل بر شش هزار مثل است مطالعه شده و عوامل موسیقی‌ساز سجع، جناس، واج‌آرایی و تکرار ایجادگر جادوی مجاورت در امثال دانسته شده‌اند (۱۳۹۳: ۵۵-۸۲).

در باب تحلیل جادوی مجاورت در عناوین آثار نثر فنی و مصنوع تاکنون پژوهش مستقلی انجام نشده است.

۳. روش

مبنای نظری جستار حاضر با تکیه بر نظریات مندرج در کتاب از زبان‌شناسی به ادبیات کوروش صفوی (۱۳۹۰) است که ایجاد ادبیّت را نتیجه قاعده‌افزایی و توازن در برونه زبان می‌داند. چند عنوان از نثرهای فنی و مصنوع به چند دسته تقسیم و در موضوعات مختلف

تحلیل می‌شوند. با تکیه بر نظریهٔ ایجاد توازن در سطوح آوایی و واژگانی، جادوی مجاورت در گزینش این عناوین نشان داده می‌شود. عناوین این آثار در دسته‌های موضوعی زیر طبقه‌بندی شده‌اند.

جدول ۱. دسته‌بندی موضوعی عناوین نثر مصنوع و متکلف مورد مطالعه

تاریخی-روایی (روایت تاریخی)	عرفانی	ترسل	فنی و علمی
تاریخ-تاریخ	مصباح الهدایة و مفتاح الکفاية	روضه الكتاب و حدیقة الالباب	المعجم فی معاییر اشعار العجم
عقد العلی للموقف الاعلی	رشف النصائح الایمانیة و کشف الفضائح الیونانیة	عتبة الکتبة	
راحة الصدور و آیه السرور		التوسل الی الترسل	
تجزیة الامصار و تزجیة الاعصار			
مسامرة الاخبار و مسایرة الاخبار			
سمط العلی للحضرة العلیا			
دُرة نادره			
المعجم فی آثار ملوک العجم			

حجم نثرهای فنی و مصنوع با موضوع تاریخی در این تقسیم‌بندی چشم‌گیر است. به همان میزان که نثرها از روایت فاصله می‌گیرند و علمی‌تر می‌شوند، از حجم آثار با آرایش‌ها و لفاظی‌ها کاسته می‌شود. این موضوع نشان می‌دهد که به هر میزان از پرداختن به آراستگی زبان فاصله می‌گیریم، به همان میزان به واقعیت و علم بیشتر نزدیک می‌شویم. یکی از اهداف ریختن رویدادهای تاریخی در قالب روایت، بحث اقناع است. اساساً راویان با بهره‌گیری از عناصر متعدد بازگویی رویدادها در پی راضی کردن مخاطبان، و حتی بالاتر از آن قانع کردن آنان برای پذیرش موضوعات طرح‌شده در روایات هستند. یکی از ترفندهای اقناع مخاطب، تأثیر زبان بر میزان پذیرش یا رد یک محتواست. در چنین روایاتی، موضوع رویداد در تقابل با

روایت قرار می‌گیرد. به بیان دیگر، روایت قالبی است ساخته شده از ایدئولوژی در بستر معینی از زمان و محیط جغرافیایی. بی‌تردید برای مخاطبی که در ظرف ایدئولوژیک و بستر زمانی و مکانی متفاوتی رشد کرده و با روایات تاریخی ادوار گوناگون مواجه می‌شود، به ابزارهایی نیاز است تا هدف اقناع و پذیرش حاصل شود. جادوی مجاورت در ادوار گوناگون همواره نشان داده که می‌تواند ابزاری قدرتمند در تغییر نگرش باشندگان فرهنگی جامعه داشته باشد.

۴. بحث و بررسی

۴.۱. جادوی مجاورت

جادوی مجاورت از عوامل مهم تعیین‌کننده تأثیرات زبانی و شیوه بلاغی است. در بلاغت سنتی، از عناصر مهم آن با عناوینی چون سجع و جناس و موازنه و ... یاد شده است که ذیل "بدیع لفظی" بررسی می‌شوند. «تأثیر هنری جادوی مجاورت در شاهکارهای ادبی جهان و در کتب مقدس عالم و در صدر همه آن‌ها قرآن کریم، امری است که هیچ‌کس از آشنایان در آن تردیدی ندارد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۴۰۹).

جادوی مجاورت نه تنها در موسیقی شاهکارهای ادبی ما مؤثر بوده بلکه در سرنوشت اجتماعی و تاریخی ما نیز مانند بسیاری از اقوام و ملت‌های دیگر تأثیری شگفت و تعیین‌کننده داشته است. این شگرد بلاغی که در همه زبان‌ها بوده و هست و خواهد بود، بخشی از مقدرات تاریخی و فرهنگی ما ایرانیان را شکل داده است و بی‌گمان دیگر اقوام جهان نیز تحت تأثیرات غیرمستقیم جادوی مجاورت زیسته و می‌زیند. این جادو در فارسی و عربی بیشتر از زبان‌های دیگر به‌ویژه زبان انگلیسی سرنوشت‌ساز بوده است. تحت تأثیر جادوی مجاورت پر قدرت و نیرومند گاه حکمت و مَثَلی بی‌اساس مانند «النفوس کالنصوص» یکی از حقایق عالم تلقی شده است و ما بر اساس آن منظومه فرهنگی و فکری خاصی را در طول تاریخ شکل داده‌ایم (همان: ۴۲۰). هماوایی "نفوس" و "نصوص" یا به قولی جادوی مجاورت این دو کلمه، شنونده را بی‌اختیار تسخیر، و پیام نهفته در این عبارت را به او تلقین می‌کند و او خرد خویش را به جاذبه این تأثیر از دست می‌دهد و هرگز نمی‌اندیشد که "این نفوس" و "آن

نصوص " کدام است. از همین رو می‌توان ویژگی مهم جادوی مجاورت را این دانست که به سخن هر قدر هم بی‌معنی و خردستیزانه باشد ابهتی می‌دهد که شنونده بی‌اختیار تسلیم آن می‌شود (همان: ۴۱۷).

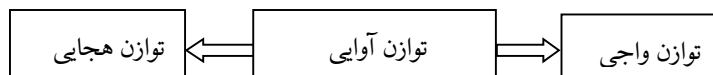
«چشم‌انداز هنری جادوی مجاورت این است که عناصری دور از هم را در طیف مغناطیسی خاص خود گرد می‌آورد و به آن‌ها عینیت یا اتحاد می‌بخشد و ما در پرتوی جادوی مجاورت از رهگذر تشابه صوری آن عناصر یا وحدت صوتی آن‌ها نسبت به جنبه معنوی آن‌ها که چه قدر از یکدیگر دورند غافل می‌شویم و آن‌ها را چنان که در صورت، در معنی هم نزدیک به هم احساس می‌کنیم» (همان: ۴۱۸).

کارکرد جادوی مجاورت منحصر به امثال و متون ادبی نیست. در طول تاریخ، حضور چشم‌گیر آن را در عناوین آثار نیز می‌توان دید. اهمیت عنوان در قول ابوالفتح البستی آشکارا دیده می‌شود: «أَوَّلُ مَقْرُوءٍ مِنَ الْكُتُبِ عِنْدَ» (ثعالبی، ۱۹۸۳: ۲۳۰). این اهمیت برای نویسندگان آثار در طول تاریخ مطرح بوده و آنان همواره سعی داشتند بر اساس جریان‌های ادبی، تاریخی و اجتماعی عناوین گیرایی برای متون خود برگزینند. با توجه به فراگیری ظاهرگرایی و تکلف در میان نویسندگان دوره نثر فنی و مصنوع، عناوین برگزیده آثار از سادگی رو به پیچیدگی بیشتر نهاد و نویسندگان آثار با بهره‌گیری از عنصر جادوی مجاورت عناوینی را برگزیدند که نظم موسیقایی در سطح آوایی، و شباهت‌های ظاهری در املائی واژگان را به نمایش می‌گذاشت. پدیدآیی عنوان‌های هنری در عمل عرصه هنرورزی و خلاقیت نویسندگان بوده است.

۲.۴. نموده‌های جادوی مجاورت در عناوین آثار نثر فنی و مصنوع

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های زبان ادبی، فاصله گرفتن و هنجارگریزی آن از زبان عادی است. از عوامل مهم هنجارگریزی در زبان و شکل‌گیری کلام ادبی آهنگین، فرایند قاعده‌افزایی در زبان است. قاعده‌افزایی با افزودن عناصری بیرونی به صورت کلام، موجب هنجارگریزی از زبان معیار و ایجاد توازن، و در نهایت شکل‌گیری ادبیّت در بروئه زبان می‌شود (صفوی، ۱۳۹۰:

۵۳-۵۶). "تکرار" از عناصر مورد توجه نویسندگان در خلق عناوین بوده است؛ زیرا تکرار موجب ایجاد ارتباط منظم میان واج‌ها می‌شود و با خلق توازن، نظام موسیقایی خاصی را پدید می‌آورد. پدید آمدن هر توازن، وابسته به گونه‌ای از فرایند تکرار کلامی است (همان: ۱۸۴). این تکرارها به چند شیوه رخ می‌دهند که در بعضی موارد منطبق بر بلاغت سنتی فارسی نیز هستند. توازن در سطوح آوایی، واژگانی و نحوی قابل بررسی است. در این جستار بر روی توازن آوایی و واژگانی موجود در عناوین آثار نثر فنی و مصنوع مطالعه، و با تحلیل چند نمونه، کارکرد جادوی مجارت در آن‌ها نشان داده می‌شود. توازن آوایی در دو سطح واج و هجای واژگان تحلیل می‌شود؛ بر این اساس توازن آوایی به دو دسته توازن واجی و توازن هجایی تقسیم می‌شود.

۴. ۲. ۱. توازن آوایی

الف. توازن واجی: تکرارهای آوایی درون یک هجا، موجب ایجاد توازن واجی شده که از عوامل ایجاد جادوی مجاورت در سطح آوایی است. این توازن واجی طبق کتاب از زبان‌شناسی به ادبیات (۱۳۹۰) به چند صورت ممکن است رخ دهد:

۱. تکرار هم‌خوان آغازین در هر هجا: در میان عناوین آثار نثر مصنوع و متکلف، از این روش برای ایجاد توازن و هم‌آوایی بسیار استفاده شده است. اینکه یک واج یکسان دو یا چند بار پشت سر هم در ابتدای هر هجا تکرار شود، عامل مؤثری در القای موسیقی است و تأثیری شگرف بر خواننده می‌گذارد؛ برای مثال در کتاب‌های التوسل الی الترسل بهاء‌الدین بغدادی، تجربه الاحبار و تسلیة الابرار عبدالرزاق بیگ دنبلی، مصباح الهدایة و مفتاح الکفایة عزالدین محمود کاشانی، و مسامرة الاحبار و مسایرة الاحیار محمودین آقسرائی، به ترتیب با بهره‌گیری از تکرار واج "ت" و "م" در آغاز هر هجا، توازن واجی و نظم موسیقایی شکل گرفته است.

۲. تکرار هم‌خوان آغازین + واکه در هر هجا: التَّوَسُّلُ الی التَّرْسُلِ ("ت" و "س")، تَجْزِیة الامصار و تَزْجِیة الاعصار ("ت"), مسامرة الاحبار و مسایرة الاحیار ("م/مسا"، "آخ").

۳. تکرار مصوت‌های کوتاه یا بلند در هر هجا: از پربسامدترین عناصر موسیقی‌بخش در سطح آوای زبان، حضور مصوت‌های کوتاه و بلند تکرارشونده در هجا است. کتاب *عَبَّةُ الْكُتْبَةِ* منتجب‌الدین بدیع، با شش باز تکرار مصوت کوتاه "فتحه" موسیقی آفریده است. هم‌چنین در عناوین دیگر مانند *التوسل الى التوسل منتجب‌الدین بدیع* (تکرار "فتحه" و "ضمه")، *اغراض السياسة في اعراض الرياسة محمد بن علي كاتب سمرقندی* (تکرار "فتحه")، *راحة الصدور و آية السرور راوندی* (تکرار "فتحه" و "ضمه")، *روضۃ الکتاب و حديقة الالباب صدرالدین قونیوی* (تکرار "فتحه")، *تجزیة الامصار و تجزیة الاعصار شرف‌الدین عبدالله شیرازی* (تکرار "فتحه" و "ا")، *مسامرة الاخبار و مسامرة الاخيار آقسرایی* (تکرار "ضمه"، "کسرہ" و "ا") و دیگر کتب، عنصر موسیقایی مصوت‌های کوتاه و بلند مشابه در هجاها دیده می‌شود.

۴. تکرار هم‌خوان یا هم‌خوان‌های پایانی: این عامل نیز یکی از عوامل مهم ایجاد موسیقی در عناوین آثار است. با توجه به اینکه عناوین آثار دوره نثر فنی و مصنوع دو یا چندقسمتی هستند، وجود هم‌خوان‌های تکرارشونده عاملی قرینه‌ساز تلقی شده و این قرینه‌سازی خود از رویکردهای جادوی مجاورت و هماهنگی آوایی است. وجود هم‌خوان‌های پایانی در عناوین این آثار دیده می‌شود: *عَبَّةُ الْكُتْبَةِ*، *التوسل الى التوسل*، *عقدالعلی للموقف الاعلی*، *راحة الصدور و آية السرور* (در عنوان این اثر، شباهت آوایی دو واج "ص" و "س" نیز از دیگر عوامل تقویت‌کننده موسیقی است)، *لباب الالباب*، *المعجم في معايير اشعار العجم*، *روضۃ الکتاب و حديقة الالباب*، *تجزیة الامصار و تجزیة الاعصار*، *دزه نادره*، و ...

۵. تکرار هم‌خوان‌ها: در عناوین این آثار تکرار هم‌خوان‌ها در هجاهای گوناگون عاملی موسیقی‌بخش است. در صورتی که هم‌خوان آغازین و پایانی یکسان تکرار شود می‌توان از آن با اصطلاح «تکرار هم‌خوانی کامل» یاد کرد. برای مثال در *التوسل الى التوسل* این اتفاق رخ داده است. در بدیع سنتی، قاعده تکرار هم‌خوان‌ها با عنوان «جناس ناقص» شناخته می‌شود. در عناوین *عَبَّةُ الْكُتْبَةِ*، *التوسل الى التوسل*، *اغراض السياسة في اعراض الرياسة*، *تجزیة الامصار و تجزیة الاعصار*، *مسامرة الاخبار و مسامرة الاخيار*، و *رشف النصائح الایمانیة و كشف الفضائح الیونانیة* این عنصر با ایجاد توازن حاصل از تکرار، عامل بروز جادوی مجاورت و هنری‌شدن

ردیف	عناوین آثار	تکرار هم‌خوان آغازین	تکرار مصوت‌های کوتاه و بلند	تکرار واکه+هم‌خوان آغازین	تکرار هم‌خوان‌های پایانی	تکرار هم‌خوان‌های پایانی	تکرار واکه+تکرار پایانی	تکرار هم‌خوان کامل	تکرار هم‌جایی
۱۱	مسامرة الاخبار و مسایرة الاخبار								
۱۲	سمط‌العلی للحضرة العلیا								
۱۳	نسانم الاسحار من لطانم الاخبار								
۱۴	درة الاخبار و لمعة الانوار								
۱۵	مصباح الهدایة و مفتاح الكفایة								
۱۶	رشف النصائح الایمانیة و كشف الافضائح الیونانیة								
۱۷	درة نادره								
۱۸	تجربة الاحبار و تسلیة الابرار								

ب. توازن هجایی: در صحبت از برقراری توازن هجایی در نثر، نظم در تعداد هجاها اهمیت دارد. با بررسی این عناوین می‌بینیم که اکثر این عناوین، دو یا چند بخش دارند و در هر بخش هجاهای کوتاه یا بلند به تعداد مساوی و بعضاً واج‌های یکسان تکرار می‌شوند. این تکرار با القای هم‌نشینی در نظم هجاها عامل ایجاد موسیقی در عناوین شده است. برای مثال، در عنوان عتبة‌الکتاب سه هجای کوتاه در بخش اول عنوان، و سه هجای کوتاه در بخش دوم تکرار شده است و با کنارهم‌قرارگرفتن واج‌های پایانی یکسان در هر دو بخش، موسیقی افزایش یافته است که جادوی مجاورت دیده می‌شود. در التوسل الی التوسل نیز ساختار دوکفه‌ای با تکرار یکسان دو هجای کوتاه و یک هجای بلند، و کاربرد واج‌های یکسان و ساخت جناس به وجود جادوی مجاورت در این سطح کمک کرده است. در عناوین سایر آثار مانند اغراض‌السیاسة فی اعراض‌الریاسة، راحة‌الصدور و آية‌السرور، لباب‌الالباب، روضة‌الکتاب و حدیقة‌الالباب، تجزیة‌الامصار و تزجیة‌الاعصار، نسانم‌الاسحار من لطانم‌الاجبار، مصباح‌الهدایة و مفتاح‌الکفایة و ... ساختار دوکفه‌ای و تکرار یکسان هجاها، عامل تقویت موسیقی از طریق

جادوی مجاورت بوده است. در برخی از این عناوین، کاربست واج‌های یکسان به حدی مکانیکی است که ایده پیدایش اتفاقی این نظم و توازن را رسماً منتفی می‌کند.

۴.۲.۲. توازن واژگانی

در حوزه تحلیل توازن واژگانی، تکرار واژه‌ها نیز عامل ایجاد جادوی مجاورت است. در سطح توازن واژگانی، همگونی به دو صورت عمده اتفاق می‌افتد: همگونی ناقص و همگونی کامل. منظور از همگونی ناقص تشابه آوایی بخشی از دو یا چند واژه است و همگونی کامل در اصل تشابه آوایی کامل میان دو یا چند عنصر دستوری یا تکرار یک عنصر دستوری واحد است (صفوی، ۱۳۹۰: ۲۲۰). این دو دسته همگونی در هیئت انواع جناس خود را در سطح واژه نشان می‌دهند. در تحلیل عناوین، اختلاف میان حروف به ایجاد جناس‌های مضارع و لاحق، جناس اشتقاق و شبه‌اشتقاق، جناس متوج، جناس قلب بعض بیش از سایر انواع جناس منجر شده است.

جدول ۳. توازن واژگانی منجر به ایجاد جناس در آثار ترفنی و مصنوع

ردیف	عناوین آثار	جناس مضارع	جناس لاحق	جناس اشتقاق و شبه اشتقاق	جناس قلب بعض	جناس متوج
۱	عتبة الكعبة					
۲	التوسل الى التوسل					
۳	عقدالعلی للموقف الاعلی					
۴	اغراض السياسة فی اغراض الرياسة					
۵	لباب الالباب					
۶	المعجم فی معايير اشعار العجم					
۷	تجزية الامصار و تجزیه الاعصار					
۸	المعجم فی آثار ملوک العجم					
۹	مسامرة الاخبار و مسایرة الاحبار					
۱۰	رشف النصائح الایمانیة و كشف الفضائح الیونانیة					
۱۱	دره نادره					
۱۲	تجربه الاحرار و تسلیة الابرار					

در سطح توازن واژگانی علاوه بر عامل موسیقی بخش جناس که منجر به جادوی مجاورت در عناوین آثار شده است، عوامل موسیقایی دیگری نیز دیده می‌شود؛ از جمله هماهنگی‌های آوایی واج‌ها در کنار یکدیگر که در بدیع تحت عنوان "نغمه حروف" یا "واج‌آرایی" شناخته می‌شود. این نغمه حروف که در عناوین بیشتر آثار نثر مصنوع نیز وجود دارد، حاصل تکرار واج‌های یکسان و یا واج‌های قریب‌المخرج است. برای مثال در عنوان‌های عتبة‌الکتبة، لباب‌الالباب، راحة‌الصدور و آية‌السرور، تجزیه‌الامصار و تزجیه‌الاعصار و ...، تکرار واج‌ها مشخصاً عامل موسیقی بخش و تقویت‌کننده جادوی مجاورت است. عامل مهم دیگر در ایجاد آهنگ و در نتیجه جادوی مجاورت، آن چیزی است که در بدیع به "سجع" نامور است. در عناوین آثار نثر فنی و مصنوع انواع مختلفی از سجع دیده می‌شود که حضور طبیعی آن‌ها بسیار بعید به نظر می‌رسد. عالی‌ترین و موسیقایی‌ترین نوع سجع، سجع متوازی است که آن هماهنگی دو واژه در حرف آخر و یکسانی وزن به طور هم‌زمان است. تقریباً همه عناوین آثار نثر فنی و مصنوع دارای سجع متوازی هستند و این به معنی ایجاد جادوی مجاورت از طریق باهم‌آیی واژه‌های هم‌وزن و هم‌پایان است. از نظر کنار هم قرار گرفتن و در پی هم آمدن این سجع‌ها موازنه در میان عناوین آثار فنی و مصنوع نیز اجتناب‌ناپذیر است.

جدول ۴. توازن واژگانی منجر به ایجاد سجع در عناوین آثار نثر فنی و مصنوع

ردیف	عناوین آثار	سجع متوازی	سجع مطرف
۱	عتبة الكتبة		
۲	التوسل الى التوسل		
۳	عقد العلى للموقف الاعلى		
۴	اغراض السياسة فى العراض الرياسة		
۵	لباب الالباب		
۶	المعجم فى معاير اشعار المعجم		
۷	راحة الصدور و آية السرور		
۸	تجزية الامصار و تزجية الاعصار		
۹	المعجم فى آثار ملوك المعجم		
۱۰	مسامرة الاخبار و مسامرة الاخبار		
۱۱	سمط العلى للحضرة العليا		

ردیف	عناوین آثار	سجع متوازی	سجع مطرف
۱۲	نسانم الاسحار من لطائم الاخبار		
۱۳	درة الاخبار و لمعة الانوار		
۱۴	مصباح الهداية و مفتاح الكفاية		
۱۵	رشف النصائح الایمانیة و كشف الفضائح الیونانیة		
۱۶	درة نادره		
۱۷	تجربة الاحرار و تسلیة الابرار		
۱۸	روضه الكتاب و حدیقه الالباب		

۵. نتیجه‌گیری

حاصل جستار حاضر مانند سایر پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه این اصل را بیان می‌کند که جادوی مجاورت همواره نقشی مهم و تأثیرگذار در جریان اندیشگانی ایرانیان ایفا کرده است. ایجاد موسیقی قدرتمند از طریق باهم‌آیی واج‌های یکسان یا نزدیک‌به‌هم، و کنار هم قرارگرفتن هجاها با الگویی خاص موجب ایجاد توازن می‌شود و مخاطب بی‌اختیار با شنیدن و درک این توازن هر پیامی را بی‌چون‌وچرا می‌پذیرد.

یکی از عرصه‌های تجلی جادوی مجاورت در عناوین آثار تشریفی و مصنوع است. با توجه به اینکه عنوان اثر عاملی تأثیرگذار در جذب و حفظ مخاطب است، نویسندگان همواره کوشیده‌اند تا در ابتدا آنان را توسط عنوان مسحور کنند. با بررسی عناوین تعدادی از تثرهای فنی و مصنوع در حوزه‌های مختلف به این نتیجه رسیدیم که جادوی مجاورت از طریق نظامی خاص در آن‌ها متجلی شده است. این نظام خاص در دو حوزه توازن آوایی و واژگانی مطالعه شد. در حوزه توازن آوایی، عناوین در دو سطح واج و هجا دارای هماهنگی بودند و از این جهت قدرت موسیقایی بالایی دارند. در حوزه توازن واژگانی با دو مقوله بدیعی جناس و سجع روبه‌رو هستیم. آنچه در این حوزه موجب جادوی مجاورت بوده، تفاوت‌ها در سطح واژه است که انواع جناس و سجع را پدید آورده و تقریباً در تمامی عناوین حضور دارد. با توجه به اینکه عمده آثار در این دوره دو یا چند قسمتی هستند، نویسنده از به کار بردن این ظرفیت در گزینش واژگانی و خلق عناوین فروگذار نکرده است. از دیگر نتایج این پژوهش، بسامد بالای

حضور عوامل گوناگون تأثیرگذار در ایجاد جادوی مجاورت میان آثاری است که محتوای تاریخی دارند. با توجه به نوع تاریخ‌نویسی در این ادوار که متمایل به تاریخ‌روایی است، مورخ-نویسنده در صدد اقتناع مخاطب برمی‌آید. یکی از کارکردهای مهم جادوی مجاورت، قانع کردن مخاطب است و این موضوع همواره در طول حیات ادبی ما به چشم می‌خورد.

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

ORCID

Shirin Roshan

<https://orcid.org/0009-0008-9999-7854>

Habibollah Abbasi

<https://orcid.org/0000-0002-5578-4856>

منابع

- اسدی، علیرضا و خمان، محمدرضا. (۱۳۹۳). «بررسی جادوی مجاورت در امثال عامیانه»، فرهنگ و ادبیات عامه، س ۲ ش ۴: ۵۶-۸۲. doi: 20.1001.1.23454466.1393.2.4.7.6
- الجابری، محمدعابد. (۱۳۸۹). نقد عقل عربی تکوین عقل عربی. ترجمه محمد آل‌مهدی. تهران: نسل آفتاب.
- تجلیل، جلیل. (۱۳۶۷). جناس در پهنه ادب فارسی. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- صفوی، کوروش. (۱۳۹۰). از زبان‌شناسی به ادبیات (نظم). تهران: سوره مهر.
- شاهوردی، فرحناز، شهبازی، محمود و دیگران. (۱۴۰۰). «جادوی مجاورت در گفتارهایی چند از نهج‌البلاغه». پژوهش‌نامه علوی، س ۱۲ ش ۲۴: ۱-۲۸. doi: 10.30465/alavi.2022.7673
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۸). رستاخیز کلمات. تهران: سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۷). «جادوی مجاورت»، بخارا، ش ۲: ۱۶-۲۶.
- گلچین، میترا و شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۱)، «جلوه‌هایی از جادوی مجاورت در مثنوی»، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، دوره ۴ و ۵، شماره ۲۹، ۲۹-۴۲.
- مدبری، محمود، (۱۳۷۶)، فرهنگ لغات تثرهای فنی و مصنوع، کرمان، انتشارات خدمات فرهنگی کرمان.

References

Asadi, A. & Khoman M. (1393/2014). Barrasiy-e jaduy-e mojaverat dar

- amthal-e 'amianeh [A study of the magic of proximity in folk proverbs]. *Farhang va Adabiyat-e 'Ammeh*, Tarbiat Modarres University, 2(4), 56 – 82. [In Persian].
doi: <https://doi.org/20.1001.1.23454466.1393.2.4.7.6>
- Aljaberi, M. A. (1389/2010). *Naqd 'aql 'arabi, takwin 'aql 'arabi* [Critique of Arabic intellect, Development of Arabic intellect]. Trans. Mohammad Ale Mahdi. Tehran: Nas-e-Aftab. [In Persian]
- Tajlil, J. (1367/1988). *Jenas dar pahneh-ye adab-e farsi* [Pun in Persian Literature]. Tehran: Moaseseh-e Motaleat va Tahqiqat-e Farhangi. [In Persian]
- Safavi, K. (1390/2011). *Az zabanshenasi be adabiyat: Nazm* [From Linguistics to Literature: Poetry]. Tehran: Sureh-e Mehr. [In Persian]
- Shahverdi, F., Shahbazi, M. et al. (1400/2021). Jaduy-e mojaverat dar goftarhayi chand as *Nahj al-balaghah* [The Magic of proximity in *Nahj al-Balaghah*. *Pazhuhesh-namah-e Imam 'Ali*, 12(24) 1-28. [In Persian]
<https://doi.org/10.30465/alavi.2022.7673>
- Shafiee Kadkani, M. (1398/2019). *Rastakhiz-e kalamata* [Resurrection of Words]. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Shafiee Kadkani, M. (1377/1998). Jaduy-e mojaverat [The Magic of proximity]. *Bukhara*, 2, 15–26. [In Persian]
- Golchin, M., & Shafiee Kadkani, M. (1381/2002). Jelveh-hayi as jaduy-e mojaverat dar masnavi [Manifestations of the magic of proximity in Masnavi]. Faculty of Humanities & Literature, University of Tehran, 4 & 5(29), 29-42. [In Persian]
- Modabberi, M. (1376/1997). *Farhang-e loqat-e nathrhaye fanni va masnu'* [A Dictionary of artistic and ornate prose words]. Kerman, Khadamat-e Farhangi. [In Persian]

استناد به این مقاله: روشنی، شیرین و عباسی، حبیب‌الله. (۱۴۰۳). «کارکرد جادوی مجاورت در عناوین آثار نثر فنی و مصنوع، پژوهش‌نامه زبان ادبی، ۲(۶)، ۹-۲۸. doi: 10.22054/JRLL.2024.81395.1088

Literary Language Research Journalis licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

The Parenthetical Sentence in Contemporary Persian Texts

**Mahmoud
Mehravaran** *

Professor, Department of Persian Language and Literature,
University of Qom, Qom, Iran.

Atefeh Saleh

PhD Candidate in Persian Language and Literature,
Department of Persian Language and Literature, University
of Qom, Qom, Iran.

Abstract

In Persian, sentences are categorized based on their meaning, structure, and function. One such type, known as the parenthetical sentence, has been recognized since ancient times. Parenthetical sentences have various functions and structures. This study aims to identify different types of parenthetical sentences in contemporary Persian texts. Diverse texts were selected and analyzed, and the parenthetical sentences were extracted and categorized based on their functions. The findings revealed that the functional purposes of these sentences extend beyond prayers, curses, appositions, and further explanations to include a broader and more diverse range of functions and objectives. Considering the statistical population of this study, with the inclusion of primary rhetorical roles and their subcategories, 49 purposes and functions for parenthetical sentences were identified in contemporary Persian. Additionally, the study showed that the importance of parenthetical sentences varies depending on the text in which they appear and their type of application. In certain texts, such as dramatic texts, they cannot be omitted. Overall, omitting parenthetical sentences from a text reduces the reader's awareness and understanding of details and may even hinder complete comprehension of the statement.

1. Introduction

* Corresponding Author: mehravaran72m@gmail.com

How to Cite: Mehravaran, M., Saleh, A. (2024). The Parenthetical Sentence in Contemporary Persian Texts: The Characteristics of Women's Writing in *She, A Woman and Bānu's Last Game*. *Literary Language Research Journal*, 2(6), 29- 64. doi: 10.22054/JRLL.2024.81401.1089

A sentence is the most complete unit of message transmission in language, especially in writing. Sentences can be classified based on meaning and structure. In terms of meaning and content, sentences are divided into declarative, interrogative, imperative, subjunctive, and exclamatory. Structurally, sentences are categorized into simple (a sentence whose meaning is complete with a single verb) and compound (a sentence with more than one verb). Other classifications, such as sentences with and without verbs, also exist. One type of sentence is known as the parenthetical sentence. This type is neither distinct or independent from other sentence classifications in terms of content and meaning, nor in terms of structure; rather, it is one of the simple or compound sentences that is inserted within other sentences for specific rhetorical and functional purposes. This type of sentence has been present in Persian language since ancient times. Previously, it was more prominent in poetry, whereas today, it is more frequently used in prose.

In this study, we aim to demonstrate that the parenthetical sentence holds significant importance in conveying meaning and that its applications have numerous functions and purposes today. This article attempts to answer the following questions: 1) How is the parenthetical sentence used in contemporary Persian? 2) What are the functions of this type of sentence? 3) How does the importance of these sentences vary concerning their type or presence in specific texts?

2. Research Method

This study employs a descriptive-analytical method and utilizes library resources. Consequently, for the various types of parenthetical sentences in contemporary Persian, different texts such as scientific books, short and long stories, novels, screenplays, memoirs, and the like were selected and studied. Subsequently, the parenthetical sentences from these texts were extracted and categorized according to their function and purpose, as detailed in the following sections.

3. Discussion and Findings

The parenthetical sentence in Persian is examined from three perspectives: a) in rhetorical books under redundancy; b) under the topic of pleonasm in rhetorics; and c) in grammar books as a type of sentence. The parenthetical sentence serves diverse functions and purposes in both writing and speech, though there are no clear

boundaries between them. According to the findings of this research, the parenthetical sentence serves the following functions and purposes: increasing awareness and information, description, prayer, curse, expression of affection, stating the cause, doubt and speculation, stating proverbs or similes, expressing opposition and contrast, praise, criticism, brevity, gratitude, polite request (accompanied by an apology), shyness from saying something, creating hope, expressing surprise and astonishment, interpretation, presence of the narrator, addressing the audience, sarcasm or ridicule, expressing probability, exclusivity, self-exoneration and clearing misunderstandings, referring to the preceding text, providing examples and illustrations, questioning, and non-author commentary on the text

4. Conclusion

In this study, based on selected texts from authors with diverse viewpoints, expressions, and styles, 49 functions for the parenthetical sentence were identified. According to the research findings, parenthetical sentences are used for various purposes and their importance varies depending on their application or the text in which they are placed. For instance, a parenthetical sentence used in a dramatic text is more significant than one used in a narrative text, as it may convey specific states, spatial situations, or details related to body language that are crucial and cannot be omitted in dramatic texts. The importance of different types of parenthetical sentences varies from one type to another. Therefore, the omission of parenthetical sentences generally reduces the audience's awareness of details and can sometimes even hinder complete comprehension of the phrase. Parenthetical sentences are not merely used for further explanation or for purposes like prayer or cursing; they are not pleonasm, and their presence in the text is effective. Although the main sentence might be complete without the parenthetical sentence, the inclusion of these sentences provides the reader or listener with additional details, which are sometimes essential in certain texts. Parenthetical sentences are not limited to poetry; they have syntactic roles, are part of compound sentences, and appear in forms such as quasi-sentences, sentences, and conjunctive sentences. Occasionally, they resemble appositives, explicative conjunctions, and adverbials.

Keywords: Persian Grammar, Parenthetical Sentence, Objection, Pleonasm, Contemporary Persian.

جمله معترضه در متون فارسی معاصر

محمود مهرآوران * استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم، قم، ایران.

عاطفه صالح دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم، قم، ایران.

چکیده

جمله در زبان فارسی از نظر معنا و مفهوم و نیز از نظر ساختار اقسامی دارد. از گذشته تاکنون نوعی از جمله‌ها را جمله معترضه نامیده‌اند. جمله معترضه کارکردهای گوناگون و ساخت‌های متفاوتی دارد. در این پژوهش با هدف یافتن انواع جمله معترضه در زبان فارسی معاصر، متون متنوع و متفاوتی انتخاب و مطالعه شد؛ سپس جمله‌های معترضه از این متون استخراج و از نظر کارکرد دسته‌بندی گردید. یافته‌های پژوهش نشان داد که اهداف کاربردی این نوع جمله‌ها، محدود به دعا، نفرین، بدل و توضیح بیشتر نیست و انواع گسترده‌تر و متنوع‌تر، و اهداف بیشتری را شامل می‌شود. با توجه به جامعه آماری این پژوهش، با احتساب نقش‌های بلاغی اصلی و زیرمجموعه‌های آن‌ها، جمله معترضه با ۴۹ هدف و کارکرد در زبان فارسی امروز شناسایی شد. همچنین، بررسی‌ها نشان داد که اهمیت جمله‌های معترضه نسبت به متنی که در آن قرار گرفته‌اند یا نسبت به نوع کاربرد آن‌ها متفاوت است و در برخی متون مثل متون نمایشی، قابل حذف نیستند. به طور کلی حذف جمله‌های معترضه از متن، میزان آگاهی و درک مخاطب از جزئیات را کاهش می‌دهد و در مواردی حتی درک کامل عبارت را با مشکل مواجه می‌کند.

کلیدواژه‌ها: دستور زبان فارسی، جمله معترضه، اعتراض، حشو، زبان فارسی معاصر.

۱. مقدمه

جمله، کامل‌ترین واحد انتقال پیام در زبان به‌ویژه در نوشتار است. جمله را از دو جهت معنی و ساختار می‌توان تقسیم کرد. از نظر چگونگی معنا و محتوا به جمله‌های خبری، پرسشی، امری، التزامی و عاطفی تقسیم می‌شود. از نظر ساختار نیز به دو گونه ساده (یعنی جمله‌ای که با یک فعل معنایش تمام است) و مرکب (یعنی جمله‌ای که بیش از یک فعل دارد) تقسیم شده است. البته تقسیماتی دیگر مانند جمله بافعل و بی فعل نیز وجود دارد (ر.ک: وحیدیان کامیار، ۱۳۸۶ و مهرآوران، ۱۳۹۹: ۱۴۶-۱۸۰)

نوعی از جمله‌ها را جمله معترضه نامیده‌اند. این نوع، نه از نظر محتوا و معنا گونه‌ای خاص و مستقل از تقسیمات جمله است و نه از جهت ساختار؛ بلکه یکی از جمله‌های ساده یا مرکب است که به منظور بلاغی و کاربردی ویژه در دل جمله‌های دیگر قرار می‌گیرد. این نوع جمله از گذشته دور تاکنون در زبان فارسی بوده است. در گذشته بیشتر در سخن منظوم و شعر مورد توجه بوده و امروز در متون تشریحی کاربرد بیشتری دارد. ما در این پژوهش می‌کوشیم نشان دهیم که جمله معترضه در معنای سخن اهمیت دارد و امروز اغراض و اهداف فراوانی در کاربرد آن دیده می‌شود.

در این مقاله سعی بر این است تا به این پرسش‌ها پاسخ داده شود: (۱) کاربرد جمله معترضه در زبان فارسی معاصر چگونه است؟ (۲) کارکرد این نوع جمله‌ها چیست؟ (۳) اهمیت این جمله‌ها نسبت به نوع آن‌ها یا حضورشان در متنی خاص چگونه است؟

۲. پیشینه پژوهش

مولایی‌نیا (۱۳۸۴) در کتاب اسالیب بیان قرآن کریم پژوهشی مفصل پیرامون جمله‌های معترضه در قرآن به دست داده و مباحث گوناگون این نوع جمله را در قرآن کریم بررسی و تحلیل کرده است. ممتحن (۱۳۸۷) پس از بررسی جمله‌های معترضه در قرآن به این نتیجه می‌رسد که جمله معترضه برای زیاسازی عبارت نیست و حشو محسوب نمی‌شود، بلکه حذف آن قسمتی از مفهوم جمله را از بین می‌برد؛ ضمن اینکه انواع متعددی دارد و محدود به جمله‌های

دعایی نیست. پارسا و محمدی (۱۳۹۸) با بررسی متن نفثة‌المصدر، ۲۴ منظور متفاوت برای بیان جمله‌های معترضه یافته و به این نتیجه رسیده‌اند که جمله‌های معترضه فقط برای بیان دعا و بدل کاربرد ندارند؛ بلکه برای توضیحات فرامتنی راوی نیز به کار می‌روند. کاظمیان و عموزاده (۱۳۹۸) ضمن بررسی جمله‌های معترضه ((و)) در زبان فارسی دریافته‌اند که جایگاه این عبارت در زبان فارسی از دیدگاه نحوی مستقل و قابل حذف است؛ هم‌چنین این عبارت را می‌توان دارای نقش‌نمای گفتمان دانست. پارسا و محمودی (۱۳۹۸) ۲۱ کارکرد مختلف برای جمله‌های معترضه در تاریخ بیهقی یافته و به این نتیجه رسیده‌اند که جمله‌های معترضه در تاریخ بیهقی محدود به جمله‌های بدلی و دعایی نیست؛ بلکه کارکردهای متعدد دیگری دارد. دهرامی و اکبری‌زاده (۱۳۹۹) با رویکرد روایت‌شناختی جمله‌های معترضه در تاریخ بیهقی را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که جمله‌های معترضه کارکرد روایی و معنایی مهمی در تاریخ بیهقی دارند؛ هم‌چنین دریافته‌اند که جمله معترضه ممکن است در سطح جمله قابل حذف باشد، ولی زمانی که در ساختار ترکیبی روایت بررسی شود با سطوح دیگر روایت ارتباط برقرار می‌کند و حذف آن موجب اشکال معنایی و زبانی در روایت می‌شود.

تمام این پژوهش‌ها به نتیجه مشترکی رسیده‌اند: «جمله‌های معترضه محدود به چند نوع نفرین، دعا، بدل و توضیحی نیست و انواع متنوعی دارد». پژوهش حاضر نیز به همین منظور انجام می‌شود که جمله‌های معترضه انواع گوناگونی دارد؛ ولی تفاوت آن با پژوهش‌های پیشین در این است که مباحث گوناگونی را درباره آن مطرح و انواع گسترده‌تر و متنوع‌تری را نسبت به آن‌ها معرفی می‌کند و محدود به متنی خاص نیست؛ بلکه چندین متن داستانی و غیرداستانی متفاوت در ژانرهای گوناگون و از نویسندگان مختلف زبان فارسی معاصر را دربرمی‌گیرد و از این جهت موضوع آن تازگی دارد.

۳. روش پژوهش

این نوشتار به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتاب‌خانه‌ای است. به همین جهت و برای انواع گوناگون جمله‌های معترضه در زبان فارسی معاصر، ابتدا متون مختلفی از جمله

کتاب‌های علمی، داستان کوتاه و بلند، رمان، فیلم‌نامه، کتاب خاطرات و ... انتخاب و مطالعه شد؛ سپس جمله‌های معترضه این متون استخراج و به صورتی که در ادامه خواهد آمد، با توجه به هدف و کارکرد، در دسته‌بندی و نوع مربوط به خودش قرار گرفت.

۴. بحث و بررسی

۴.۱. بررسی جمله معترضه

جمله معترضه از سه نظر در زبان فارسی بررسی می‌شود: الف) در کتب بلاغی در دانش بدیع، با عنوان "حشو"؛ ب) در مبحث اطناب در دانش معانی؛ پ) در دستورهای زبان به عنوان نوعی جمله. نظر به اینکه این موضوع، نخست در کتاب‌های بلاغی مورد توجه بوده در اینجا نیز بررسی را از کتب بلاغی آغاز می‌کنیم.

۴.۱.۱. در بلاغت

جمله معترضه در بلاغت در دانش‌های بدیع و معانی بررسی می‌شود. این صنعت در کتب بلاغی با اسم‌های "اعتراض الکلام قبل التمام"، "اعتراض الکلام قبل الاتمام"، "حشو"، و "اعتراض" نامیده شده است که امروزه دو اصطلاح "اعتراض" و "حشو" کاربرد بیشتری دارد. «بر مبنای نظر قدامه بن جعفر، ابوهلال عسکری، رادویانی، رشید وطواط و شمس قیس رازی، اعتراض یا حشو آن است که در میان سخن، لفظی یا عبارتی آورند که در سیاق اصلی سخن به آن نیازی نباشد. مانند:

غیر از هنر که تاج سر آفرینش است بنیاد هیچ سلطنتی جاودانه نیست
که در این بیت عبارت که تاج سر آفرینش است، حشو است و در میان سخن اصلی آمده است» (ذاکرا الحسینی، ۱۳۸۴: ۴۵۵/۱). از صاحب نظران بلاغی گذشته، جرجانی با در نظر داشتن مثال‌های قرآنی گفته: «اعتراض عبارت است از آوردن یک جمله یا بیش از یک جمله که محلی از اعراب ندارد در میان یک کلام یا دو کلام که میان آن ارتباطی معنوی موجود باشد؛ در صورتی که مقصود از آن بیان نکته‌ای غیر از رفع ابهام باشد و آن را حشو نیز گویند؛ مانند جمله تنزیهیه سبحانه در آیه «و يجعلون لله البنات سبحانه و لهم ما یشتهون»؛ زیرا

جمله و لهم ما يشتهون، عطف است بر وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ و جمله سُبْحَانَهُ به منظور تنزیه خدای تعالی میان دو جمله (معطوف و معطوف‌علیه) معترضه (یعنی بدون ارتباط به اصل مقصود) قرار گرفته است» (۱۴۰۳: ۳۰).

در کشف اصطلاحات الفنون نیز شبیه همین توصیف با توضیحاتی درباره جایگاه جمله معترضه آمده است (ر.ک: تهانوی، ۱۴۱۷: ۲۲۹).

۱.۱.۱.۴. بدیع

در بدیع با عنوان "حشو" یا "اعتراض" مطرح می‌شود. در کتاب البدیع نویسنده "اعتراض" را یکی از فنون بدیعی شمرده و نوشته است: «وَمِنْ مَحَاسِنِ الْكَلَامِ، اَيْضًا وَالشَّعْرُ اعْتِرَاضُ كَلَامٍ فِي كَلَامٍ لَمْ يَتِمَّ مَعْنَاهُ ثُمَّ يَعُودُ اِلَيْهِ فَيَتِمُّهُ فِي بَيْتٍ وَاحِدٍ كَقَوْلِ بَعْضِهِمْ: لَوْ اَنَّ الْبَاخِلِينَ وَانْتِ مِنْهُمْ - رَاوَكِ تَعَلَّمُوا مِنْكَ الْمِطَالَ: اِغْرِبْخِيلَانَ - كِه تُو اَز اَيْشَانِي - تُو رَا مِي دِيدَنْد، درنگ در ادای دین را از تو می‌آموختند» (ابن معتر، ۱۳۹۵: ۱۸۰).

شمس قیس رازی اعتراض و حشو را از محاسن شعر برشمرده و اعتراض را چنین معرفی کرده است: «آن است که شاعری در اثنای بیت لفظی برای تمامی شعر بیاورد که بدان محتاج نباشد و آن را حشو خوانند» (۱۳۷۳: ۳۲۷ و ۳۲۸). صاحب کشف نیز پس از تعریف حشو، سه نوع قبیح، متوسط و ملیح آن را با مثال‌ها عربی ذکر کرده است (تهانوی، ۱۴۱۷: ۶۷۷/۱-۶۷۸).

بلاغت‌نویسان معاصر نیز به پیروی از استادان گذشته موضوع اعتراض یا حشو را در فن بدیع یا دانش معانی و یا به‌طور کلی در بلاغت آورده‌اند. همایی این موضوع را در مبحث صنایع معنوی بدیع آورده و در موضوع حشو، آن را توضیح داده است. وی به آمدن این حشو در نثر نیز توجه کرده و نوشته است: «حشو که آن را اعتراض و اعتراض الکلام قبل التمام نیز گویند، آن است که در اثناء بیت یا قرینة نثر، جمله معترضه یا کلمه‌ای زائد بیاورند که در معنی بدان احتیاج نباشد و آن بر سه نوع است» (۱۳۶۸: ۳۳۱). وی سپس در توضیح حشو ملیح می‌نویسد: «آنچه را جزو صنایع بدیع می‌توان شمرد، حشو ملیح است که آن را حشو لوزینج

(=حشو لوزینه) نیز می‌گویند؛ یعنی جمله معترضه یا کلمه زائد از قبیل دعا و خطاب‌ها و کنایات بجا و بمورد که موجب مزید رونق و حسن کلام باشد. مانند:
به لابه گفتمش ای ماهرخ چه باشد اگر / به یک شکر ز تو دل خسته‌ای بیاساید
به خنده گفت که حافظ خدای را میسند / که بوسه تو رخ ماه را بیالاید
صفت ترکیبی ماهرخ در بیت اول و صیغه تمنای خدای را در بیت دوم حشو ملیح است»
(همان: ۳۳۳).

شمیسا در نگاهی تازه به بدیع اعتراض یا حشو را در زمرة صنایعی می‌آورد که در تقسیم‌بندی او در حوزه تناسب قرار می‌گیرد؛ یعنی ژرف‌ساخت آن میان اجزای کلام تناسب معنایی ایجاد می‌کند مانند مراعات نظیر، جناس، ... و حشو. درباره حشو ملیح (اعتراض، حشو لوزینه) نوشته است: «در طی کلام جمله معترضه‌ای آورند که با مطلب تناسب تام داشته باشد و معمولاً در آن لطیفه و هنری است. حشو ملیح بیشتر (نه همیشه) دعا و نفرین است» (۱۳۷۲: ۹۴). وی آنگاه یادآوری می‌کند که «حشو متوسط و مخصوصاً حشو قبیح جنبه هنری ندارند و در نتیجه ایغال و الغا از نظر ما صنعت محسوب نمی‌شود» (همان‌جا).

۴. ۲۰۱.۱. معانی

در علم معانی نیز از "اعتراض" در مبحث اطناب سخن گفته‌اند. یکی از روش‌های اطناب آوردن حشو است. معمولاً حشو ملیح جنبه بلاغی و هنری دارد و به شکل‌های گوناگونی در سخن می‌آید. شمیسا می‌گوید: «حشو ملیح معمولاً یا بدل است یا جمله دعایی ...» (۱۳۷۳: ۱۵۴).

کژازی در مبحث اطناب و شیوه‌های آن "اعتراض" را چنین معرفی و مقاصدی را برای آن بیان می‌کند: «میان‌آورد (اعتراض) آن است که جمله‌ای را در میانه سخن بیاورند به گونه‌ای که ستردن آن هیچ‌گزندی به سخن درنزند و آن را از رسانایی و روشنی بدور ندارد. این گونه از فراخی در سخن را انگیزه‌ها و کاربردهایی بسیار است ...» (۱۳۷۳: ۲۷۴). وی آنگاه چند کاربرد افزون‌تر این شیوه را با مثال‌هایی بیان می‌کند (همان: ۲۷۶).

دو اصطلاح دیگر از اصطلاحات ادبی در حوزه معانی که با حشو شباهت و قرابت دارد، "ایغال" و "الغاء" است. ایغال در لفظ «به معنی دور برفتن در شهرهاست و در اصطلاح مرادف حشو ملیح است، آن‌طور که ما آن صنعت را به میانه و وسط و آخر سخن تعمیم دادیم. اما در کتب بدیع آن را چنین تعریف کرده‌اند که شاعر مقصد خود را تمام بگوید و چون به قافیه رسد لفظی بیاورد که معنی بیت بدان مؤکدتر و تمام‌تر گردد» (همایی، ۱۳۶۸: ۳۳۵). درباره الغاء نیز نوشته است: «در اصل به معنی سخن لغو و باطل و بیهوده گفتن است و در اصطلاح می‌توان آن را مرادف حشو متوسط شمرد» (همان‌جا).

یکی از پژوهشگران با نگاه به تعاریف کتاب‌های بلاغی و معنایی و بررسی نظر صاحب‌نظران در آثار بلاغی چنین نظر داده است: «توجه در تعاریف و شواهد نشان می‌دهد که اولاً جمله یا کلمه معترضه بدون صنعت دیگر، زیبایی ندارد. ثانیاً بحث حشو و جمله معترضه باید در علم معانی و در ذیل اطناب بررسی شود. ثالثاً غالب شواهد موجود در کتب بدیعی نشان می‌دهد که ضرورت وزن چنین مواردی را به شاعر تحمیل کرده؛ از این رو فاقد ارزش بدیعی هستند» (کاردرگر، ۱۳۹۶: ۲۵۸).

۲.۱.۴. در دستوره‌های زبان

انواع جمله از مباحث دستوری در قسمت نحو است. درباره جمله معترضه و نقش و چگونگی آن در کتاب‌های دستور زبان از گذشته تا امروز مطالبی کم‌وبیش مشابه نوشته شده است. در اینجا نظر برخی دستوریان بررسی و تحلیل می‌شود.

الف. خیام‌پور در مبحث تجزیه کلام، پس از تقسیم جمله به گونه‌های آزاد، به هم پیوسته، متداخل و ... درباره جمله‌های متداخل می‌نویسد: «و آن عبارت از دو جمله است که یکی داخل در دیگری باشد؛ اولی را جمله متداخل می‌نامیم و دومی را جمله مدخول. جمله داخل بر دو قسم است: الف- ... ب- جمله داخلی که با جمله مدخول از نظر دستوری علاقه‌ای نداشته بلکه به منظور دعا یا نفرین یا امثال آن‌ها در میان آن گنجانیده شده باشد. این گونه جمله، جمله معترض نامیده می‌شود و جمله مدخول جمله مقطوع یا مدخول معترض. مثال از

حافظ و سنایی (به ترتیب):

دی پیر می فروش (که ذکرش بخیر باد) / گفتا شراب نوش و غم دل بیر زیاد.
کم آزار و بی رنج و پاکیزه عرضم / که پاک است (الحمد لله) نژادم.
و از سعدی:

چشم بداندیش (که برکنده باد) / عیب نماید هنرش در نظر.
قسم به جان تو گفتن طریق عزت نیست / به خاک پای تو (و آن هم عظیم سوگند است)
یکی پادشاه زاده در گنجه بود / (که دور از تو) ناپاک و سرپنجه بود» (۱۳۷۳: ۱۴۰).

وی نوشته که جمله معترضه از نظر دستوری با جمله مدخول علاقه‌ای ندارد؛ حال آنکه چنین نیست و اگر منظور ایشان از علاقه وابستگی نحوی باشد، با توجه به نظر و مثال‌های ایشان، جمله معترضه یا جزئی از جمله مرکب یعنی جمله‌واره پیرو است (در مثال اول، سوم و پنجم)، یا در نقش قید ب (در مثال دوم)، یا جمله معطوف است (مثال چهارم).

ب. نویسنده دستورنامه در صرف و نحو زبان پارسی تقسیمات متعددی برای جمله بیان کرده که جمله معترضه یکی از آنهاست. وی درباره آن نوشته: «و آن جمله‌ای است که در میان جمله دیگر که علاقه و ارتباطی با آن ندارد، گنجانیده شود؛ مثال:

دی پیر می فروش (که ذکرش به خیر باد) / گفتا شراب نوش و غم دل بیر زیاد (حافظ)»
(مشکور، ۱۳۶۸: ۲۵۲).

در این قول نیز گفته شده که علاقه و ارتباطی بین جمله معترضه و جمله‌های دیگر نیست.

ج. دستورنویس دیگری آن را نوعی جمله مکمل نامیده و نوشته است: «ممکن است جمله‌ای را بتوانیم از میان گفتار گوینده حذف کنیم ولی به معنی گفتار او لطمه‌ای وارد نیاید. آن جمله قابل حذف را جمله معترضه گویند. مانند: اگر حسن آمد (که نمی‌آید) می‌روم» (شریعت، ۱۳۷۰: ۳۸۸). مکمل بودن در این تعریف کلی و مبهم است چون با جمله‌های دیگر مانند معطوف و جمله تفسیری نیز می‌توان کلام را کامل کرد.

د. فرشیدورد چنین جمله‌های وابسته‌ای را جمله‌واره می‌نامد. یعنی آن بخش از جمله را که وابسته به بخش دیگر جمله است، جمله‌واره باید نامید. از نظر وی در جمله مرکب قسمت پایه

و قسمت پیرو گرچه فعل هم داشته باشند باز جمله‌واره‌اند، زیرا به هم وابسته‌اند و در همان جمله هم مستقل نیستند. وی دربارهٔ جمله‌وارهٔ معترضه که همان جمله‌وارهٔ وابسته در جملهٔ مرکب است، می‌نویسد: «از اقسام جمله‌واره‌های توضیحی وصفی، جمله‌وارهٔ معترضه است که برخی از آن‌ها علاوه بر آنچه گفتیم، این خواص را نیز دارند: الف- بسیاری از آن‌ها بدون "ی" موصولند. ب- بسیاری از آن‌ها جزء جمله‌واره‌های عاطفی‌اند و فعل‌شان ممکن است محذوف یا به صیغهٔ دعا باشد...» (۱۳۸۸: ۵۳۸) و نیز (ر.ک: فرشیدورد، ۱۳۷۵: ۲۸۹). در این تعریف نیز چندان تفاوتی با تعاریف پیش دیده نمی‌شود جز اینکه بر نقش آن که بیشتر در توضیح و توصیف و در معنی دعا کاربرد دارند، تأکید شده است.

هـ. در کتاب دستور دیگری با کمی تفاوت آمده: «جمله‌ای است که در ضمن جملهٔ اصلی می‌آید و مفهومی چون دعا و نفرین را می‌رساند و یا نکته‌ای را توضیح می‌دهد و اگر آن را حذف کنیم خللی در معنی و مفهوم جملهٔ اصلی پدید نمی‌آید؛ مانند: بابک، **خدا حفظش کند**، بچهٔ مؤدبی است...» (انوری و گیوی، ۱۳۸۵: ۳۲۷). در اینجا نیز جز مثال‌ها تفاوتی در تعریف و توضیح دیده نمی‌شود.

و. در دستوری دیگر مؤلفان این نوع جمله را پیرو موصولی شمرده و نوشته‌اند: «جمله‌های دعایی و معترضه از نوع جمله‌های موصولی‌اند؛ نمونه: جوانی کجایی (که **یادت بخیر**). جملهٔ معترضهٔ موصولی گاه توضیحی برای فعل یا جملهٔ پیش از خود است؛ نمونه: اگر فردا برف بیارد- **که به احتمال زیاد می‌بارد**- در خانه می‌مانم» (حق شناس و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۹۸). طبق این تعریف، جمله‌ای که با حرف ربط "که" و برای دعا و توضیح می‌آید جملهٔ معترضه است. در واقع از این نظر جملهٔ معترضه حتماً موصول واقع می‌شود؛ حال آنکه بسیاری از جمله‌های دعایی معترضه الزاماً موصول نیستند؛ مانند: سعدی، علیه الرحمه، در گلستان دنیای واقعی را برای ما ترسیم می‌کند.

ز. در کتابی دیگر جمله از نظر ارتباط با کلام تقسیم شده و جملهٔ معترضه این گونه معرفی شده است: «جمله‌ای است که برای توضیح بیشتر در کلام می‌آوریم اما اصولاً برداشتن آن به منظور اصلی ما نقصی وارد نمی‌سازد...» (سلطانی گردفرامری، ۱۳۷۶: ۲۷). در این

تعریف به درستی محل دقیق جمله معترضه بیان نشده و گفته شده که «برای توضیح بیشتر در کلام می‌آوریم»؛ زیرا چنانکه توضیح خواهیم داد جمله معترضه در قسمت‌های گوناگون جمله واقع می‌شود.

ح. در دستور تاریخی زبان فارسی آمده: «جمله معترضه جمله‌ای است که ارتباطی با جمله‌های پیش و پس از خود ندارد. جمله‌های دعایی - که اغلب آن‌ها عربی است - جمله معترضه به شمار می‌آیند» (ابوالقاسمی، ۱۳۸۱: ۴۲۴). سپس مؤلف درباره این جمله در زبان فارسی دری می‌نویسد: «جمله معترضه در فارسی دری ممکن است با "که" شروع شود. این "که" که در فارسی دری "که" بیانی نامیده می‌شود در آغاز جمله‌ای هم می‌آید که جمله پیش از خود را تفسیر می‌کند...» (همان). مؤلف نوشته است که جمله معترضه ارتباطی با پیش و پس از خود ندارد اما نوشته چه ارتباطی؟ از سویی نوشته‌اند ممکن است با "که" بیاید؛ یعنی جمله‌هایی هم هستند که با "که" تفسیر نمی‌آیند؛ چنانکه در مثال آخر ایشان مصراع آخر بدون "که" و در نقش جمله معترضه است. اما همین جمله معترضه آخر خود توضیح و تأکیدی بر مفهوم مصراع قبل است و آن را در قسمت اطناب در دانش معانی و در اصطلاح "ایغال" می‌توان دید.

در مجموع در تعریف‌ها و توصیفات دستوریان درباره جمله معترضه این مطالب آمده است: جمله معترضه از نظر دستوری با بقیه جمله علاقه یا وابستگی ندارد. اغلب گفته‌اند که می‌توانیم آن را از جمله حذف کنیم و لطمه‌ای هم به جمله نمی‌زند. کارکردهای آن را با توجه به اندک شواهد - که خود تکراری‌اند - دعا و نفرین و توضیح دانسته‌اند. بیشتر مثال‌ها تکراری و از شعر و نظم است و کمتر از نثر مثال زده‌اند؛ حال آن‌که امروزه جمله معترضه بیش از نظم و شعر در نثر کاربرد دارد.

۳.۱.۴. در نگارش

جمله معترضه در نوشتار (چه شعر و چه نثر) باید از دیگر قسمت‌های جمله متمایز شود. امروزه برای متمایز کردن جمله معترضه در نثر و حتی شعر از نشانه‌های نگارشی استفاده می‌شود.

نویسندگان کتاب‌های آیین نگارش، نشانه‌های کاربردی زیر را برای این منظور نام برده‌اند:
الف) کاربرد خط فاصله / تیره (-): (یا حقی و ناصح، ۱۳۷۴: ۷۸) و (سمیعی گیلانی، ۱۳۸۵: ۲۳۹) و (فتوحی، ۱۳۹۳: ۵۱) و (غلامحسین زاده، ۱۳۸۰: ۵۸).
ب) کاربرد ویرگول (،): (سمیعی گیلانی، ۱۳۸۵: ۲۳۴) و (حزّی، ۱۳۹۱: ۱۰۲).
در متون گوناگون نثر و حتی شعر امروز، بیشتر از همین دو نشانه استفاده می‌شود. البته در نوشته‌های برخی دستوریان دهه‌های گذشته و برخی نویسندگان امروز آن را در پراتز نیز قرار داده‌اند.

۲.۴. اهداف جمله‌های معترضه

جمله معترضه در نظم و نثر و حتی در گفتار، کارکردها و اهداف گوناگونی دارد. این کارکردها البته مرزبندی دقیق ندارد و می‌توان بین آن‌ها شباهت یافت. با توجه به شواهد به دست آمده از منابع پژوهش، اهداف بلاغی و کاربردی آن (برای هر مورد یک تا دو مثال) عبارتند از:

۲.۴.۱. افزایش آگاهی و اطلاع

در این دسته‌بندی جمله‌های معترضه‌ای آورده می‌شود که به منظور افزودن آگاهی و اطلاعات، در میان جمله‌ای دیگر قرار می‌گیرد. با توجه به مثال‌هایی که در این بخش آورده می‌شود، این جمله‌ها اطلاعات بیشتری را درباره موضوع مورد بحث یا نظر شخصی و ذهنیت راوی، وضعیت افراد، حالات و موقعیت‌ها را درباره موضوع، فرد یا شیء مورد نظر بیان می‌کند. این افزایش آگاهی را می‌توان در عناوین و اهداف فرعی زیر قرارداد:

۱) توضیح بیشتر

«بی‌گمان شعر فروغ برای من دو ارج دارد؛ یکی ارج زیبایی و شاعرانگی و دیگری - که بر آن یک مقدم است - ارج سنت‌شکنی و شهامت» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۵۳۵). «کاسه زانوی دست دیگرش به کلی از بند جدا شده بود و به چند رگ و ریشه - که تا آخرین مرحله وفاداریش را

به جسم او از دست نداده بود - گیر بود» (چوبک، ۱۳۳۴: ۲۸).

۲) شاهد آوردن خدا

شاهد آوردن خدا نوع دیگری از جمله‌های معترضه است که گوینده یا نویسنده ممکن است برای اثرگذاری و تأکید بیشتر کلام خود به کار ببرد. «معلوم بود که رمضان باور نمی‌کرد - و بینی و بین‌الله حق هم داشت - و هزار سال دیگر هم نمی‌توانست باور کند» (جمالزاده، ۱۳۸۸: ۱۹). «پسرهای من مثل گل اند. آنقدر خوب و مهربان‌اند - که خدا می‌دلند - به این قبله قسم تعارف نمی‌کنم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۶۸).

۳) تأکید و برجسته‌سازی

جمله‌ای که راوی، نویسنده یا گوینده به منظور تأکید سخن خود بر یک موضوع یا یک ویژگی شخصیت، در میان جمله اصلی می‌آورد. «چرا دل آقای رحمت‌اله رافع را شکستید و به او - که کارمند شرافت‌مند و وظیفه‌شناسی است - توهین کردید» (صادقی، ۱۳۸۰: ۳۳۵). «این احتمال - که به طور تلویحی در انکار مبدأ واحد برای مظلومیت زنان، مطرح است - برای فلسفه سیاسی فمینیستی مسئله‌ساز است؛ زیرا...» (فمینسم، ۱۳۸۲: ۳۲۴).

۴) اشاره

جمله‌ای که به منظور اشاره به موردی در ارتباط با بحث جمله اصلی و معمولاً با عناصر دستوری اشاری بیان شود. مثلاً در توصیف یک اسب آمده: «شُم یک دستش - آنکه از قلم شکسته بود - به طرف خارج برگشته بود» (چوبک، ۱۳۳۴: ۲۸). «با دیدن مرتضی مردی میان‌سال از ماشینی - که آن سوی کوچه است - پیاده می‌شود و به سمت او می‌آید» (فرهادی، ۱۳۹۳: ۲۲۴).

۵) تقلیل

جمله معترضه‌ای که با هدف بیان قَلت و کمترین میزان مورد نظر در ارتباط با موضوع اصلی سخن آورده شود. «آیا ممکن است که دو نفر - ولو دو دقیقه هم باشد - صاف و پوست‌کنده

همه احساسات و افکار خودشان را به هم بگویند؟» (همان: ۸۴). «ترتیب درونی یک اصطلاح در زمینه جانشینی یا همبسته را -**دست کم در زبان شناسی و دقیقاً در آواشناسی**- تقابل می‌نامند» (بارت، ۱۳۹۷: ۶۶).

۶) تخصیص

جمله معترضه‌ای که مطلبی را درباره شیء، شخص یا موضوعی به شکل ویژه توضیح دهد یا شکلی از اختصاص را برای یکی از عناصر درون متن نشان می‌دهد. «شاگردان، دوستان و هواخواهانش به تماشا می‌رفتند و مدتی جلوی پرده‌های او -**به‌خصوص در برابر آخرین پرده نقاشی او که از کلات به تهران آورده بودند**- می‌ایستادند و به عظمت هنر و قدرت تجسم و نیروی بیان عواطف انسانی به وسیله رنگ و خط، سر احترام فرود می‌آوردند» (بزرگ علوی، ۱۳۷۲: ۷). «تو فلکه پل سفید اتومبیل شیری رنگی -**که برای عروس تزئین شده است**- از جدول سیمانی وسط میدان گذشته است و کوبیده است به پایه برق» (محمود، ۱۳۷۸: ۱۴).

۷) همراهی

جمله‌ای که همراهی یک شیء یا شخص، و حالت همراهی را با فرد موردنظر در جمله اصلی بیان و توصیف می‌کند. همراهی کسی با شخصیت داستان: «یکی از تماشاچی‌ها -**که دست بچه خردسالی را در دست داشت**- با اعتراض گفت...» (چوبک، ۱۳۳۴: ۲۹).
به همراه داشتن وسیله: «روی تکه مقوایی -**که در دست دارد**- نوشته گوسفند» (فرهادی، ۱۳۹۳: ۲۵۸).

۸) بیان مکان

جمله معترضه‌ای که موقعیت مکانی شخص، شیء یا هر چیز دیگری را که نویسنده یا گوینده در جمله اصلی در حال صحبت درباره آن است، بیان می‌کند. «تبرزین را به باربری -**که کنار در ایستاده**- هدیه می‌کنم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۴۹). «گاومیش ناصر دوانی -**که زیر سایبان بسته بود**- رم کرد و بعد نعره کشید» (محمود، ۱۳۸۳: ۱۱۷). «پاپاخ -**که نشسته بود زیر بید**- بلند

شد» (ساعدی، ۱۳۴۳: ۱۳۷).

۹) بیان زمان

نوع دیگری از جمله‌های معترضه، جمله‌ای است که زمان وقوع رویدادی را در رابطه با موضوعی نسبت به جمله اصلی بیان می‌کند. «به نوجوانی خود دیده بودمش؛ با مادرش به خانه ما آمد به دیدار مادرم و این در ماه اسفند بود - **به نیمه فروردین، ماهی پس از آن دیدار به بیماری حصبه درگذشت** - نخستین شعری را که سروده بودم و مادرم آن را دست کاری کرده بود، برای او خواندم» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۱۰۹). «من دلم می‌خواست بروم و اسب شیخ شعیب را - **که از شب قبل به اخیه بسته بود** - باز کنم و سوار شوم» (محمود، ۱۳۸۳: ۱۰۷).

۱۰) بیان مقدار

جمله معترضه‌ای که اندازه و مقدار چیزی را در رابطه با جمله اصلی بیان می‌کند. «آزاده درخشان انگلیسی می‌داند - **دست کم بیشتر از ماها و بیشتر از کتاب اول اسنشل** - و مجله‌های خارجی می‌خواند» (ترقی، ۱۳۸۴: ۲۳). «با این همه توطئه و هجمه دشمن - **که روزبه‌روز دامنه‌اش وسیع‌تر می‌شود** - این بچه‌ها هم چاره‌ای ندارند جز برخورد قاطع» (معروفی، ۱۳۸۸: ۴۴).

۱۱) بیان تعداد

جمله معترضه‌ای که با هدف بیان تعداد موارد شمردنی از آنچه در متن بیان شده، در جمله اصلی آورده می‌شود. «به‌طور متوسط هر سال میان یازده تا سیزده شعر - **که تعداد ایات آنها نیز کم نیست** - نتیجه کار اوست» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۱۱۰). «در تالار وزارت فرهنگ - **که گنجایش دوست تا دوست و پنجاه نفر آدم را داشت** - مجلسی به افتخار او ترتیب داده بودند» (بزرگ علوی، ۱۳۷۲: ۱۹).

۱۲) بیان جنس

جمله‌ای که به منظور توضیح جنس یک شیء یا مصالح ساخت یک بنا در میان جمله اصلی به کار می‌رود. «بالای کوه یک قلعه بلند - که با خشت و زین ساخته بودند - دیده می‌شد» (هدایت، ۱۳۱۵: ۸۶).

۱۳) معرفی بیشتر

این جمله‌ها یکی از شخصیت‌ها یا عنصری دیگر را بیشتر و به گونه‌ای معرفی می‌کنند که شناخت دقیق تری از او حاصل شود. «بازجو سرخوشانه حرف دختری را پیش کشید - که در مدت دو سالی که در اوین بوده - شیفته شخصیت او شده است» (معروفی، ۱۳۸۸: ۵۳).

۱۴) تکمیل مطلب

در میان معرفی یک موضوع یا شرح آن، جمله‌ای استدراکی برای تکمیل مطلب نیاز است که به شکل معترضه بیان می‌شود. «نجوم یک علم هم‌زمانی است (اگرچه اجرام سماوی تغییر می‌کنند)؛ زمین‌شناسی علم درزمانی است (اگرچه موقعیت‌های ثابت را مطالعه می‌کند)؛ تاریخ عمدتاً درزمانی است (پیوستگی حوادث) اگرچه می‌تواند روی بسیاری از تصاویر درنگ کند» (بارت، ۱۳۹۷: ۴۶). «... سوسور بین آنچه در درون نشانه اتفاق می‌افتد یعنی دلالت دالّ به مدلول و مفهوم ارزش (که به رابطه نشانه‌ها با یکدیگر در درون نظام مربوط می‌شود) تمایز قائل می‌شود» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۷). «برداشت سوسور از ارزش (که حاصل شبکه روابط درون نظام است) بخصوص جنبه افتراقی دارد: او بر افتراق بین نشانه‌ها تأکید کرده است» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۷).

۱۵) بیان محدودیت

«این استعدادها فراگیر است و تا هر اندازه فراگیر باشد - که البته حد خاصی دارد - هرمنوتیک نیز یک فعالیت همگانی و فراگیر خواهد بود» (حمیدی، ۱۳۸۸: ۵۸).

۱۶) تکرار

برای تکرار یک موضوع یا مطلب در دل مطلبی دیگر نیز از جمله معترضه می‌توان استفاده کرد. مثلاً برای بیان این که پیش از این و در آغاز بحث، گفته شده که دال و مدلول عناصر سازنده نشانه هستند: «پس همان‌طور که گفته شد، دال و مدلول (که عنصر سازنده نشانه هستند) هر دو وقتی مجزا در نظر گرفته شوند، کاملاً تمایزی و سلبی‌اند و نشانه که حاصل ترکیب این دو عنصر است عنصری ایجابی است» (سجودی، ۱۳۹۷: ۲۰).

۲.۲.۴. توصیف

توصیف نیز زمینه گسترده‌ای دارد و جمله‌های معترضه بخشی از موضوع، افراد یا دیگر عناصر را توصیف می‌کنند؛ از جمله:

۱) وصف حالت

این نوع از جمله‌های معترضه حالت فرد، شیء یا حتی خود راوی را توصیف می‌کنند. «مهناز - که در حال جاروبرقی کشیدن حال است - جارو را خاموش می‌کند» (فرهادی، ۱۳۹۳: ۲۶۴). «پسر بچه‌ها و دختر بچه‌ها - که پستی‌های صندلی‌های جلوشان را چسبیده‌اند - با ترس و دلهره می‌خندند و یا چشم‌شان را بسته‌اند و خنده خنده جیغ می‌کشند» (بیضایی، ۱۳۹۶: ۲۲).

۲) توصیف ظاهر

مورد دیگر از جمله‌های معترضه در زبان فارسی معاصر، توصیف ظاهر شخص، مکان یا شیئی است که نویسنده یا گوینده در حال صحبت درباره آن است. «پاس بان - همان‌طور که یک طرف لپش از لبوبی که تو دهنش بود، باد کرده بود - با تمسخر جواب داد...» (چوبک، ۱۳۳۴: ۲۹). «دو نفر مرد - که یکی لباس مستوفی‌های قدیم را پوشیده بود و دیگری لباس کردی در برداشت - نزدیک آن‌ها شدند» (هدایت، ۱۳۹۸: ۸۶).

۳) وصف وضعیت

مثلاً وضعیت یکی از اشخاص داستان در هنگام بازی: «بیست، شانزده؛ - آزاده عقب است -

بیست، هفده؛ ... بیست، بیست؛ مساوی» (ترقی، ۱۳۸۴: ۲۷).

۴) بیان قصد و نیت

«امیر فقط سرش را تکان داد؛ اما خضر - که سعی داشت تمرکزش را به هم بزند - ادامه داد...» (دولت‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۲۳).

۴.۲.۳. دعا

دعا نیز از انواع جمله معترضه، و یکی از چند نوع محدود مورد اشاره در کتب دستور است. جمله معترضه دعایی به منظور دعای گوینده یا نویسنده برای خودش یا شخص مورد بحث در گفتگو یا روایت کاربرد می‌یابد. این نوع بیان دعا با حالت، لحن و صوتی خاص ادا می‌شود و کارکرد عاطفی دعا را به گونه متفاوت و مؤکدی نشان می‌دهد: «می‌ترسم پسرهای من هم بی‌سواد شده باشند. -فارسی از پادشان رفته باشد- خدا به من رحم کند» (ترقی، ۱۳۸۴: ۴۸). «ده شبانه‌روز این مرد پای بالین این بچه پرستاری می‌کرد -خدا بیامرزدهش» (هدایت، ۱۳۹۸: ۲۰).

۴.۲.۴. نفرین

نفرین نیز مانند دعا، یکی از انواع محدودی است که به عنوان یکی از کاربردهای جمله معترضه در نظر گرفته‌اند. در اینجا نیز، بیان نفرین با حالت، لحن و صوتی خاص ادا می‌شود و کارکرد عاطفی آن را به گونه متفاوت و مؤکدی نشان می‌دهد: «... اگر هم هست، برایش مهم نیست؛ -به درک- تنها به یک چیز فکر می‌کند...» (ترقی، ۱۳۸۴: ۲۷).

۴.۲.۵. ابراز محبت

جمله‌هایی که به شکل دعاست ولی با تفاوت در لحن و گونه ادای آن، برای ابراز علاقه و محبت گوینده نسبت به مخاطب در میان جمله اصلی آورده می‌شود. «خانم جان -الهی فدایتان شوم- دیرم شده» (ترقی، ۱۳۸۴: ۴۷) یا «خانم جان -الهی فدایت شوم- تا سوئد با من بیا» (همان: ۶۲). «گفتم: -الهی قرباتان بروم- چرا رفته‌اید آن سر دنیا؟ یزد خودمان چه عیب

و ایرادی داشت؟» (همان: ۴۸).

۴. ۲. ۶. بیان علت

نوع دیگری از جمله‌های معترضه دلیل رویدادی در جمله اصلی را بیان می‌کنند. «با این همه مسافره‌های بدون جا به دلیلی مجهول - **یک جور خوش‌بینی موروثی یا توکل به لطف الهی** - ته دلشان قرص است» (ترقی، ۱۳۸۴: ۹). «به هر کدام از ما یک مدال برنز دادند - **آن هم به خاطر خندانن ملکه ایران** - در عوض آزاده درخشان قهرمان دو و پرش شد» (همان: ۲۶).

۴. ۲. ۷. شک و گمان

شک و گمان در موضوعات و اهداف متنوعی کارکرد دارد از جمله: (۱) برای بیان امری محال؛ امری که در رابطه با رویدادی که در جمله اصلی همراه با تردید است: «لحظه آخر باز آن معجزه همیشه‌گی روی داده - **هواپیما بزرگ‌تر شده؟ تعداد صندلی‌ها بیشتر شده؟** - معلوم نیست. هر چه بوده، همه سوار شده‌اند» (همان: ۹؛ ۲) بیان تردید در درستی سخن؛ جمله‌ای در میان جمله‌ای دیگر به منظور بیان تردید گوینده از درستی سخنش می‌آید. «آشنای گنج و ویج که من را به‌جا نمی‌آورد و اسمم را به خاطر ندارد - **شاید این خانم اشتباه می‌کند و من را به جای کسی دیگر گرفته؟** - از روی شرم و ادب وعده‌ای بهم می‌دهد» (همان: ۱۵). «آقای بشارت - **یا بشارتی که نام کوچک ایشان هم پادم نیست** - گرداننده جلسه و انجمن بود» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۵۴۳؛ ۳) ابهام؛ این نوع، ابهامی را درباره زمان، مکان یا ... در سخن به شکل جمله معترضه نشان می‌دهد. «سید تعریف می‌کرد - **که نمی‌دانم کجا خوانده است** - که روزی حجاج چند درهم به سائل می‌دهد و ...» (گلشیری، ۱۳۶۸: ۴۶).

۴. ۲. ۸. بیان ضرب‌المثل یا تشبیه

نوع دیگری از جمله‌های معترضه، آوردن ضرب‌المثل یا تمثیل میان یک جمله دیگر است. «نگاهشان را به ما دوخته و چندین بار قد و قامت ما را از بالا به پایین و از پایین به بالا - مثل اینکه به قول بچه‌های تهران - **برایم قبایی دوخته باشند** - برانداز کرده، بالاخره یکیشان گفت

...» (جمالزاده، ۱۳۸۸: ۱۳).

نوع دیگری از جمله‌های معترضه، تشبیهی است که نویسنده یا گوینده در میان جمله اصلی برای توصیف شخص یا شیئی مورد بحث می‌آورد. ممکن است در دل این تشبیهات ضرب‌المثل نیز حضور داشته باشد. «دو نفر از مأموران تذکره - که انگاری خود انکر و منکر بودند - با چند نفر فراش سرخ‌پوش و شیروخورشید به کلاه با صورت‌هایی اخمو و عبوس و سبیل‌های چنماقی از بناگوش دررفته‌ای - که مانند بیرق جوع و گرسنگی، نسیم دریا به حرکت آورده بودند - در مقابل ما مانند آینه دق حاضر گردیدند» (همان‌جا).

«او هم تمام زندگی چشم بسته به دور خودش چرخیده بود - مانند یابری عساری؛ مانند آن گاوها که خرمن می‌کوبیدند - ساعت‌های یک‌نواختی که در اتاق کوچک گمرک پشت میز نشسته بود و پیوسته همان کاغذها را سیاه می‌کرد، به یاد آورد» (هدایت، ۱۳۹۸: ۲۴). «من به راه - که در دشت مثل جویی بود - نگاه می‌کردم» (گلستان، ۱۳۷۲: ۲۰۸).

۴. ۲. ۹. بیان تضاد و مقابله

جمله‌ای که با هدف بیان تضاد و مقابله در میان جمله‌ای دیگر می‌آید. این تضاد می‌تواند بین دو حالت، دو حکم یا دو موضوع و مانند آن‌ها باشد. تضاد میان دو حالت ضعف و عمل: «من از میان تمام ورزش‌ها، پرتاب وزنه را انتخاب کردم - من نحیف مانگی که تازه از بیماری ذات‌الریه برخاسته‌ام و اگر فوتم کنند، می‌افتم - و می‌خواهم از حریف نامرئی جلو بزنم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۲۴).

تضاد میان دو حکم علمی مانند داشتن یا نداشتن معنی در فرهنگ لغت: «تصور بکنید کسی در خیابان فریاد می‌زند: آزادی، آزادی؛ آیا او این واژه را به معنای فرهنگ لغتی آن به کار می‌برد؟ (هرچند در مفهوم آزادی که مفهومی انتزاعی است، تصور وجود معادلی فرهنگ لغتی هم که معنایی جامع و مانع برای آزادی به دست بدهد، دور از انتظار است)» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۹۷).

۱۰.۲.۴. ستایش

جمله معترضه‌ای که گوینده یا نویسنده با هدف ستایش شخص یا موضوع مورد بحث به کار می‌برد. «می‌نویسی - **می‌ستایم که خوب می‌نویسی** - اما نه تنها نوشتن...» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۲۹۲).

۱۱.۲.۴. نکوهش

جمله معترضه‌ای که با هدف نکوهش شخص یا موضوع مورد گفتگو، به کار می‌رود. در صورت وجود عناصر زبانی دیگر در سخن برای نکوهش، جمله معترضه آن نکوهش را مؤکد می‌کند. «صدای تراشیده و نخراشیده‌ای - **که صدای شیخ حسن شمر پیش آن لحن نکیسا بود** - از همان پشت در بلند شد» (جمالزاده، ۱۳۸۸: ۱۸).

۱۲.۲.۴. اختصار یا کوتاهی سخن

جمله‌ای که به منظور کاستن از بیان جزئیات و کوتاه کردن سخن اصلی در میان آن آورده می‌شود. اگر قیده‌های اختصار هم در جمله باشند، معمولاً این نوع جمله معترضه که کاربرد فراوانی در بیان اختصار دارد، آن را تکرار و تأکید می‌کند. «خلاصه - **سرت را درد نیورم** - شب توی راه خوابیدیم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۵۴).

۱۳.۲.۴. سپاس‌گزاری

جمله معترضه‌ای که با هدف سپاس‌گزاری از خدا یا اشخاص در میان جمله اصلی آورده می‌شود. «یک روز - **شکر خدا** - خیر آمد که در سوئد است» (همان: ۵۸).

۱۴.۲.۴. درخواست مؤدبانه (همراه با پوزش خواهی)

جمله‌ای که برای بیان مؤدبانه‌تر یک درخواست در میان جمله اصلی گفته می‌شود. لحن خاصی نیز همراه این جمله هست. «خانم جان - **می‌بخشی** - جفت پاهایم خشک شده. یک قدم نمی‌توانم بردارم...» (همان: ۶۴).

۴.۲.۱۵. شرم از گفتن چیزی

جمله‌ای که شرم‌گوینده یا نویسنده را از گفتن جمله اصلی نشان می‌دهد و با لحن و آهنگی ویژه درمیان آن آورده می‌شود و معمولاً همراه با عذرخواهی است: «چه جای تنگی بود؛ - **خیلی بیخشید. جسارت است** - مستراح هم، مستراح‌های خودمان» (همان: ۶۱).

۴.۲.۱۶. ایجاد امیدواری

جمله‌ای که با هدف امید به روی دادن یک اتفاق، در میان جمله اصلی به کار می‌رود. «می‌گوید: - **خدا را چه دیدی** - شاید پسرها همین‌جا باشند» (همان: ۶۲).

۴.۲.۱۷. بیان شگفتی و تعجب

جمله‌ای که تعجب و شگفتی راوی، گوینده یا نویسنده را از رویدادی که در جمله اصلی درباره آن می‌گوید یا می‌نویسد، بیان می‌کند. بیان عظمت شخصی همراه با شگفتی: «به یک نگاه کافی بود برای اینکه آن فرشته آسمانی، آن دختر اثری - **تا آنجایی که فهم بشر عاجز است** - تأثیر خودش را در من بگذارد» (هدایت، ۱۳۱۵: ۱۶). عضلات پاهایم به تندی و جلدی مخصوصی - **که تصورش را نمی‌توانستم بکنم** - به راه افتاده بود» (همان: ۸۴).

۴.۲.۱۸. تفسیر

جمله‌ای که موضوعی را که در جمله اصلی مطرح شده است، تفسیر می‌کند. «... از طرفی چون در هر حال باید هر دو شیوه تفسیری را با هم به کار برد، نتیجه می‌گیریم که این دو شیوه **(تفسیر دستوری و تفسیر روانی)** با هم روابط متفاوت و نسبت متغیری دارند» (حمیدی، ۱۳۸۸: ۶۰). «تعامل بین موضوع و تفسیر را پیرس نشانگی **(که شاید بتوان آن را کلیت فرایند معنی‌سازی نامید)** نامیده است» (سجودی، ۱۳۹۷: ۲۱).

۴.۲.۱۹. حضور راوی

نوعی دیگر از جمله‌های معترضه در زبان فارسی معاصر، جمله‌ای است که راوی یا گوینده بین جمله اصلی موضوعی را در ارتباط با رفتار یا احساس خود بیان می‌کند و گویی دوباره

حضور خود را در سخن نشان می‌دهد. «راهمان یکی نیست. بلیت را به آن دو تا خانم نشان بده - **خانم‌های شرکت هواپیمایی را نشان می‌دهم** - و از آن‌ها کمک بخواه» (ترقی، ۱۳۸۴: ۶۲). «اقلاً بیست و چند طرح - **تا آن‌جا که من اطلاع دارم** - استاد از این چاکر صدیق باقی گذاشته» (بزرگ علوی، ۱۳۷۲: ۱۵).

۲.۴.۲۰. مخاطب قرار دادن

جمله‌ای که گوینده در میان متن، طرف مقابل را با احترام یا به شکلی دیگر مخاطب مستقیم خودش قرار دهد. «نوشته بود: مادر، پاشو بیا. دلم برات لک زده. می‌ترسم تو هم بمیری. - **خانمی که شما باشید** - انگار صد سال جوان شده باشم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۵۷).

۲.۴.۲۱. طعنه یا تمسخر

جمله‌ی معترضه‌ای که با هدف تمسخر یا طعنه زدن به شخص یا موضوع مورد بحث جمله‌ی اصلی آورده می‌شود. «حتی شاه سابق هم نتوانست او را ندیده بگیرد و در اوایل سلطنتش - **که هنوز دل مردم به‌دست آوردن را امری زاید نمی‌دانست** - روزی به مدرسه نوین یاد نقاش رفت و از آن‌جا دیدن کرد» (بزرگ علوی، ۱۳۷۲: ۱۴).

۲.۴.۲۲. بیان احتمال

«امیر دلیلی نمی‌دید که داستان او را راجع به سه زندانی پیشین او - **احتمالاً قلابی بودند** - که آن‌ها را در خیابان دیده بود باور کند» (دولت‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۴۲). «شاید **لین صرفاً یک فرضیه اجراشدنی است**» این سوی ماجرا اشاره‌کننده‌هایی وجود داشته باشند که همان‌طور که دیدیم به بیان پرس‌نشانه‌های نمایه‌ای هستند و ما باید در پی یافتن تعریف نشانه شناختی پیام‌هایی باشیم که در خط مقدم زبان به‌ویژه شکل‌های خاصی از گفتمان ادبی قرار گرفته‌اند» (رولان بارت، ۱۳۹۷: ۱۲).

۲.۴.۲۳. انحصار

«این دختر - تنها دختری بود که - وقتی ستاره‌ها در آسمان نبودند، برای ستاره‌ها گریه می‌کرد» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۵). «وقتی نشانه‌های نمایه‌ای (در کارکرد صرفاً نمایه‌ای شان، زیرا همان‌طور که قبلاً یادآور شدیم همین نشانه‌ها ممکن است جایی کارکرد قراردادی پیدا کنند) که می‌توان آن‌ها را منفرد بررسی کرد کنار گذاشته شوند، نشانه‌شناسی قبل از آن که با مفهوم نشانه منفرد سروکار داشته باشد، به بررسی نظام‌های نشانه‌شناختی و کارکرد اجتماعی آن‌ها می‌پردازد» (سجودی، ۱۳۹۷: ۴۴).

۲.۴.۲۴. برائت خود و رفع سوء تفاهم

برخی از جمله‌های معترضه برای بیان برائت گوینده یا کسی دیگر از یک ویژگی است. «اما حقیقت این است که قطر گردن و طول قدش به همان اندازه معمولی گردن و قد من و شما و میلیون‌ها مردم دیگر است که اتفاقاً - اگر به طرفداری از سرمایه‌داران متهم نشوم - بسیار هم متناسب و زیبا است» (صادقی، ۱۳۸۰: ۳۴۴).

۲.۴.۲۵. ارجاع به متن ماقبل

گاهی در متن و شرح یک موضوع لازم است به گذشته یا به توضیح پیشین بازگشت داده شود یا نکته‌ای یادآوری گردد که با جمله معترضه می‌توان چنین کرد. «اما اگر این نکته درست باشد، نه تنها نشان‌دهنده مرگ فمینیسم مارکسیستی است - که به دقت تفسیر شد - بلکه نشان دهنده این احتمال است که انواع متفاوت مظلومیت مستلزم چاره‌اندیشی متفاوت و احتمالاً متعارض است» (فمینیسم، ۱۳۸۲: ۳۲۴). «لوی استراوس معتقد است فقط محتوا نیست که ناخودآگاه است (که نقدی است بر کهن‌الگوی یونگ) بلکه فرم و به عبارتی کارکرد نمادین هم می‌تواند ناخودآگاه باشد» (رولان بارت، ۱۳۹۷: ۱۵).

۲.۴.۲۶. بیان مثال و نمونه

برخی جمله‌های معترضه برای بیان مثال و شعبه‌ای از یک تعریف کارکرد دارند. «سخنانی که

ارزش ادبی دارد و کمتر تکراری است و می‌تواند به عنوان تعبیری در قالب زبان نقشی در تحولات آینده داشته باشد - **مانند متون ادبی که ابداعی در زبان محسوب می‌شوند** - به لحاظ شیوه دستوری اهمیت می‌یابند» (حمیدی، ۱۳۸۸: ۵۹). «مجاز به علاقه عموم و خصوص: یعنی ذکر عام و اراده خاص و ذکر خاص و اراده عام **(برای مثال: شاه (محمد رضا شاه) رفت. ما ابن سینا (فیلسوف و متفکر) فراوان داریم)**» (سجودی، ۱۳۹۷: ۶۶).

۲.۴.۲۷. پرسش

یکی از کارکردهای جمله‌های معترضه بیان پرسشی در دل یک متن است. «با این وجود متن به کلی ناشی از همبافتگی نقل قول‌ها، ارجاعات، پژواک‌ها، زبان‌های فرهنگی **(و کدام زبان فرهنگی نیست)** پیشین یا معاصر است که در یک فضای چند صدایی بی‌کران پیوسته از درون متن عبور می‌کنند» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۱۸). «گرایش به طبقه‌بندی، بی‌شک به تسهیل شناخت می‌انجامد اما همانطور که گفته شد این طبقه‌بندی‌ها نمی‌توانند خنثی باشند؛ در نتیجه به شناختی خنثی **(مگر چنین چیزی وجود دارد؟)** نمی‌انجامند» (همان: ۱۵۳).

۲.۴.۲۸. توضیح غیر مؤلف بر متن

گاه گوینده یا نویسنده‌ای در توضیح گفته کسی دیگر توضیحی بر مطلب او برای رفع ابهام می‌افزاید. «او در بخش مربوط به زبان شناسی زبان و زبان شناسی گفتار در کتاب دوره زبان شناسی عمومی می‌نویسد: فراگویی یا تولید آوا یعنی به اجرا درآوردن تصورات آوایی به هیچ روی بر خود دستگاه **[که به نظر می‌رسد مقصود لانگ است]** تأثیری نمی‌گذارد» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۸۹).

نکاتی دیگر

این که دستورنویسان نوشته‌اند جمله معترضه از نظر دستوری با بقیه جمله علاقه یا وابستگی نداشته باشد هم مبهم است و هم نادرست. مبهم است چون روشن نکرده‌اند که چه علاقه یا وابستگی ندارد. نادرست است چون وابستگی و علاقه دارد؛ زیرا جمله معترضه ممکن است،

جمله‌واره پیرو باشد که خود جزئی از جمله مرکب است و از نظر ساختاری وابسته به جزء دیگرند: دی پیر می‌فروش **که ذکرش به خیر باد** ... از نظر معنایی نیز گرچه جزء اصلی برخی از جمله‌ها نیست اما کارکرد معنایی افزایشی، روشنگری، تفسیری و بلاغی دارد.

محل قرارگرفتن جمله معترضه

در برخی تعریف‌ها گفته شده و در بسیاری از شواهد می‌بینیم که جمله معترضه در میان جمله قرار گرفته است. به همین دلیل به "میان‌آورد" هم معروف شده است. اما همیشه این گونه نیست. جمله معترضه در بخش پایانی جمله اصلی نیز می‌آید و اگر برخی مناداها را نیز معترضه محسوب کنیم، در آغاز هم قرار می‌گیرد. بسیاری از جمله‌های معترضه ترکیبات و جمله‌های عربی هستند که در فارسی کاربرد یافته‌اند. جمله معترضه ممکن است خود یک جمله ساده مستقل، جمله معطوف، یا یک جمله مرکب و طولانی باشد.

تشابه جمله معترضه با برخی نقش‌های دیگر

برخی ترکیبات و عبارات فارسی در نقش‌های نحوی به قید و بدل شباهت دارند. چنانکه در برخی از منابع پژوهش نیز بدل و منادا را معترضه شمرده بودند. برخی قیده‌ها با جمله معترضه هم پوشانی دارند. مانند: «زری می‌دانست که خسرو -پیش از مدرسه رفتن- به طویله سر خواهد زد» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۳) و «نظریه پردازانی چون لیکاف و جانسون معتقدند که در زبان -خارج از بافت شاعرانه- پیوسته بسیاری از فنون بلاغی را به کار می‌بریم» (سجودی، ۱۳۹۷: ۵۴). با توجه به این شواهد باید گفت که معترضه بودن می‌تواند همراه با نقش‌های نحوی دستوری باشد؛ به این معنی که قید، بدل، منادا یا برخی نقش‌های دستوری و نحوی دیگر با حفظ نام و نقش خود در ساختار نحوی کلام، از نظر بلاغی و چگونگی انتقال پیام نقش معترضه بودن را نیز ایفا کنند. پس، از آنجا که جمله معترضه یک ساختار مستقل نحوی در دستور زبان نیست، بلکه جمله، جمله‌واره، ترکیب، یا واژه‌ای است که به قصد هدف و مقصودی معنایی و بلاغی در سخن می‌آید (و توسعاً همه این‌ها را جمله معترضه می‌گوییم) می‌تواند نقش‌های گوناگون نحوی بپذیرد. با توجه به پاره‌ای تفاوت‌ها و اختلاف نظر در

مصادق جمله‌های معترضه، پیشنهاد می‌شود جمله معترضه را «واژه، ترکیب یا جمله‌ای بدانیم که در ساختار دستوری جمله به آن نیازی نیست اما برای افزودن توضیح بیشتر یا مقاصد بلاغی دیگر درون یا همراه جمله اصلی آورده می‌شود».

۵. نتیجه‌گیری

در این پژوهش با توجه به متون انتخابی که از نویسندگانی با دیدگاه‌ها و بیان و سبک‌های متنوع انتخاب شده است، ۴۹ کارکرد برای جمله معترضه یافته شد. بنابر یافته‌های پژوهش، جمله‌های معترضه با هدف‌ها و برای بیان منظورهای گوناگونی به کار می‌روند و اهمیت آن‌ها نسبت به نوع کاربردشان یا متنی که در آن قرار گرفته‌اند، متفاوت است. برای مثال، جمله معترضه‌ای که در یک متن نمایشی به کار می‌رود، از جمله معترضه‌ای که در یک متن داستانی به کار می‌رود، اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا ممکن است حالتی خاص، موقعیت مکانی، یا مطلبی را در رابطه با زبان بدن بیان کند که در متن نمایشی اهمیت دارد و قابل حذف نیست. اهمیت انواع جمله معترضه از نوعی به نوع دیگر متفاوت است. بنابراین؛ حذف جمله‌های معترضه از عبارات به‌طور کلی، میزان آگاهی مخاطب از جزئیات را کاهش می‌دهد و در مواردی حتی درک کامل عبارت را با مشکل مواجه می‌کند. جمله‌های معترضه صرفاً به منظور توضیح بیشتر یا با هدف دعا و نفرین به کار نمی‌روند، حشو نیستند، و حضورشان در متن مؤثر است. ممکن است معنای جمله اصلی بدون جمله میانی هم کامل باشد؛ اما حضور این جمله‌ها خواننده یا شنونده سخن را از جزئیات بیشتری آگاه می‌کند که گاه در برخی متون ضروری است. جمله معترضه محدود به شعر نیست؛ نقش نحوی دارد؛ بخشی از جمله مرکب است؛ به شکل شبه‌جمله، جمله و جمله معطوف می‌آید؛ و گاه با بدل، عطف بیان و قید شباهت دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

ORCID

Mahmoud Mehravaran
Atefeh Saleh

<https://orcid.org/0000-0002-3278-3965>

<https://orcid.org/0009-0001-2483-2923>

منابع

- آل احمد، جلال. (۱۳۵۶). پنج داستان. تهران: رواق.
- ابن مُعْتز، عبدالله. (۱۳۹۵). کتاب البديع. ترجمه یحیی کاردگر و بهاء‌الدین اسکندری. قم: بوستان کتاب.
- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۸۱). دستور تاریخی زبان فارسی. تهران: سمت.
- انوری، حسن و احمدی گیوی، حسن. (۱۳۸۵). دستور زبان فارسی. تهران: فاطمی.
- بارت، رولان. (۱۳۹۷). مبانی نشانه‌شناسی. ترجمه صادق رشیدی و فرزانه دوستی. تهران: علمی و فرهنگی.
- بهبهانی، سیمین. (۱۳۷۶). یاد بعضی نفرات. تهران: نگاه.
- بیضایی، بهرام. (۱۳۹۶). سفر به شب (فیلم‌نامه). تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- پارسا، سیداحمد و محمدی، خدیجه. (۱۳۹۸). «کارکرد جمله معترضه عربی در نشانه‌المصدر». نشر پژوهی ادب فارسی، س ۲۲ ش ۴۶: ۲۱-۴۵.
- پارسا، سیداحمد و محمودی، شهلا. (۱۳۹۸). «کارکردهای معنایی - منظوری جملات معترضه در تاریخ بیهقی». فنون ادبی، س ۱۱ ش ۴ (پیاپی ۲۹): ۱-۱۴.
- ترقی، گلی. (۱۳۸۴). جایی دیگر. تهران: نیلوفر.
- تهانوی، محمدعلی. (۱۴۱۷ ق). کشف اصطلاحات الفنون و العلوم. بیروت: مکتبه لبنان.
- تجرجانی، علی بن محمد بن علی الزین الشریف. (۱۴۰۳ ق/۱۹۸۳ م). التعريفات. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- جمالزاده، محمدعلی. (۱۳۸۸). یکی بود یکی نبود. تهران: سخن.
- چوبک، صادق. (۱۳۳۴). خیمه‌شب‌بازی. تهران: گوتنبرگ.
- حرّی، عباس. (۱۳۹۱). آیین نگارش علمی. تهران: کتاب نشر.
- حق‌شناس، علی محمد و همکاران. (۱۳۸۷). دستور زبان فارسی ویژه دوره‌های کاردانی و کارشناسی پیوسته و ناپیوسته آموزش زبان و ادبیات فارسی. تهران: مدرسه.

- حمیدی، غلام‌رسول. (۱۳۸۸). هرمنوتیک و تفسیر. قم: المصطفی.
- خیام‌پور، عبدالرسول. (۱۳۷۳). دستور زبان فارسی. تهران: کتاب‌فروشی تهران.
- دانشور، سیمین. (۱۳۴۹). سووشون. تهران: خوارزمی.
- دولت‌آبادی، محمود. (۱۳۹۲). زوال کلنل. برلین: گردون.
- دهرامی، مهدی و اکبری‌زاده، محسن. (۱۳۹۹). «روایت‌شناسی جمله معترضه در تاریخ بیهقی».
- نثرپژوهی ادب پارسی، س ۲۳ ش ۴۷: ۵۳-۷۳.
- ذاکراالحسینی، محسن. (۱۳۸۴). «اعتراض» در دانش‌نامه زبان و ادب فارسی. زیر نظر اسماعیل سعادت. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- رادویانی، محمد. (۱۳۳۹). ترجمان البلاغه. ترجمه علی قویم. تهران: فردین.
- ساعدی، غلام‌حسین. (۱۳۴۳). عزاداران بیل. تهران: نیل.
- سجودی، فرزانه. (۱۳۹۷). نشانه‌شناسی کاربردی. تهران: علم.
- سلطانی‌گردفرامرزی، علی. (۱۳۷۶). از کلمه تا کلام. تهران: مبتکران.
- سمیعی‌گیلانی، احمد. (۱۳۸۵). نگارش و ویرایش. تهران: سمت.
- شریعت، محمدجواد. (۱۳۷۰). دستور زبان فارسی. تهران: اساطیر.
- شمس قیس رازی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۷۳). المعجم فی معاییر اشعار العجم. به کوشش سیروس شمیسا. تهران: فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۲). نگاهی تازه به بدیع. ویرایش اول. تهران: فردوس.
- _____ . (۱۳۷۳). معانی. تهران: میترا.
- صادقی، بهرام. (۱۳۸۰). سنگر و مقممه‌های خالی. تهران: کتاب زمان.
- علوی، بزرگ. (۱۳۷۲). چشم‌هایش. تهران: نگاه.
- غلام‌حسین‌زاده، غلام‌حسین. (۱۳۸۰). راهنمای ویرایش. تهران: سمت.
- فُتوحی، محمود. (۱۳۹۳). آیین نگارش مقاله علمی پژوهشی. تهران: سخن.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۷۵). جمله و تحول آن در زبان فارسی. تهران: امیرکبیر.
- _____ . (۱۳۸۸). دستور مفصل امروز. ویرایش سوم. تهران: سخن.
- فرهادی، اصغر. (۱۳۹۳). هفت فیلم‌نامه از اصغر فرهادی. تهران: چشمه.

- فمینیسم و دانشهای فمینیستی (مجموعه مقالات). (۱۳۸۲). ترجمه گروه مترجمان. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- کاردگر، یحیی. (۱۳۹۶). فن بدیع در زبان فارسی. تهران: صدای معاصر.
- کاظمیان، رضا و عموزاده، محمد. (۱۳۹۸). «بررسی عبارات معترضه (و) در زبان فارسی»، زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان، س ۱۱ ش ۲ (پیاپی ۲۱): ۲۵۵-۲۸۰.
- کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۷۳). زیباشناسی سخن پارسی؛ معانی. تهران: مرکز.
- گلستان، ابراهیم. (۱۳۷۲). جوی و دیوار و تشنه. نیوجرسی: روزن.
- گلشیری، هوشنگ. (۱۳۶۸). سازده احتجاج. تهران: نیلوفر.
- محمود، احمد. (۱۳۸۳). مجموعه داستان غریبه‌ها و پسرک بومی. تهران: معین.
- محمود، احمد. (۱۳۷۸). زمین سوخته. تهران: معین.
- مشکور، محمدجواد. (۱۳۶۸). دستورنامه. تهران: شرق.
- معروفی، عباس. (۱۳۸۸). ذوب شده. تهران: ققنوس.
- مُمتحن، مهدی. (۱۳۸۷). «جمله معترضه و تأثیر بلاغی آن در قرآن کریم». پژوهش‌نامه قرآن و حدیث، ش ۵: ۵۹-۷۲.
- مولایی‌نیا، عزت‌الله. (۱۳۸۴). آسالیب بیان قرآن کریم (پژوهشی پیرامون جمله‌های معترضه در قرآن کریم). تهران: فرهنگ سبز.
- مهرآوران، محمود. (۱۳۹۹). سامان سخن. قم: المصطفی.
- وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۸۶). دستور زبان فارسی. تهران: سمت.
- هدایت، صادق. (۱۳۱۵). بوف کور. بمبئی: مؤلف.
- _____ . (۱۳۹۸). سه قطره خون. تهران: گیوا.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۶۸). فنون بلاغت و صناعات ادبی. تهران: هما.
- یاحقی، محمدجعفر، و ناصح، مهدی. (۱۳۷۴). راهنمای نگارش و ویرایش. مشهد: آستان قدس رضوی.

References

- Abolqasemi, M. (1382/2003). *Dastur-e tarikhi-ye zaban-e farsi [Historical Grammar of the Persian Language]*. Tehran: SAMT. [In Persian]

- Al-Ahmad, J. (1356/1977). *Panj dastan [Five Tales]*. Tehran: Ravaq. [In Persian]
- Alavi, B. (1372/1993). *Cheshmhayash [Her eyes]*. Tehran: Negah. [In Persian]
- Anvari, H. & Ahmadi Givi, H. (1385/2006). *Dastur-e zaban-e farsi [Persian Grammar]*. 4th ed., Tehran: Fatemi. [In Persian]
- Bayzaei, B. (1396/2017). *Safar be shab (filmnameh) [A Journey into the Night (a Screenplay)]*. Tehran: Roshangaran Motaleat-e Zanan. [In Persian]
- Behbahani, S. (1376/1997). *Yad-e Ba'zi nafarat [Remembering some people]*. Tehran: Negah. [In Persian]
- Chubak, S. (1334/1955). *Khaymehshab Bazi*. Tehran: Gutenberg. [In Persian]
- Dahrami, M., & Akbarizadeh, M. (1399/2020). Revayatshenasi-ye jomleh-ye mo'tarezeh dar *Tarikh-e Bayhaqi* [Narratology of parenthetical sentences in *Tarikh-e Bayhaqi*]. *Nathrpazhuhi-ye Adab-e Farsi*. 23(47), 53-73. [In Persian]
- Daneshvar, S. 1349/(1970). *Souvashun*. Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Dowlatabadi, M. (1392/2013). *Zeval Colonel [Colonel's Decline]*. Berlin: Gardoun. [In Persian]
- Saadat, I. (Ed.). (1396/2017). *Daneshnameh-ye zaban va adab-e farsi*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Farhadi, A. (1393/2014), *Haft filmnameh az Asghar Farhadi [Seven screenplays by Asghar Farhadi]*. Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
- Farshidvard, K. (1375/1996). *Jomleh va tahavvol-e an dar zaban-e farsi [Sentence and its evolution in Persian language]*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Farshidvard, K. (1388/2019). *Dastur-e mofassal-e emruz [A Comprehensive Contemporary Grammar]*. Tehran: Sokhn. [In Persian]
- Motaleat va Tahqiqat-e Zanan (1382/2003). *Feminism va danesh-haye faministi (Majmu'eh maqalat)[Feminism and feminist knowledge: A collection of articles]*. Qom. [In Persian]
- Fotouhi, M. (1393/2014). *Ayin-e negaresh-e maqaleh-ye 'elmi-pazhuheshi [Research article style guide]*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Gholamhosseinzadeh, G. (2002). *Rahnamay-e Virayaeh [A guide to editing]*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Golestan, E. (1372/1993). *Juy va divar va teshneh [The stream, the wall, and the thirsty]*. New Jersey: Rozan. [In Persian]
- Golshiri, H. (1368/1989). *Shazdeh Ehtejab [Prince Ehtejab]*. Tehran: Niloufar. [In Persian]
- Hamidi, G. (2010). *Hermenotic va tafsir [Hermeneutics and exegesis]*. Qom: Al-Mustafa. [In Persian]

- Haqshenas, A. et al. (2009). *Dastur-e zaban-e farsi vizhey-e dorehay-e kardani va karshenasi payvasteh va napayvasteh-ye amouzesh-e zaban va adabiyat-e farsi* [Persian grammar for continuous and non-continuous associate and bachelor's program of Persian language and literature]. Tehran: Entesharat-e Madreseh. [In Persian]
- Hedayat, S. (1398/2019). *Se qatreh khun* [Three drops of blood]. Tehran: Giw. [In Persian]
- Hedayat, S. (1315/1936). *Buf-e Kur* [The blind owl]. Bombay. [In Persian]
- Homaei, J. (1368/1989). *Funun-e belaghat va sena'at-e adabi* [Rhetorical techniques and literary devices]. Tehran: Homa. [In Persian]
- Horri, Abbas (1391/2012). *Ayin-e negaresh-e 'elmi* [Scientific writing]. Tehran: Ketab-e Nashr. [In Persian]
- Ibn Mu'taz, Abd al-Allah (1395/2016), *Ketab al-Badi'*. Trans. Yahya Kardegar and Bahaulddin Eskandari, Qom: Bostan-e Ketab. [In Persian]
- Jamalzadeh, M. (1388/2009). *Yeki bud, yeki nabud* [Once upon a time]. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Jurjani, 'Ali b. Mohammad al-Zayn al-Sharif. (1983/2004). *al-Ta'rifat*, Beirut: Dar al-Ketab al-Elamiyyah. [In Persian]
- Kardgar, Y. (1396/2017). *Fann-e Badi'dar zaban-e farsi* [Rhetoric in Persian language]. Tehran: Seday-e Moaser. [In Persian]
- Kazemian, R., & Amouzadeh, M. (1398/2019). Barrasiy-e 'ebarat-e mo'tarezye-e "va" dar zaban-e farsi [A study of the parenthetical phrases "and" in Persian]. *Zabanshenasi va Gouyesh-haye Khorasan*, 11(2), 255-280. [In Persian]
- Kazzazi, M. (1373/1994). *Zaibashenasi-ye sokhan-e parsi: Ma'ani* [Aesthetics of Persian: Rhetoric]. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Khayampour, A. (1373/1994). *Dastur-e zaban-e farsi* [Persian grammar]. Tehran: Ketabforoushi Terhan. [In Persian]
- Mahmoud, A. (1383/2004). *Majmu'eh dastan-e gharibeha va pesarak-e bumi* [A collection of stories: The strangers and the local boy]. Tehran: Moin. [In Persian]
- Mahmoud, A. (1378/1999). *Zamin-e- Sukhteh* [The scorched earth]. Tehran: Moin. [In Persian]
- Maroufi, A. (1388/2009). *Zowb shodeh* [Melted]. Tehran: Qoqnos. [In Persian]
- Mashkour, M. (1368/1989). *Dasturnameh* [The grammar manual]. Tehran: Sharq
- Mehravaran, M. (1399/2020). *Saman-e Sokhan*. Qom: Al-Mustafa. [In Persian]
- Mowlaeinia, E. (1384/2005). *Asalib-e bayan-e Quran-e Karim (Pazhuheshi piramoun-e jomleh-ye mo'tarezeh dar quran-e karim)* [Rhetoric

- devices in the Quran: A study of parenthetical sentences in the holy Quran*. Tehran: Farhang-e Sabz. [In Persian]
- Momtahn, M. (1387/2008). Jomlehy-e Mo'tarezeh va ta'thir-e belaghi-ye an dar Quran-e karim [Parenthetical sentences and their Rhetorical Effect in the Holy Quran]. *Pazhuhesh-haye Quran va Hadith*, 5, 59-72. [In Persian]
- Parsa, S. A., & Mohammadi, K. (1398/2019). Karkard-e jomleh-ye mo'tarezye-e arabi dar *Nafthat al-masdur* [The function of the Arabic parenthetical sentence in *Nafthat al-masdur*]. *Nathrpazhuhi-ye Adab-e Farsi*, 22(46), 21-45. [In Persian]
- Parsa, S. A., & Mahmoudi, S. (1398/2019). Karkardhay-e ma'na'i-manzuri-ye jomalat-e mo'tarezeh dar *Tarikh-e Bayhaqi* [Semantic-pragmatic functions of parenthetical sentences in *Tarikh-e Bayhaqi*]. 11(4), 1-14. [In Persian]
- Radouyani, M. (1339/1960). *Tarjoman al-balaghah*. Trans. Ali Qavim. Tehran: Fardin. [In Persian]
- Barthes, R. (1397/2018). *Éléments de sémiologie*. Trans. Sadegh Rashidi and Farzaneh Dousti as *Mabani-ye neshaneshenasi*. Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Sadeghi, Bahram, (1380/2001). *Sangar va qomqomehay-e khali* [Empty trenches and bottles]. Tehran: Ketab-e Zaman. [In Persian]
- Saedi, G. (1343/1965). *Azadaran Bayal* [*Bayal mourners*]. Tehran: Nil. [In Persian]
- Samiei Gilani, A. (1385/2006). *Negaresh va virayesh* [Persian style guide]. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Shamisa, S. (1372/1993). *Negahi tazeh be badi'*. Tehran: Ferdows. [In Persian]
- Shamisa, S. (1373/1994). *Ma'ani* (Rhetoric). Tehran: Mitra. [In Persian]
- Shams Qays Razi, Shams al-Din Mohammad (1373/1994). *al-Mu'jam fi ma'ayir ash'ar al-'ajam*. Ed. Sirous Shamisa. Tehran: Ferdow. [In Persian]
- Shariat, M. (1370/1991). *Dastur-e zaban-e farsi* [A Persian grammar]. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Sojoudi, F. (1397/2018). *Neshaneshenasi karbordi* [*Applied Semiotics*]. Tehran: Elm. [In Persian]
- Soltani Gordframarzi, A. (1376/1997). *Az kalameh ta kalam* [From word to discourse]. Tehran: Mobtakeran. [In Persian]
- Tahanovi, M. (1417/1996). *Kashshaf estelahat al-funun va al-'olum* [Technical and scientific terminology]. Beirut, Maktabah Lobnan. [In Persian]
- Taraghi, G. (1384/2005). *Jay-e digar* [Another place]. Tehran: Niloufar. [In Persian]

- Vahidian Kamyar, T. (1386/2007). *Dastur-e zaban-e farsi* [A Persian grammar]. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Yahaghi, M., & Naseh, M. (1374/1995). *Rahnamay-e negaresh va virayesh* [A Persian style guide]. Mashhad: Astan-e Quds-e Razavi. [In Persian]

استناد به این مقاله: مهرآوران، محمود و صالح، عاطفه. (۱۴۰۳). جمله معترضه در متون فارسی معاصر. پژوهش‌نامه

زبان ادبی، ۲ (۶)، ۲۹-۶۴. doi: 10.22054/JRLL.2024.81401.1089

Literary Language Research Journalis licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Semantic Transformation in the Vocabulary of *Shams al-Nahar* (the first Printed Periodical in Afghanistan) and a Comparison with the *Kabul Weekly* (a Later Publication)

Ismail Tajbakhsh

Professor, Department of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Ahmad Zia Rafat *

PhD Candidate in Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Abstract

The language of journalism in Afghanistan has undergone various transformations over the past one and a half centuries. One such transformation is the semantic change of vocabulary, specifically lexical attrition. This study examines the semantic changes in the Persian language words used in *Shams al-Nahar*, the first printed periodical in Afghanistan, and compares it with *Kabul Weekly*. This research aims to illustrate the type and frequency of semantic changes characterized by semantic and lexical attrition (the obsolescence of one meaning of words or their complete abandonment) and identify the factors contributing to these changes in *Shams al-Nahar*. This research is fundamental in purpose, descriptive in analytical method, and library-based in research methodology. The description and analysis of the data indicate that the majority of changes are of the type involving the complete obsolescence of words. The reason for these changes is the tendency of the Persian language to shift from complexity to simplicity. The findings reveal that a number of Urdu words were prevalent in *Shams al-Nahar*. Additionally, the use of several relatively obscure words, particularly Arabic words, in *Shams*

* Corresponding Author: ziarafat@gmail.com

How to Cite: Tajbakhsh, I., Rafat, A. Z. (2024). Semantic Transformation in the Vocabulary of *Shams al-Nahar* (the first Printed Periodical in Afghanistan) and a Comparison with the *Kabul Weekly* (a Later Publication). *Literary Language Research Journal*, 2(6), 65-100. doi: 10.22054/JRLL.2024.81872.1102

al-Nahar indicates that during the period of this publication, ornate or bureaucratic prose was very prominent in journalistic language. In this research, which for the first time addresses the semantic changes in the Persian language within *Shams al-Nahar*, the researcher has statistically presented the type and frequency of semantic changes in this publication.

1. Introduction

The study of language change is an important area of research with implications across various fields, including linguistics, anthropology, psychology, and neuroscience. By examining how language evolves, researchers can gain insights into how it influences the development of social structures, group dynamics, and cultural norms. Such studies help us understand the role of language in shaping human societies and the ways it contributes to social evolution. Within the realm of language change, the study of lexical and semantic transformations is particularly significant. This refers to the changes that occur over time in the form and meaning of units within a language, which can be lexical or conceptual. Understanding these transformations not only enriches our comprehension of language but also sheds light on the cognitive processes behind communication. Additionally, it highlights the interconnectedness of language with cultural identity and social change, underscoring the dynamic nature of human expression and interaction.

2. Literature Review

Although many research works have been published on the evolution of the Persian language, there seems to be a lack of books or articles specifically examining the semantic transformations of Persian in Afghan publications. However, several studies related to this topic have been conducted. For example, Hassan Zolfaqari's work, *Non-Standard Patterns in the Language of the Press*, provides important insights into the evolution of the Persian language in Iranian media. Parviz Natel Khanlari, in his book *A History of the Persian Language*, discusses the evolution of Persian from ancient times to the present, highlighting the influence of foreign languages on Persian. Rasoul Rahin explores the historical roots and origins of Dari Persian in *The Story of the Dari Persian Language*, examining its expansion. Najm Kaviani's *The History of Persian Language in the Last Century in*

Afghanistan and Tajikistan addresses the changes in the Persian language specifically in Afghanistan. Furthermore, Mohammad Kazem Ahang offers a detailed account of Afghan journalism in *The Course of Journalism in Afghanistan*. In *Language Change: A History of Dari Persian (Facts)*, Mohammad Hossein Yamin discusses the origins and historical changes in Dari Persian. Rasoul Rahin also provides a clear picture of Afghan journalism from its inception to the present in *The History of the Press in Afghanistan from Shams al-Nahar to the Republic*. Finally, Mohammad Halim Tanveer examines influential figures in the early days of Afghan journalism in his work, *The History of Journalism in Afghanistan*.

3. Methodology

This research is library-based. The study is fundamental in nature and employs an analytical-descriptive method. It compares the semantic changes in Persian words as seen in *Shams al-Nahar* (the first printed periodical in Afghanistan) and *Kabul Weekly* (a more recent publication). The study focuses on three issues of each publication.

4. Discussion

Sociolinguists consider linguistic diversity to be an intrinsic feature of languages. They believe that social factors such as gender, social class, education, age, and ethnicity play a crucial role in creating and manifesting linguistic diversity. This perspective also applies to the evolution of the Persian language. Since its inception in Afghan journalism (in 1252 SH) until today, Persian has undergone significant lexical and semantic changes. In the last century, due to the development of journalistic language along with other factors, it has seen notable semantic transformations. The changes in language within journalism are influenced by various factors, including technological advancements, social and cultural changes, shifting news consumption patterns, and the evolving media landscape. Understanding the complex and reciprocal effects of these factors is essential for a comprehensive description of the causes underlying language change in journalism. Semantic change refers to alterations in the meaning of a word over time, which can be driven by various social, cultural, scientific, and technological factors. Lexical semantic changes can occur in several ways, including lexical substitution, lexical expansion, and lexical attrition.

5. Conclusion

The analysis of the findings reveals that out of 72 changed words in three issues of *Shams al-Nahar*, 26 words have fallen out of use, and 46 words are completely obsolete. In examining the factors behind these semantic changes in *Shams al-Nahar* compared to *Kabul Weekly*, the research indicates that some words entered the journalistic language of *Shams al-Nahar* through Urdu-language publications from British India. Additionally, the presence of less commonly used Arabic words in *Shams al-Nahar* reflects the influence of Arabic on its journalistic language. As we move further from the 13th century, it can be concluded that political, cultural, economic, and technological factors, along with a focus on simplicity in writing, have significantly impacted the evolution of journalistic language. These findings underscore the importance of continuous research in this field to better understand the ongoing dynamics of language change and its broader societal implications.

Keywords: *Shams-al-Nahar*, Lexical attrition, *Kabul Weekly*, The language of journalism, semantic transformation

دگرگونی معنایی در واژه‌های شمس‌النهار (نخستین نشریه افغانستان) و مقایسه آن با هفته‌نامه کابل (از نشریه‌های متأخر افغانستان)

اسماعیل تاج‌بخش ^{ID} | استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

احمدضیا رفعت ^{ID} * | دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

چکیده

زبان روزنامه‌نگاری افغانستان از یک‌ونیم سده به این سو دگرگونی‌هایی را از سر گذرانده است. یکی از این‌ها دگرگونی معنایی واژگان از نوع "کاهش واژگانی" است. در این پژوهش، دگرگونی معنایی واژه‌های زبان فارسی در شمس‌النهار (نخستین نشریه افغانستان) و مقایسه آن با هفته‌نامه کابل، یکی از نشریه‌ها متأخر، بررسی شده است. هدف این پژوهش نمایاندن نوع، بسامد دگرگونی معنایی از نوع کاهش واژگانی (متروک‌شدن یکی از معنای واژه‌ها یا متروک‌شدن کامل آن‌ها) و دریافت عوامل این دگرگونی در واژه‌های شمس‌النهار است. این پژوهش بنیادی به شیوه توصیفی و با استفاده از منابع کتاب‌خانه‌ای صورت گرفته است. توصیف و تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که بیشترین دگرگونی‌ها از نوع "متروک‌شدن کلی" واژه‌ها است. دلیل این دگرگونی‌ها، گرایش زبان فارسی از تکلف به سادگی است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که شماری از واژه‌های اردو در شمس‌النهار رایج بوده است. هم‌چنین کاربرد شماری از واژه‌های بالنسبه مهجور به‌ویژه واژه‌های عربی در شمس‌النهار نشان‌دهنده این است که در بازه زمانی نشر آن، استفاده از زبان متکلفانه یا منشیاانه در روزنامه‌نگاری بسیار رایج بوده است. در این تحقیق که برای نخستین بار به دگرگونی معنایی زبان فارسی در واژه‌های شمس‌النهار پرداخته شده است، نوع و بسامد دگرگونی معنایی واژه‌ها به‌صورت آماری نیز بیان شده است.

کلیدواژه‌ها: دگرگونی معنایی، زبان روزنامه‌نگاری، شمس‌النهار، کاهش واژگانی، هفته‌نامه کابل.

این مقاله برگرفته از رساله دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی است.

* نویسنده مسئول: ziarafat@gmail.com

۱. مقدمه

مطالعه دگرگونی زبان حوزه پژوهشی مهمی است که پیامدهای آن در زمینه‌های مختلف از جمله زبان‌شناسی، انسان‌شناسی، روان‌شناسی و علوم اعصاب کاربرد دارد. با بررسی دگرگونی زبان محققان می‌توانند بینشی درباره این که چگونه زبان بر توسعه ساختارها و پویایی گروه‌های اجتماعی، و هنجارهای فرهنگی تأثیر گذاشته است به دست آورند. مطالعاتی از این دست می‌تواند به ما در درک نقشی که زبان در شکل‌دادن به جوامع بشری ایفا می‌کند و راه‌هایی که از طریق آن به تکامل اجتماعی کمک کرده است، یاری برساند. در ساحت دگرگونی زبان، مطالعه دگرگونی واژگانی - معنایی اهمیت ویژه‌ای دارد. دگرگونی واژگانی - معنایی به تغییرهایی گفته می‌شود که به گفته صفوی در کتاب نوشته‌های پراکنده (دفتر اول) در گذر زمان «در صورت و معنی واحدهای یک حوزه پدید آید. این تغییرها یا واژگانی‌اند یا مفهومی» (۱۳۹۱: ۳۱۲). در ساحت دگرگونی واژگانی - معنایی بررسی دگرگونی معنایی واژگان، به لحاظ سرعت آن در سده پسون قابل توجه و درخور بررسی است. دگرگونی معنایی واژگانی در گذر زمان روی هم‌رفته به چهار گونه قابل بخش‌بندی است: ۱. واژه‌هایی که در نتیجه دگرگونی، معنای نخستین خود را از دست داده و معناهای جدید یافته‌اند؛ ۲. واژه‌هایی که با ننگه‌داشت معنای نخستین، معنا یا معناهای جدید بر آن‌ها اضافه شده است؛ ۳. واژه‌هایی که یکی از چند معنای آن‌ها متروک شده است؛ ۴. واژه‌هایی که به کلی متروک شده‌اند. دو گونه اخیر زیر نام "کاهش واژگانی" مطالعه می‌شود.

زبان فارسی در روزنامه‌نگاری افغانستان از آغاز (۱۲۵۲ش) تا امروز دگرگونی‌های واژگانی - معنایی چشم‌گیری داشته است. با توجه به این مطلب، این پژوهش به بررسی دگرگونی معنایی از نوع "کاهش واژگانی" در واژه‌های نشریه شمس‌النهار نخستین نشریه افغانستان و مقایسه آن با هفته‌نامه کابل اختصاص یافته است. این تحقیق نشان می‌دهد که زبان روزنامه‌نگاری افغانستان از آغاز تا اکنون چه دگرگونی‌هایی را از سر گذرانده است. با توجه به این که چنین تحقیقی تا اکنون انجام نشده است، این تحقیق راه را برای پژوهش‌های کامل‌تر در

زمینه دگرگونی واژگانی - معنایی زبان فارسی در روزنامه‌نگاری افغانستان هموارتر می‌کند. در این تحقیق سعی شده که پاسخ‌هایی مستدلّ به این پرسش‌ها داده شود: ۱. کدام یک از این دو نوع دگرگونی معنایی "متروک‌شدن یکی از چند معنای واژه" و "متروک‌شدن کلی واژه" در نشریه شمس‌النهار پرشمارتر است؟ ۲. میزان دگرگونی معنایی واژه‌های شمس‌النهار در مقایسه با هفته‌نامه کابل چقدر است؟ ۳. عوامل دگرگونی معنایی زبان فارسی در شمس‌النهار چیستند؟

۲. پیشینه پژوهش

با آنکه درباره تحول زبان فارسی اثرهای پژوهشی زیادی نوشته شده؛ اما کتاب یا مقاله‌ای که به صورت ویژه روند دگرگونی معنایی زبان فارسی در نشریه‌های افغانستان را بررسی کرده باشد، به نظر نرسید. در ایران حسن ذوالفقاری پژوهشی در این زمینه، ولی مرتبط با مطبوعات ایران انجام داده که با این پژوهش نزدیک است.

الگوهای غیرمعیار در زبان مطبوعات: این اثر که در ۴۰۵ صفحه از سوی دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها در سال ۱۳۸۴ نشر شده، شش فصل دارد. حسن ذوالفقاری، نویسنده کتاب در فصل‌های دوم، سوم و چهارم درباره تحول زبان در مطبوعات فارسی (ایران) توضیح‌های مهمی داده است.

اگرچه در افغانستان اثر خاصی در این باره نوشته نشده؛ با این‌همه اثرهای پژوهشی درباره تحول و تاریخ روزنامه‌نگاری افغانستان نوشته شده که از آن میان این چند اثر که ضمنی با این مقاله پیوند دارد، قابل یادکرد است:

تاریخ زبان فارسی: پرویز ناتل خانلری در این کتاب سیر دگرگونی زبان فارسی از دوران باستان تا دوران معاصر را شرح، و بر اثرگذاری بعضی از زبان‌های بیگانه بر زبان فارسی اشاره‌هایی کرده است. او با بررسی تأثیر زبان عربی بر زبان فارسی و بیان تحولات واژگانی و دستوری زبان فارسی، به پویایی این زبان در روند تحول آن پرداخته است. نویسنده نقش ادبیات را در دگرگونی و تکوین زبان فارسی بسیار بااهمیت دانسته است. چاپ دوازدهم این

کتاب در سال ۱۳۹۹ از سوی انتشارات فرهنگ نشر نو در ۱۳۳۲ صفحه صورت گرفت. سرگذشت زبان فارسی دری: در بخشی از این کتاب به سرگذشت زبان فارسی دری در افغانستان در عصر حاضر پرداخته شده است. رسول رهین به ریشه‌یابی تاریخی و منشأ زبان فارسی دری پرداخته و روند گسترش این زبان را بررسی کرده است (۱۳۸۸).

سرگذشت زبان فارسی در صد سال پسین در افغانستان و تاجیکستان: در بخش نخست و دوم این کتاب که به قلم نجم کاویانی نگارش یافته، سرگذشت زبان فارسی در افغانستان و تاجیکستان در صد سال پسین بررسی شده است. در بخش ششم درباره‌ی واژه‌های زبان فارسی سخن رفته، و در بخش هفتم نگاهی به چالش‌های فراروی زبان فارسی دری در افغانستان انداخته شده است. نویسنده در این بخش‌ها غیرمستقیم به سبب و چگونگی تحول‌های زبان فارسی در افغانستان اشاره کرده است. در این اثر تلاش شده آنچه بر سر زبان فارسی در صد سال پسین در افغانستان و تاجیکستان رفته است، بازگو شود تا سیاست‌های ناکام در این حوزه بار دیگر تجربه نشود. این کتاب گر توسط انتشارات فروغ در کلن (آلمان) در سال ۱۳۹۴ چاپ شده است.

سیر ژورنالیزم در افغانستان: در این کتاب تحقیقی نخستین نشریه‌های افغانستان به‌شمول شمس‌النه‌ار معرفی شده است. محمداکظم آهنگ، نویسنده این کتاب، پیشینه روزنامه‌نگاری افغانستان را مفصل شرح داده و از شماری از نویسندگان نشریه‌ها یاد کرده است. این اثر در سال ۱۳۸۳ از سوی انتشارات میوند نشر شد.

تحول زبان؛ تاریخچه زبان پارسی دری (واقعیت‌ها): محمدهسین یمین؛ نویسنده این کتاب با بیان خاستگاه و تحول زبان پارسی دری، به دگرگونی‌های این زبان از لحاظ تاریخی پرداخته است. این اثر که در ۱۶۲ صفحه از سوی انتشارات سعید در کابل نشر شده است، معلومات سودمندی در مورد پیشینه و سیر دگرگونی زبان پارسی دری در افغانستان دارد.

تاریخ مطبوعات در افغانستان از شمس‌النه‌ار تا جمهوریت: رسول رهین (نویسنده کتاب) به تحول زبان در مطبوعات افغانستان پرداخته؛ اما تصویر روشنی از روزنامه‌نگاری

افغانستان از آغاز تا امروز را - که کم‌ازکم بخشی از موضوع پژوهش این رساله است - به‌روشنی بیان کرده است. این اثر در سال ۱۳۸۷ در سوئد انتشار یافت.

تاریخ روزنامه‌نگاری در افغانستان: در این کتاب، پیشینه روزنامه‌نگاری افغانستان بررسی شده است. محمد حلیم تنویر (نویسنده اثر) ضمن معرفی نشریه‌های کشور و روزنامه‌نگاران پیشین، نیم‌نگاهی نیز به شخصیت‌های اثرگذار در روزنامه‌نگاری افغانستان در دوره‌های آغازین روزنامه‌نگاری این کشور انداخته است. این کتاب در سال ۱۳۷۸ در هلند نشر شده است.

۳. روش‌شناسی و هدف تحقیق

نوع تحقیق، کتاب‌خانه‌ای است و تا حد امکان بر پایه استناد به منابع‌های معتبر استوار است. شیوه تحقیق بر اساس هدف "بنیادی" و از لحاظ روش "تحلیلی-توصیفی" است. در این پژوهش، به‌گونه موردی دگرگونی معنایی واژه‌های زبان فارسی در شمس‌النهار، نخستین نشریه افغانستان، و هفته‌نامه کابل (از نشریه‌های متأخر) بررسی و مقایسه می‌شود. پژوهش‌گر در این مقاله به شرح دگرگونی معنایی (کاهش واژگانی: متروک‌شدن یکی از چند معنای واژه و متروک‌شدن کامل واژه) واژه‌های شمس‌النهار در مقایسه با هفته‌نامه کابل می‌پردازد. محدوده اسنادی این پژوهش سه شماره شمس‌النهار شامل: شماره ۵ (در جلد اول مورخ پانزدهم رمضان ۱۲۹۰)، شماره ۱۳ (در جلد ۲ مورخ پانزدهم محرم‌الحرام ۱۲۹۱) و شماره ۲۹ (در جلد ۳ مورخ ۱۵ صفر ۱۲۹۲)؛ و سه شماره هفته‌نامه کابل شامل: شماره‌های ۱ تا ۳ سال نهم (۱۱)، ۱۸ و ۲۵ حمل/فروردین (۱۳۸۹) می‌شود.

۴. بحث و بررسی

۴.۱. شمس‌النهار و هفته‌نامه کابل

پیشینه روزنامه‌نگاری افغانستان به دوره امارت امیرشیرعلی (۱۲۴۷-۱۲۵۷ ش) می‌رسد. نخستین نشریه افغانستان به نام شمس‌النهار در زمان امارت این امیر تأسیس و نخستین شماره آن در پنجم رمضان ۱۲۹۰ قمری (دوشنبه ۵ عقرب ۱۲۵۲/۲۷ اکتوبر ۱۸۷۳) نشر شد. قطع این

نشریه ۸ × ۱۲ اینچ (برابر با ۴۵ × ۳۰ سانتی‌متر) و متن ۵/۳۰ × ۱۰ اینچ بود و در یک ستون چاپ می‌شد. درباره چگونگی نشر و تعداد شماره‌های آن نظرهای گوناگونی وجود دارد. محمداکظم آهنگ در سیر ژورنالیزم در افغانستان با تفصیل به این موضوع پرداخته است: «هشت شماره آن در آرشیف ملی افغانستان محفوظ است. در حدود ۲۷ شماره آن را در حدود پانزده سال قبل از امروز نزد پوهاند داکتر عبدالاحد جاوید - استاد وقت پوهنتون کابل - شخصاً دیدم و مدت کوتاهی آن را مرور نمودم. در نتیجه مرور خود دریافتم که شماره اول شمس‌النهار (بدون درج نمبر شماره) در پنجم رمضان ۱۲۹۰ نشر شده است... شمس‌النهار در داخل ۱۶ صفحه قطع کوچک به طبع سنگی (لیتوگرافی) زیور طبع می‌پوشید» (۱۳۶۹: ۱۸).

هفته‌نامه کابل بار اول در زمستان ۱۳۷۱ توسط احمدشاه مسعود از فرماندهان مشهور تنظیم "جمعیت اسلامی" تأسیس شد. این هفته‌نامه در بهار ۱۳۹۱ به سبب مشکل مالی متوقف شد و در سال ۱۳۹۶ دوباره به فعالیت آغاز کرد. هفته‌نامه کابل یکی از نشریه‌های مستقل، معتبر و مشهور افغانستان بود. این هفته‌نامه در دور دوم نشراتش در ۱۶ صفحه عمده‌تر به زبان فارسی نشر می‌شد و در کنار آن مطالبی به پشتو و انگلیسی نیز داشت. صاحب‌امتیاز و مدیر مسؤل آن در دور دوم محمدفهم دشتی بود.

۲.۴. مفهوم دگرگونی معنایی واژه

دگرگونی معنایی به تغییراتی گفته می‌شود که در معنا و مفهوم یک واژه در گذر زمان اتفاق می‌افتد. این تغییرات می‌تواند ناشی از عوامل مختلفی مانند تغییرات اجتماعی، فرهنگی، علمی و فناوری باشد. دگرگونی معنایی واژگانی به چند گونه زیر رخ می‌دهد:

۲.۴.۱. جایگزینی واژگانی: «در این نوع تغییر واژه‌ای جایگزین واژه دیگر می‌شود و در همان مفهوم واژه گذشته کاربرد می‌یابد» (صفوی، ۱۳۹۱: ۳۱۵) به‌طور مثال اصطلاح "ویراستار" به جای "مصحح" در روزنامه‌نگاری.

۴.۲.۲. افزایش واژگانی: در این نوع تغییر، واحدی به یک حوزه زبان افزوده می‌شود که واحدهای دیگر آن زبان حامل مفهوم واحد نو نیست مانند واژه‌های رادیو، تلویزیون، موبایل و....

۴.۲.۳. کاهش واژگانی: کاهش واژگانی به دو گونه اتفاق می‌افتد: ۱. یکی از معانی مرتبط با آن کاربرد خود را از دست می‌دهد مانند واژه "اخبار" که به معنی "جمع خبر" هنوز رایج است، اما معنی دیگر آن که روزنامه، نشریه و جریده بود امروز در زبان روزنامه‌نگاری به کار نمی‌رود؛ ۲. واژه‌ای به کلی از چرخه واژگان روزمره خارج می‌شود مانند واژه "اشتهار" (به معنی آگهی و اعلان) که امروز از چرخه زبان روزنامه‌نگاری حذف شده است.

۴.۳. نگاهی به دگرگونی زبان فارسی نو

فارسی یا فارسی دری یا نو دنباله فارسی میانه^۱ است و پیشینه آن به اوایل دوره اسلامی می‌رسد. این زبان با دگرگونی‌هایی که از سرگذرانده به سه دوره آغازین، کلاسیک، و امروزی بخش پذیر است. زبان فارسی امروزی نیز از آغاز تا حال در قلمروهای مختلف دگرگونی‌هایی را براساس تأثیرهای سیاسی، اجتماعی، و فناوری متناسب با خود آن‌ها تجربه کرده است. در افغانستان نیز دگرگونی‌های زبان فارسی امروز، با دگرگونی‌هایی (اکثر تحت تأثیر عوامل منحصر به خود) همراه بوده که در این مقاله به صورت خاص به دگرگونی معنایی آن در روزنامه‌نگاری پرداخته شده است.

۴/۴. دگرگونی معنایی واژگان در روزنامه‌نگاری و عوامل آن

زبان، ماده اصلی روزنامه‌نگاری به عنوان حوزه مهم ارتباطات است؛ زیرا زبان از عنصرهای مهم ارتباطات شمرده می‌شود. پالمر^۱ در مورد نقش زبان در حوزه ارتباطات می‌گوید: «زبان را می‌توان نوعی نظام ارتباطی دانست که موضوع ارتباط را با آنچه ایجاد ارتباط می‌کند، مربوط

می‌سازد. به بیان دیگر، زبان نظامی است که در یک سوی آن پیام و در سوی دیگرش مجموعه‌ای از نشانه‌ها یا نمادها قرار دارد» (۱۳۸۱: ۲۰).

دگرگونی‌های زبان در روزنامه‌نگاری تحت تأثیر عوامل متعددی از جمله پیشرفت‌های فناوری، تغییرهای اجتماعی و فرهنگی، تغییر در الگوهای مصرف اخبار، و ماهیت در حال تحول چشم‌انداز رسانه‌ای قرار دارد. درک تأثیر متقابل و پیچیده این عوامل برای توصیف جامع علل دگرگونی زبان در روزنامه‌نگاری ضروری است. زبان فارسی در سده اخیر به سبب توسعه زبان روزنامه‌نگاری در کنار سایر عوامل، از لحاظ معنایی دگرگونی‌های قابل توجهی داشته است؛ زیرا «مقتضای زمانه ما، ساده‌نویسی است» (زین‌العابدین، ۱۳۵۳: ۲۵۷). از این رو، دور شدن از نثر متکلفانه در دگرگونی‌های زبان نقش داشته است. به نوشته مسعودی «نثر روزنامه‌ای باید روان و ساده و قابل فهم برای عموم باشد. نوشته روزنامه‌ای به خاطر این که مخاطبان زیادی را به طور روزانه دربر می‌گیرد، ... متناسب با پیشرفت‌های زمان و دانش روز واژه‌های نو را به کار گیرد» (۱۳۸۶: ۷۶). ژانرهای مهم روزنامه‌نگاری به دور از زبان تخیل است، از این روز خالی از تکلف است «پرهیز از به کار بردن صنایع ادبی مانند استعاره، کنایه و توصیف‌های برآمده از تخیل، نثر روزنامه‌ای را از نثر ادبی جدا می‌کند» (همان: ۸۸).

زبان روزنامه‌نگاری افغانستان در آغاز متأثر از زبان کلاسیک بود. تاد گیتلین^۱ در مورد زبان کلاسیک گفته است: «این ادبیات نه تنها از یک زبان عامه فهم محروم است، بلکه تعهد دارد که مجهول‌نویسی کند و نشانه‌های زیستن در وادی ابهام را هیچ گاه از دست ندهد» (گیتلین، ۱۳۷۸: ۵۹). مطابق آنچه گفته شد، روند ساده‌سازی از فرایندهای برجسته دگرگونی زبان فارسی از تکلف به سوی سادگی است.

«جامعه‌شناسان زبان تنوع زبانی را یکی از ویژگی‌های ذاتی زبان‌ها در نظر می‌گیرند. آن‌ها معتقدند که عوامل اجتماعی نظیر جنسیت، طبقه اجتماعی، تحصیلات، سن و قومیت در ایجاد و وقوع تنوع زبانی نقش اساسی دارند» (رضاپور، ۱۳۹۶: ۷۷). این تنوع اجتماعی

1. Todd Gitlin

خواه‌ناخواه در اثر ارتباطات اجتماعی، بر دگرگونی زبان اثرگذار است. دگرگونی‌های زبان در روزنامه‌نگاری ارتباط تنگاتنگی با تغییرات در الگوهای مصرف اخبار دارد. با گسترش رسانه‌های دیجیتال، مخاطبان از طریق پلتفرم‌ها و دستگاه‌های مختلف با محتوای خبری درگیر می‌شوند. این تغییر منجر به تغییراتی در سبک‌های نوشتاری و قالب‌های گزارش‌گری شده است. رسانه‌های دیجیتال نیز بر استفاده از زبان در روزنامه‌نگاری تأثیری چندوجهی دارند؛ درحالی‌که پلتفرم‌های دیجیتال فرصت گزارش‌گری و تعامل با مخاطبان را گسترش داده‌اند، چالش‌هایی را نیز در رابطه با اطلاعات نادرست، انطباق فناوری، و نفوذ رسانه‌های اجتماعی ایجاد کرده‌اند؛ چون «انعطاف زبانی و نزدیک‌شدن نسبی زبان محاوره‌ای ... یکی از ضرورت‌های خبرنگاری الکترونیک است» (شکرخواه، ۱۳۷۸: ۶۱)؛ ازاین‌رو، زبان محاوره به‌عنوان عامل طبیعی، بر تحولات زبان اثرگذار شده است.

۵. داده‌های پژوهش

۵.۱. دگرگونی معنایی در واژه‌های شمس‌النهار و مقایسه آن با هفته‌نامه کابل

۵.۱.۱. متروک‌شدن یکی از معناهای واژه‌ها

پژوهشگر در ذیل این عنوان واژه‌هایی از شمس‌النهار را که امروز یکی از چند معنای آن‌ها در روزنامه‌نگاری افغانستان از رواج افتاده با ذکر معنای متروک آن‌ها به استناد نمونه‌هایی از متن این نشریه و سپس معنای رایج آن‌ها در روزنامه‌نگاری امروز افغانستان را به استناد نمونه‌هایی از متن هفته‌نامه کابل آورده است. نمونه‌های استنادشده به شمس‌النهار با علامت اختصاری "ش" و نمونه‌های استنادشده به هفته‌نامه کابل با علامت اختصاری "ه" مشخص شده است:

اخبار: معنی متروک: روزنامه، جریده، نشریه

ش: اخبار صدق آثار مسمی به شمس‌النهار را در مطبع کابل جاری نموده (میرزا، ۱۲۵۲ الف:

ه: در روزنامه نیویورک تایمز نوشته شده بود (ماستر^۱، ۱۳۸۹: ۷).

اضلاع: معنی متروک: مناطق

ش: به آن اضلاع که به طرف بخارا واقع هستند ... خواهند برد (میرزا، ۱۲۵۲: ش: ۶).

ه: دسترسی به آب آشامیدنی صحی به خصوص در مناطق روستایی (دشتی، ۱۳۸۹ الف: ۹).

انداز: معنی متروک: شیوه

ش: ملاقات به انداز شاهانه کردند (میرزا، ۱۲۵۲: ر: ۷).

ه: اگر او شیوه مبارزه خود را چنان که در برابر جان انجام داد (ساجد، ۱۳۸۹: ۱۲).

باقاعده: معنی متروک: بیهم، منظم

ش: فیرها و حمله‌های باقاعده به ظهور رسانیدند (میرزا، ۱۲۵۴ الف: ۶).

ه: دسترسی منظم به کاخ سفید داشت (بون^۲، ۱۳۸۹: ۶).

برآمده: معنی متروک: کشف شده

ش: کان‌های سرب و گوگرد که در حدود غلیجائی و هزاره‌جات برآمده بودند (میرزا، ۱۲۵۴

ث: ۱۰).

ه: چندین مجسمه در ساحة کابل جدید کشف شد (هجران، ۱۳۸۹: ت: ۳).

برخواسته: معنی متروک: عمداً

ش: اگر مسلمانی برخواسته آن کافر را ناحق قتل نماید (میرزا، ۱۲۵۴ الف: ۶).

ه: عمداً مانع انکشاف ... در بعضی از ولایات مرکزی می‌گردد (خاموش، ۱۳۸۹: ۹).

بلا توقف: معنی متروک: به زودی

ش: بلا توقف خواهد رسد (میرزا، ۱۲۵۲: س: ۴).

ه: به زودی به دادگاه ویژه‌ای ... فرستاده می‌شود (ذلیق، ۱۳۸۹ الف: ۲).

بند: معنی متروک: ثبت

1. Master

2. Bun

ش: قیمت اخبار به نام خود بند سازد (میرزا، ۱۲۵۲ خ: ۱).

ه: در مکاتب خصوصی ثبت‌نام نموده‌ام (هجرتان، ۱۳۸۹ ب: ۱۱).

پارچه: معنی متروک: شماره

ش: بالفعل پارچه اخبار به خدمت صاحبان والا هم فرستاده (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).

ه: قیمت فی شماره ۱۰ افغانی (دستی، ۱۳۸۹ ب: ۲).

تماشاخانه: معنی متروک: موزیم

ش: بعد از تناول نمودن نان به یک تماشاخانه ... رفتند (میرزا، ۱۲۵۲ ر: ۷).

ه: پروژه آن را که شامل ... سرک مقابل موزیم کابل ... می‌شود (هجرتان، ۱۳۸۹ الف: ۳).

حال: معنی متروک: جاری

ش: در سال حال امید است چهارپنج لکله رویه داخل خزانه عامره سرکار خواهد شد (میرزا،

۱۲۵۲ ج: ۱۵).

ه: یک‌شنبه هفته جاری ... در بندر حیرتان تحویل داده شد (سالم، ۱۳۸۹: ۹).

حجره: معنی متروک: اتاق

ش: غرض که این‌همه مجمعه در یک بنگله بود که مکانات و حجره‌های مختلف داشت

(میرزا، ۱۲۵۲ ر: ۷).

ه: زندان تنها ده اتاق دارد (پیام، ۱۳۸۹: ۵).

خط: معنی متروک: نامه

ش: در سرنامه خط، تحریر فرمایند که خط هذا در بالا حصار کابل ... برسد (میرزا، ۱۲۵۲

س: ۴).

ه: به جواب نامه منتشره در شماره ... هفته‌نامه کابل (وحید، ۱۳۸۹: ۱۱).

درج: معنی متروک: نشر

ش: در این اخبار درج خواهد شد (میرزا، ۱۲۵۲ ش: ۴).

ه: باوجود نشر این فرمان در جریده رسمی ... جلوگیری کرده است (ذلیق، ۱۳۸۹ ب: ۲).

دوره: معنی متروک: سفر

در کل علاقه ترکستان دوره کردم (میرزا، ۱۲۵۲ ج: ۱۵).

رئیس‌جمهور امریکا پس از سفرش به کابل ... اظهار کرده است (صمیمی، ۱۳۸۹: ۶).

سرکار: معنی متروک: حکومت، دولت

ش: در سال حال امید است چهارپنج لکبه رویه داخل خزانه عامره سرکار خواهد شد (میرزا،

۱۲۵۲ ج: ۱۵).

ه: تا حالا شانده تن از مقام‌های پیشین و کنونی دولت به فساد اداری متهم شده (ذلیق،

۱۳۸۹ ت: ۲).

سرکاری: معنی متروک: دولتی

ش: خواه آن چهارات سرکاری باشند (میرزا، ۱۲۵۲ ش: ۶).

ه: پرونده‌های شمار دیگر از مقامات بلندپایه دولتی ... نیز جریان دارد (ذلیق، ۱۳۸۹ الف:

۲).

صدق آثار: معنی متروک: معتبر

ش: اخبار صدق آثار مسمی به شمس‌النهار را در مطبع کابل جاری نموده (میرزا، ۱۲۵۲

ش: ۶).

ه: به نقل از نیوزویک هفته‌نامه معتبر امریکایی ... (ماریو^۱ و یوسف‌زی، ۱۳۸۹: ۷).

ظهور: معنی متروک: انجام‌دادن

ش: فیرها و حمله‌های باقاعده به ظهور رسانیدند (میرزا، ۱۲۵۴ الف: ۶).

ه: هنوز کار بزرگی برای جلوگیری از فساد ... انجام نداده است (ذلیق، ۱۳۸۹ ت: ۲).

عرصه: معنی متروک: مدت

ش: در عرصه یک سال عالم علوم غریبه نگردیدند (میرزا، ۱۲۵۲ ب: ۱۰).

ه: رئیس جمهور کرزی ظرف هشت سال گذشته ثابت ساخته (صمیمی، ۱۳۸۹: ۶).

کارتوس: معنی متروک: مرمی، فشنگ

ش: کارتوس سیندر و غیره که تا حال تمام از ملک فرنگستان می آمدند (میرزا، ۱۲۵۲ ب: ۱۰).
ه: پدرش را به اثر شلیک مرمی یکی از جنایتکاران ... از دست داده است بود (احمدی، ۱۳۸۹ ب: ۴).

مخلوق: معنی متروک: ساکنان، باشندگان

ش: مخلوق کابل ... همراه بندگان به شرف امیرصاحب بهادر پیدا نمودند (میرزا، ۱۲۵۴ ج: ۱۴).

ه: یکی از شهروندان هرات ... از اجراءات این گونه محاکم راضی است (احمدی، ۱۳۸۹ الف: ۴).

مرحمت: معنی متروک: توزیع

ش: از سرکار روس یک سند مرحمت کرده خواهد شد (میرزا، ۱۲۵۲ ش: ۶).
ه: مواد غذایی ... به منظور توزیع میان مصدومین ... تحویل داده خواهد شد (سالم، ۱۳۸۹: ۹).

ملک: معنی متروک: کشور

ش: در تمام بلاد ملک بخارا تجار روس تجارت خواهند کرد (میرزا، ۱۲۵۲ ش: ۶).
ه: کمک های وعده داده شده کشور قزاقستان (سالم، ۱۳۸۹: ۹).

موقوف: معنی متروک: تعطیل

ش: از پنجم تا سیزدهم کار موقوف است (میرزا، ۱۲۵۴ ش: ۶).
ه: حکومت می تواند در حالت تعطیل یلی مجلس نمایندگان ... فرامین تقنینی را ترتیب کند (ذلیق، ۱۳۸۹ ب: ۲).

موقوف: معنی متروک: منع کردن

ش: در تمام ملک محروسه و مقبوضه خود تجارت غلامان و کنیزان موقوف نمایند (میرزا،

۱۲۵۲ ش: ۶).

ه: آن‌ها را از بازکردن این گونه سایت‌ها منع کنیم (رستمی، ۱۳۸۹ ب: ۳).

۵. ۱. ۲. متروک شدن کامل واژه‌ها

پژوهشگر در ذیل این عنوان، واژه‌های شمس‌النهار را که امروز به کلی در روزنامه‌نگاری افغانستان از رواج افتاده با ذکر معنای آن‌ها به استناد نمونه‌هایی از متن این نشریه و سپس واژه‌های جانشین آن‌ها در روزنامه‌نگاری امروز افغانستان را به استناد نمونه‌هایی از هفته‌نامه کابل آورده است. نمونه‌های استنادشده به شمس‌النهار با علامت اختصاری "ش" و نمونه‌های استنادشده به هفته‌نامه کابل با حرف مخفف "ه" مشخص شده است:

الحال: حالا

ش: الحال اکثر خان‌زاده‌ها به شوق پسران خود را داخل فوج نظام می‌نمایند (میرزا، ۱۲۵۴ ح: ۱۲).

ه: تا حالا شانزده تن از مقام‌های پیشین و کنونی دولت به فساد اداری متهم شده (ذلیق، ۱۳۸۹ ا: ۲).

ایلچی: سفیر

ش: در شهر قسطنطنیه ایلچی‌های فرانسوی و روس حاضرالوقت... اقرار نمودند (میرزا، ۱۲۵۲ د: ۱۶).

ه: سفیر پاکستان که در جریان یک کنفرانس خبری سخن می‌گفت (ضمیر، ۱۳۸۹: ۷).

بلاد: شهرها

ش: در تمام بلاد ملک بخارا تجار روس تجارت خواهند کرد (میرزا، ۱۲۵۲ ش: ۶).

ه: در مقایسه با دیگر شهرهای کشور بسیار کم بود (احمدی، ۱۳۸۹ ب: ۴).

بنگله: ساختمان، ویلا

ش: غرض که این همه مجمعه در یک بنگله بود که مکانات و حجره‌های مختلف داشت

(میرزا، ۱۲۵۲ ر: ۷).

ه: بر سر دروازه یک ساختمان نصب شده بود (رستمی، ۱۳۸۹ الف: ۳).

پس‌پا: عقب‌زدن

ش: قوم دج را پس‌پا کردند (میرزا، ۱۲۵۲ ز: ۱۲).

ه: عقب‌نشینی امریکا از مقابله با کرزی (ضمیر، ۱۳۸۹: ۵).

پلتن: دسته‌ای از نیروی نظامی

ش: پلتن و حکام مقرر نمودم (میرزا، ۱۲۵۲ ج: ۱۵).

ه: خروج نیروهای امریکایی در سال آینده (بون، ۱۳۸۹: ۶).

تیه: سرگردانی

ش: خود را خودبه‌خود در تیه ضلالت جهل انداخته (میرزا، ۱۲۵۲ ب: ۱۰).

ه: یک حالت سرگردانی در فضای سیاسی افغانستان حاکم گردید (ضمیر، ۱۳۸۹: ۵).

تاول: خوردن و نوشیدن

ش: بعد از تناول نمودن نان به یک تماشاخانه... رفتند (میرزا، ۱۲۵۲ ر: ۷).

ه: یک توته نان را از میان کثافات یافته و به خوردن آن مشغول شد (احمدی، ۱۳۸۹ ب: ۴).

جلد: سرعت

ش: این قلعه را جلد فتح کنند (میرزا، ۱۲۵۲ ز: ۱۲).

ه: با سرعت جلو آن را بگیرند (ف، ۱۳۸۹: ۱۱).

جهاز: کشتی

ش: جهازات محموله افواج جنگی از این محصول مستثنی باشند (میرزا، ۱۲۵۲ د: ۱۶).

ه: دیده شود که کشتی شکسته پاکستان به ساحل نجات می‌رسد یا خیر؟ (حلیم، ۱۳۸۹:

۱۱).

حاضرالوقت: در حال حاضر

ش: در شهر قسطنطنیه ایلچی‌های فرانسیس و روس حاضرالوقت... اقرار نمودند (میرزا، ۱۲۵۲

د: ۱۶).

ه: در حال حاضر بیش از دو میلیون نفر در افغانستان از اینترنت استفاده می‌کنند (رستمی،

۱۳۸۹ ب: ۳).

حسب‌الحکم: مطابق فرمان

ش: حسب‌الحکم شهریار اوستادان پر فن این فن را از شهرهای ترکستان جمع کرده (میرزا،

۱۲۵۲ ج: ۱۵).

ه: انتخابات آینده را مطابق این فرمان برگزار می‌کنیم (ذلیق، ۱۳۸۹ ب: ۲).

خبربازاری: شایعه

ش: خبربازاری و پوچ هرگز در این اخبار درج نگردد (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).

ه: در سطح وسیعی شایعه تولید... را پخش کردند (رحیمی، ۱۳۸۹: ۹).

داک: پُسته‌خانه

ش: محصول داک سرکار انگریزی نیز به ذمه صاحب مطبع خواهد بود (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).

ه: شعبات خدمات پستی در شهر کابل کافی نیست (احمدی، ۱۳۸۹ ت: ۴).

ربیع: بهار

ش: فصل ربیع به نهایت خوبی شده است (میرزا، ۱۲۵۴ ث: ۱۰).

ه: کار خود را در بهار امسال آغاز کرده‌ایم (هجران، ۱۳۸۹ الف: ۳).

روپیه: افغانی (واحد پول افغانستان)

ش: سالانه... روپیه چهره‌شاهی (میرزا، ۱۲۵۴ ت: ۱).

ه: قیمت فی شماره ۱۰ افغانی (دستی، ۱۳۸۹ ب: ۲).

رعایا: مردم، شهروندان، ساکنان، ملت

ش: رعایا و شرفای این دیار متوجه کمالات گردیده (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).

ه: مردم را برای ایجاد تغییرات بسیج کنند (صمیمی، ۱۳۸۹: ۶).

سبیج: سخن گفتن

ش: بعد از انجام سپیج به‌عرض همایون رسانید (میرزا، ۱۲۵۲ ح: ۱۰).

ه: رئیس جمهور... در سخنان تندی از این موضع مجلس انتقاد کرد (ذلیق، ۱۳۸۹ ب: ۲).

شُرشدن: فیرکردن، شلیک کردن، انداخت کردن

ش: هشت بجهٔ شام توپ‌های سلامی سر شونند (میرزا، ۱۲۵۲ ب: ۱۰).

ه: پدرش را به اثر شلیک مرمی یکی از جنایتکاران... از دست داده است (احمدی، ۱۳۸۹ ب: ۴).

سرنامه: آغاز

ش: در سرنامهٔ خط، تحریر فرمایند که خط هذا در بالاحصار کابل... برسد (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).

ه: این اقدام... را آغاز سانسور اترنیتی در افغانستان خواندند (رستمی، ۱۳۸۹ ب: ۳).

سوداگر: تاجر

ش: سوداگران روس مال تجارت خود را... خواهند برد (میرزا، ۱۲۵۲ ش: ۶).

ه: چرا تاجران با پولیس همکاری نکرده (عالیمیار، ۱۳۸۹: ۳).

سیدالآخبار: سردبیر، صاحب امتیاز، موسس نشریه

ش: صاحب اخبار فوق یعنی سیدالآخبار می نویسد (میرزا، ۱۲۵۲ ز: ۱۲).

ه: صاحب امتیاز و مدیر مسؤل فهیم دشتی (دشتی، ۱۳۸۹ ب: ۲).

شرفا: بزرگان

ش: رعایا و شرفای این دیار متوجه کمالات گردیده (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).

ه: مجلس بزرگان یا سنا اعلام کرده است (ذلیق، ۱۳۸۹ ب: ۲).

عامره: مملو

ش: در سال حال امید است چهارپنج لکله رویه داخل خزانهٔ عامره سرکار خواهد شد (میرزا،

۱۲۵۲ ب: ۱۰).

ه: بحث خود را مملو از بی اعتباری رها کردند (ماستر، ۱۳۸۹: ۷).

علی‌الاتصال: پیوسته

ش: اخبار همیشه علی‌الاتصال به خدمت اوشان فرستاده خواهد شد (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).
ه: در پنج-شش سال گذشته پیوسته تلاش کردند (زرین، ۱۳۸۹: ۶).

غنیم: دشمن

ش: از دستبرد غنیم خودها را فدا ساخته (میرزا، ۱۲۵۲ ب: ۱۰).
ه: شما با دشمنان تان صلح و آشتی می‌کنید (ماریو و یوسف‌زی، ۱۳۸۹: ۷).

غنمشر: فرمانده

ش: در این اثنا رپوت فیض محمدخان غنمشر صاحب رسید (میرزا، ۱۲۵۴ ت: ۹).
ه: کی از فرماندهان کوچک ما ... حضور دارد (ماریو و یوسف‌زی، ۱۳۸۹: ۷).

فوج: اردو، ارتش

ش: در امور جدید از اقسام اسلحه و اسباب جنگ و ترتیب فوج‌های خود یقین است (میرزا، ۱۲۵۲ ب: ۱۰).

ه: ارتش و پولیس را ساختیم (صمیمی، ۱۳۸۹: ۶).

قبضه: تحت نفوذ

ش: قوم دج بر مسجد قبضه کرد (میرزا، ۱۲۵۲ ز: ۱۲).
ه: تحت نفوذ خارجی‌ها عمل می‌کند (ذلیق، ۱۳۸۹ ت: ۲).

کارِسپاندت: روزنامه‌نگار

ش: کارِسپاندت غوربند خبر عجیب تحریر نموده است (میرزا، ۱۲۵۲ ذ: ۱۶).
ه: روزنامه‌نگار پاکستانی ... می‌گوید (ماریو و یوسف‌زی، ۱۳۸۹: ۷).

کاشتکار: دهقان

ش: اطفال کاشتکار و نجار و دیگر اهل کسبه که در مدارس تعلیم یافته‌اند (میرزا، ۱۲۵۲ ت: ۵).

ه: عدم دسترسی به آب آشامیدنی صحتی از مشکلات مردم به‌ویژه دهقانان است (دشتی،

۱۳۸۹ الف: ۹).

کوتوال: فرمانده

ش: کوتوال شهر به مجرد اطلاع هر قدر سعی نمود (میرزا، ۱۲۵۲ ث: ۱۶).
ه: کی از فرماندهان کوچک ما ... حضور دارد (ماریو و یوسف‌زی، ۱۳۸۹: ۷).

کنانیده: کردن

ش: کتاب مذکور را مشتهر کنانیده شود (میرزا، ۱۲۵۲ ز: ۱۳).
ه: مجلس این فرمان را رد کرده است (ذلیق، ۱۳۸۹ ت: ۲).

گتته: ساعت (شصت دقیقه)

ش: چهار گتته گذشته که پلاتن با هم جنگ دارند (میرزا، ۱۲۵۴ الف: ۶).
ه: واسطه‌های باربری در ۲۴ ساعت ... عبور می‌کند (وحید، ۱۳۸۹: ۱۱).

لاش: جسد

ش: لاش خواهر خود به معنای فاعل وی مقتول دیدند (میرزا، ۱۲۵۴ ث: ۱۶).
ه: جسدهای غرقه‌به‌خون را در اطراف اردوگاه می‌دیدند (ماریو و یوسف‌زی، ۱۳۸۹: ۷).

لاونعم: ردوقبول، ردوتصویب

ش: تا حال جواب لاونعم از جانب خان یارکند به تجار روسیه حاصل نگردیده (میرزا، ۱۲۵۴ ب: ۵).

ه: مجلس بزرگان ... روی تصویب یا رد این فرمان موضع‌شان را ابراز داشت (ذلیق، ۱۳۸۹ ب: ۲).

محروسه: تحت‌حمایت

ش: در تمام ملک محروسه و مقبوضه خود تجارت غلامان و کنیزان موقوف نمایند (میرزا، ۱۲۵۲ ش: ۶).

ه: پس از فروپاشی رژیم تحت حمایت اتحاد جماهیر شوروی در کابل (ماریو، ۱۳۸۹: ۷).

مشتهر: شهرت یافته

ش: کتاب مذکور را مشتهر کنانیده شود (میرزا، ۱۲۵۲ ز: ۱۲).

ه: دوازده فلمی که در سال جدید میلادی به شهرت رسیده‌اند (نادم، ۱۳۸۹: ۸).

ملک غیر: کشور خارجی

ش: وزیران و سفیران ملک غیر در یک مجمع نشستند (میرزا، ۱۲۵۲ ز: ۱۲).

ه: تا نیروهای کشورهای خارجی را ... از افغانستان بیرون کند (ماریو و یوسف‌زی، ۱۳۸۹: ۷).

مقبوضه: تصرف شده

ش: از خطه ترکستان مقبوضه حضور ارسال خدمت عالی خواهد شد (میرزا، ۱۲۵۲ ث: ۱۶).

ه: وضعیت در کشمیر تحت تصرف پاکستان همچنان ناآرام است (حلیم، ۱۳۸۹: ۱۱).

واجب الادا: قابل پرداخت

ش: قیمت اخبار به ذمه اوشان واجب الادا خواهد بود (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).

ه: قسط سوم از بابت ساختمان ... قابل پرداخت نبوده (احمدی، ۱۳۸۹ ت: ۴).

واجب الاظهار: قابل ذکر

ش: نقشه اشتهار واجب الاظهار شمس النهار (میرزا، ۱۲۵۲ خ: ۱).

ه: قابل ذکر است که مدیریت خردمندانه ... می‌تواند امیدوار سازد (رحیم، ۱۳۸۹: ۵).

والاهم: بلندپایه

ش: بالفعل پارچه اخبار به خدمت صاحبان والاهم فرستاده (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).

ه: برخی مقام‌های بلندپایه امریکایی نگران هستند (بون، ۱۳۸۹: ۶).

وقایع نگار: روزنامه‌نگار

ش: بنده وقایع نگار را به‌اصدار پروانه فیض ... افتخار بخشند (میرزا، ۱۲۵۲ ش: ۱).

ه: روزنامه نگار پاکستانی ... می‌گوید عوض شود (ماریو و یوسف‌زی، ۱۳۸۹: ۷).

هرآئینه: بدون شک، لابد، به‌هرحال

ش: هر آئینه ضمیر صاحبان فضل و کمال مختفی ... نماناد (میرزا، ۱۲۵۲ الف: ۲).

ه: به‌هرحال، ... کارها در افغانستان به‌کندی پیش می‌رود (صمیمی، ۱۳۸۹: ۶).

هنا: این

ش: در سرنامه خط، تحریر فرمایند که خط هذا در بالاحصار کابل ... برسد (میرزا، ۱۲۵۲ س: ۴).

ه: ساختمان این زندان معیاری نیست (پیام، ۱۳۸۹: ۵).

جدول ۱. نوع و بسامد دگرگونی معنایی در واژه‌های شمس‌النه‌ار

نوع دگرگونی	شماره	نوع دگرگونی	تعداد واژه‌های دگرگون شده	درصد واژه‌های دگرگون شده
دگرگونی معنایی (کاهش واژگانی)	۱	واژه‌هایی با چند معنی که یک معنی آن‌ها در روزنامه‌نگاری امروز افغانستان متروک شده است	۲۶	۳۶/۱
	۲	واژه‌های به‌کلی متروک در روزنامه‌نگاری امروز افغانستان	۴۶	۶۳/۹
مجموع واژه‌های دگرگون شده			۷۲	۱۰۰

یافته‌ها در جدول ۱ نشان می‌دهند که دگرگونی معنایی (واژه‌هایی با چند معنا که یک معنای آن‌ها متروک شده و واژه‌های به‌کلی متروک شده) ۷۲ واژه را دربرگرفته است. از این شمار در ۲۶ واژه یکی از معنای آن‌ها متروک و ۴۶ واژه به‌کلی متروک شده‌اند.

۶. نتیجه‌گیری

تحلیل داده‌ها نشان می‌دهند که از میان ۷۲ واژه دگرگون شده در سه شماره روزنامه شمس‌النه‌ار، تعداد واژه‌هایی که یک معنی متروک شده دارند ۲۶ واژه (۳۶/۱ درصد)؛ و تعداد واژه‌های به‌کلی متروک شده ۴۶ واژه (۶۳/۹ درصد) است. از این آمار می‌توان دریافت که در دگرگونی واژه‌ها، تعداد واژه‌های "به‌کلی متروک شده" بیش‌تر از تعداد واژه‌های "با یک معنی متروک" است. در بحث عوامل دگرگونی معنایی واژه‌ها در شمس‌النه‌ار در مقایسه با هفته‌نامه کابل، بررسی‌ها نشان می‌دهند که شماری از واژه‌ها مانند گتنه، پلتن، کارسپاندت، ایلچی، داک،

فوج، بنگله و سیچ از راه نشریه‌های اردو زبان هندبرتانوی^۱ وقت وارد زبان روزنامه‌نگاری شمس‌النهار شدند. این اتفاق در نتیجه رابطه نزدیک سیاسی، تجاری و فرهنگی افغانستان با هندبرتانوی وقت بوده است. واژه‌های مهجور عربی مانند تیه، شرفا، عامره، غنیم، محروسه و نظیر این‌ها نیز همین گونه بوده‌اند که نمایان‌گر متأثر بودن زبان روزنامه‌نگاری شمس‌النهار از زبان عربی و نیز نشر متکلفانه یا منشیانه بوده است. البته دلیل این سبک نوشتاری، رایج بودن نشر متکلفانه یا منشیانه در سده سیزدهم هجری (زمان نشر شمس‌النهار) بود؛ یعنی درست زمانی که هنوز روزنامه‌نگاری تجربه کاربرد زبان مطابق فهم مخاطبان عامه را نداشت. مطالعه تاریخی زبان روزنامه‌نگاری افغانستان نشان می‌دهد که رفته‌رفته به سبب کاهش نفوذ هند برتانوی در افغانستان و به تبع آن کاهش رابطه سیاسی، تجاری و فرهنگی با هند، اکثر واژه‌های اردو از زبان فارسی زدوده شدند. به همین سان با گذشت زمان به سبب توسعه روزنامه‌نگاری و درک ضرورت بهره‌مند کردن مخاطبان عامه از مطبوعات، گرایش از نشر متکلفانه به نشر ساده فزونی گرفت. هر قدر از سده سیزده دور می‌شویم می‌بینیم که از یک سو از نفوذ زبان عربی در فارسی کاسته می‌شود و از دیگر سو واژه‌های مهجور جای خود را به واژه‌های ساده و قابل فهم برای خوانندگان عادی می‌دهد. استناد به نمونه‌های کاربرد زبان در هفته‌نامه کابل (از نشریه‌های متأخر) مؤید این ادعا است. در نتیجه می‌توان گفت که عوامل سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، فناوری، و وفاداری به ساده‌نویسی که از معیارهای مهم زبان روزنامه‌نگاری است، بر دگرگونی زبان روزنامه‌نگاری اثرگذار بوده است.

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

ORCID

Ismail Tajbakhsh
Ahmad Zia Rafat

<https://orcid.org/0009-0009-6276-2290>

<https://orcid.org/0009-0003-3748-490X>

۱. هند برتانوی: به کشور هندوستان در دوره‌ای که مستعمره بریتانیا بود، با نام "هند برتانوی" یاد می‌شد.

منابع

- آهنگ، محمدکاظم. (۱۳۸۳). سیر ژورنالیزم در افغانستان. کابل: میوند.
- احمدی، مسعود. (۱۳۸۹، ت، ۲۵، حمل/فروردین). «اعمار ساختمان‌های غیراستندرد...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۳ (پیاپی ۴۰۱): ۶.
- _____ . (۱۳۸۹، الف، ۱۱، حمل/فروردین). «شهروندان هرات در محاکم شخصی محاکمه می‌شوند». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۴.
- _____ . (۱۳۸۹، ب، ۱۸، حمل/فروردین). «کودکان خیابانی، فقر و جنایت». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۲ (پیاپی ۴۰۰): ۴.
- بون، دیون نسن. (۱۳۸۹، ۱۸، حمل/فروردین). «روابط سرد و پرتنش ایالات متحده و افغانستان». ترجمه آمصطفی. هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۲ (پیاپی ۴۰۰): ۶.
- پالمر، فرانک. (۱۳۸۱). نگاهی تازه به معنی‌شناسی. ترجمه کورش صفوی. تهران: مرکز پیام، محمدشایق. (۱۳۸۹، ۱۱، حمل/فروردین). «نبود جای کافی، مشکل عمده محبوسین ولایت هرات». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۵.
- تنویر، محمدحلیم. (۱۳۸۷). تاریخ روزنامه‌نگاری در افغانستان. هلند: عازم.
- حلیم، صارمه. (۱۳۸۹، ۱۱، حمل/فروردین). «پاکستان، تنش‌های سیاسی...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۱۱.
- خاموش، سمیع. (۱۳۸۹، ۱۱، حمل/فروردین). «سرنوشت نامعلوم بودجه سال ۱۳۸۹». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۸.
- خانلری، پرویز ناتل. (۱۳۹۹). تاریخ زبان فارسی. تهران: فرهنگ نشر نو.
- دشتی، فهیم. (۱۳۸۹، ۱۱، حمل/فروردین). «تلاش برای رفع مشکلات...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۸.
- _____ . (۱۳۸۹، ب، ۱۸، حمل/فروردین). «هفته‌نامه کابل». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۲ (پیاپی ۴۰۰): ۲.

ذلیق، صدیق. (۱۳۸۹ الف، ۱۱ حمل/فروردین). «افزایش اختیارات اداره مبارزه با فساد عملی خلاف قانون و غیر مؤثر». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۲.
ذوالفقاری. حسن. (۱۳۸۴). الگوهای غیرمعیار در زبان مطبوعات. تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.

_____ (۱۳۸۹ ت، ۲۵ حمل/فروردین). «پافشاری کمیسیون مستقل انتخابات...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۳ (پیاپی ۴۰۱): ۲.

_____ (۱۳۸۹ ب، ۱۸ حمل/فروردین). «کشمکش رئیس جمهور، حکومت و شورا...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۲ (پیاپی ۴۰۰): ۲.

رحیم، انیسه. (۱۳۸۹، ۲۵ حمل/فروردین). «خوشبینی‌ها و نگرانی‌ها در مورد...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۳ (پیاپی ۴۰۱): ۵.

رحیمی، عبدالله. (۱۳۸۹، ۱۸ حمل/فروردین). «خبرهایی از بالیوود در یک هفته». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۲ (پیاپی ۴۰۰): ۸.

رستمی، اکبر. (۱۳۸۹ الف، ۱۱ حمل/فروردین). «حمام‌های کثیف شهر ما». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۳.

_____ (۱۳۸۹ ب، ۱۸ حمل/فروردین). «سانسور سایت‌های غیراخلاقی در کشور...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۲ (پیاپی ۴۰۰): ۳.

رضاپور، ابراهیم. (۱۳۹۶). «تعامل نحو و زبان‌شناسی اجتماعی...». زبان‌پژوهی، س ۹ ش ۲۲: ۷۷-
DOI:10.22051/jlr.2016.2434.105

رهین، رسول. (۱۳۸۷). تاریخ مطبوعات در افغانستان از شمس-النهار تا جمهوریت. سوئد: کتاب-ناک.

_____ (۱۳۸۸). سرگذشت زبان فارسی دری. تهران: انتشارات بین-المللی الهدی.
زرین، ن. (۱۳۸۹، ۱۱ حمل/فروردین). «بازهم پاکستان می‌برد و ما می‌بازیم». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۶.

- ساجد، سمیع. (۱۳۸۹، حمل/فروردین ۱۸). «مبارزه دیویدهای و برادران...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۲ (پیاپی ۴۰۱): ۱۲.
- سالم، حامد. (۱۳۸۹، حمل/فروردین ۱۱). «قزاقستان هزاران تن مواد غذایی کمک کرد». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۸.
- شکرخواه، یونس. (۱۳۷۸). «خبر الکترونیک چگونه نوشته می‌شود؟». رسانه، س ۱۰ ش ۳۹: ۶۱.
- صفوی، کورش. (۱۳۹۱). آشنایی با زبان‌شناسی در مطالعات ادب فارسی. تهران: علمی.
- صمیمی، حبیب. (۱۳۸۹، ۱۱ حمل/فروردین). «سفر کوتاه و درک عمیق اوپاما از اداره افغانستان». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۶.
- ضمیر، عارف. (۱۳۸۹، ۲۵ حمل/فروردین). «عقب‌نشینی امریکا از مقابله با کرزی». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۳ (پیاپی ۴۰۱): ۵.
- عالمیار، نصیبه. (۱۳۸۹، ۲۵ حمل/فروردین). «کاهش جرایم در شهر کابل». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۳ (پیاپی ۴۰۱): ۳.
- ف. ن. (۱۳۸۹، ۱۸ حمل/فروردین). «اخذ دویصد مایه از...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۲ (پیاپی ۴۰۰): ۱۱.
- کاویانی، نجم. (۱۳۹۴). سرگذشت زبان فارسی در صد سال پسین در افغانستان و تاجیکستان. کلن (آلمان): فروغ.
- گیتلین، تاد. (۱۳۷۸). «بدنویسی و مجهول‌نویسی در ارتباطات». ترجمه حسن نورایی بی‌دخت. رسانه، س ۱۰ ش ۴ (پیاپی ۴۰): ۵۹-۷۰.
- ماریو، ارون و یوسف‌زی، سمیع. (۱۳۸۹، ۱۱ حمل/فروردین). «معامله با شیطان». ترجمه آ مصطفی. هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۷.
- ماستر، ل. (۱۳۸۹، ۱۱ حمل/فروردین). «همه‌اش، برای نادیده گرفتن کرزی است». ترجمه آ مصطفی. هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۱ (پیاپی ۳۹۹): ۷.
- مراغهای، زین‌العابدین. (۱۳۵۳). سیاحت‌نامه ابراهیم‌بیک. تهران: اندیشه.
- مسعودی، امید. (۱۳۸۶). مبانی نگارش رسانه‌ای. تهران: خجسته.

- میرزا، عبدالعلی. (۱۲۵۲ت، ۱۵ عقرب/آبان). «استدعای عفو». شمس‌النهار. س ۱ ش ۵: ۵.
- _____ (۱۲۵۲ الف، ۱۵ عقرب/آبان). «اشتہار». شمس‌النهار. س ۱ ش ۵: ۲.
- _____ (۱۲۵۲ ب، ۱۵ عقرب/آبان). «تمثیل». شمس‌النهار. س ۱ ش ۵: ۱۰.
- _____ (۱۲۵۲ ش، ۱۳ حوت/اسفند). «اطلاع ضرور». شمس‌النهار. س ۲ ش ۱۳: ۴.
- _____ (۱۲۵۲ ر، ۱۳ حوت/اسفند). «خبر اہتمام شادی شاہزادہ انگلستان». شمس‌النهار. س ۲ ش ۱۳: ۷.
- _____ (۱۲۵۲ ز، ۱۳ حوت/اسفند). «خبر استریجی گزت». شمس‌النهار. س ۲ ش ۱۳: ۱۲.
- _____ (۱۲۵۲ ج، ۱۵ عقرب/آبان). «خبر ترکستان». شمس‌النهار. س ۱ ش ۵: ۱۵.
- _____ (۱۲۵۲ د، ۱۳ حوت/اسفند). «خبر روم یعنی قسطنطنیہ». شمس‌النهار. س ۲ ش ۱۳: ۱۶.
- _____ (۱۲۵۲ ذ، ۱۳ حوت/اسفند). «خبر غوربند کابل». شمس‌النهار. س ۲، ش ۱۳: ۱۶.
- _____ (۱۲۵۲ ح، ۱۵ عقرب/آبان). «سپیچ فرمودہ عالیجاہ قاضی عبدالقادر خان صاحب بہادر». شمس‌النهار. س ۱ ش ۵: ۱۰.
- _____ (۱۲۵۲ ش، ۱۳ حوت/اسفند). «عہدنامہ جدید مابین روس و پاشاہ بخارا». شمس‌النهار. س ۲ ش ۱۳: ۶.
- _____ (۱۲۵۲ اذ، ۱۳ حوت/اسفند). «نقشہ اشتہار واجب‌الاظہار شمس‌النهار». شمس‌النهار. س ۲ ش ۱۳: ۱.
- _____ (۱۲۵۲ اٹ، ۱۵ عقرب/آبان). «واردات». شمس‌النهار. س ۱ ش ۵: ۱۶.
- _____ (۱۲۵۴ ت، ۳ حمل/فروردین). «خبر ترکستان». شمس‌النهار. س ۳ ش ۲۹: ۹.
- _____ (۱۲۵۴ ب، ۳ حمل/فروردین). «خبر قندہار». شمس‌النهار. س ۳ ش ۲۹: ۱۰.
- _____ (۱۲۵۴ ت، ۳ حمل/فروردین). «خبر کابل». شمس‌النهار. س ۳ ش ۲۹: ۱۴.
- _____ (۱۲۵۴ الف، ۳ حمل/فروردین). «خبر لمقان». شمس‌النهار. س ۳ ش ۲۹: ۶.
- _____ (۱۲۵۴ ث، ۳ حمل/فروردین). «واردات». شمس‌النهار. س ۳ ش ۲۹: ۱۲.
- _____ (۱۲۵۴ ح، ۳ حمل/فروردین). «خبر یارکنند». شمس‌النهار. س ۳ ش ۲۹: ۵.

- نادم، نظیف‌الله. (۱۳۸۹، ۲۵ حمل/فروردین). «دولت چین به دوازده فلم خارجی...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۳ (پیاپی ۴۰۱): ۸.
- ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۹۹). تاریخ زبان فارسی. تهران: فرهنگ نشر نو.
- وحید، احمدشاه. (۱۳۸۹، ۲۵ حمل/فروردین). «جوابیه وزارت فواید عامه». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۳ (پیاپی ۴۰۱): ۱۱.
- هجران، حاکمه. (۱۳۸۹ ب، ۲۵ حمل/فروردین). «جواب به نامه‌ها». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۳ (پیاپی ۴۰۱): ۱۱.
- _____ (۱۳۸۹ الف، ۲۵ حمل/فروردین). «چی وقت کار سرک‌های نیمه‌کاره...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۳ (پیاپی ۴۰۱): ۳.
- هجران، حاکمه. (۱۳۸۹ ت، ۱۸ حمل/فروردین). «آغاز کار ساخت کابل جدید...». هفته‌نامه کابل، س ۹ ش ۲ (پیاپی ۴۰۰): ۳.
- یمین، محمدحسین. (۱۳۹۱). تحول زبان؛ تاریخچه زبان پارسی دری (واقعیت‌ها). کابل: سعید.

References

- Ahang, M. K. (1383/2004). *Sayr-e zhornalizm dar Afghanistan*. [History of journalism in Afghanistan], Vol 1. Kabul: Mayon publications. [In Persian]
- Alemyar, N. (1389/2010, April 14). *Kahesh-e jaraem dar shahr-e Kabul*. [Crime reduction in Kabul]. *Kabul Weekly*, 9(3), 3. [In Persian]
- Ahmadi, M. (1389/2010 C, April 14). *Emar-e sakhtmanhay-e ghayr-estenderd*. [Construction of non-standard buildings...]. *Kabul Weekly*, 9(3), 6. [In Persian]
- Ahmadi, M. (1389/2010 B, April 7). *Kudakan-e kheyabani, faqr va jenayat*. [Street children, poverty and crime]. *Kabul Weekly*, 9(2) 4. [In Persian]
- Ahmadi, M. (1389/2010 A, March 31). *Sahrvandane Herat dar mahakem-e shakhsi mohakemeh mishavand*. [Citizens of Herat are tried in private courts]. *Kabul Weekly*, 9(1), 4. [In Persian]
- Bun, D. N. (1389/2010, April 7). *Ravabet-e sard va por tanesh-e eyalat-e mottaheda va Afghanistan*. [Cold and tense relations between the United States and Afghanistan]. Trans. A. Mostafa. *Kabul Weekly*, 9(2), 6. [In Persian]

- Dashti, F. (1389/2010 B, April 7). *Haftahnama-ye Kabul*. [Kabul Weekly]. *Kabul Weekly*, 9(2), 2. [In Persian]
- Dashti, F. (2010 A, March 31). *Talash bara-ye rafe-e moshkelat ...*. [Trying to solve problems...]. *Kabul Weekly*, 9(1), 8. [In Persian]
- F. N. (1389/2010, April 7). *Akhz-e du fisad maleya az...*. [Collecting two percent tax from...]. *Kabul Weekly*, 9(2), 11. [In Persian]
- Giltin, Todd (1999, winter). *Bad writing and obscure writing in communication*. Trans. Hasan Nourai Paydokht as *Badnavisi va majhulnavisi dar rrtebatat*, *Resaneh*, 10(4), 59 [In Persian]
- Halim, S. (1389/2010, March 31). *Pakistan, taneshhay-e seyasi....* [Pakistan, political tensions...]. *Kabul Weekly*, 9(1), 11. [In Persian]
- Hejran, H. (1389/2010 C, April 7). *Agaz-e kar-e sakht-e Kabul-e jadid*. [The start of the construction of a new Kabul]. *Kabul Weekly*, 9(2), 3. [In Persian]
- Hejran, H. (1389/2010 B, April 14). *Che vaqt Kar-e sarakhay-e nima kara....* [What is the working time of semi-finished roads...]. *Kabul Weekly*, 9(3), 3. [In Persian]
- Hejran, H. (1389/2010 A, April 14). *Javab be Namaha*. [Answer to letters]. *Kabul Weekly*, 9(3), 11. [In Persian]
- Khamosh, S. (1389/2010, March 31). *Sarnavesht-e namalum-e budja-ye sal-e 1389*. [The unknown fate of the 2010 budget]. *Kabul Weekly*, 9(1), 8. [In Persian]
- Kaveyani, N. (1394/2015). *Sarghozasht-e zaban-e farsi dar sad sal-e pasin dar Afghanistan va Tajikestan*. [The history of the Persian language in the last hundred years in Afghanistan and Tajikistan]. Cologne (Germany): Forough. [In Persian]
- Masoudi, O. (1386/2007). *Mabani-ye negaresh-e rasanaei*. [*Fundamentals of media writing*, third edition]. Tehran: Khujasteh. [In Persian]
- Maraghehei, Z. (1353/1974). *Seyahatnama-ye Ebrahim Beyk*. [*Travelogue of Ibrahim Beyk*]. 3rd edition. Tehran: Andisheh. [In Persian]
- Mario, A., & Yousafzai, S. (1389/2010, March 31). *Moamela ba shaitan*. [Dealing with the devil]. Trans. A. Mostafa]. *Kabul Weekly*, 9(1), 7. [In Persian]
- Master, L. (1389/2010, March 31). *Hamah'ash bra-ye nadidahgereftan-e Karzai ast*. [All is to ignore Karzai. Trans. A. Mostafa]. *Kabul Weekly*, 9(1), 7. [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1874 M, March 4). *Ahdnama-ye jadid mabain-e roos va padsha-ye Bukhara*. [A new treaty between Russia and the King of Bukhara]. *Shams al-Nahar*, 2(13), 6. [In Persian]

- Mirza, A. (1252/1873 A, November 6). *Eshtehar*. [Reputation]. *Shams al-Nahar*. (5), 2. [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1873 F, November 6). *Espich-e farmooda-ye alij a Qazi Abdolqader Khan Saheb Bahadur*, [The words of His Highness Qazi Abdul Qader Khan Author of Bahadur]. *Shams al-Nahar*, 1(5), 10. [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1873 C, November 6). *Esteda-ye afv*. [Asking for forgiveness]. *Shams al-Nahar*, 1(5), 5 [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1874 L, March 4). *Ettela-ye zaruri*. [Important notice]. *Shams al-Nahar*, 2(13), 4 [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1874 K, March 4). *Khabar-e estarigi gazet*. [Strategic news-gazette]. *Shams al-Nahar*, 2(13), 4 [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1874 J, March 4). *Khabar-e ehtemam-e shadi-ye shazada-ye engelestan*. [The news of the happiness of the prince of England]. *Shams al-Nahar*, 2(13), 7 [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1874 I, March 4). *Khabar-e gorbant-e Kabul*. [Kabul news]. *Shams al-Nahar*, 2(13), 16 [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1874 H, March 4). *Khabar-e Rum yani Qostontaniya*. [The news of Rome namely Constantinople]. *Shams al-Nahar*, 2(13), 16 [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1873 B, November 6). *Tamsil* [Allegory]. *Shmas Al Nahar*. 1(5). 10. [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1873 E, November 6). *Khabar-e Torkestan*. [Turkestan news]. *Shams al-Nahar*, 1(5), 15 [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1873 G, March 4). *Naqshah-e vajeolezhar-e Shams Al-Nahar*. [*Shams Al-Nahar* Public Notice Map]. *Shams al-Nahar* newspaper, 2(13), 1 [In Persian]
- Mirza, A. (1252/1873 D, November 6). *Varedat*. [Imports]. *Shams al-Nahar*, 1(5), 16 [In Persian]
- Mirza, A. (1254/1875 C, March 23). *Khabar-e Kabul*. [Kabul news]. *Shams al-Nahar*, 3(29), 14 [In Persian]
- Mirza, A. (1254/1875 A, March 23). *Khabar-e Lamqan*. [Lamqan news]. *Shams al-Nahar*, 3(29), 6 [In Persian]
- Mirza, A. (1254/1875 B, March 23). *Khabar-e Qandahar*. [Kandahar news]. *Shams al-Nahar*, 3(29), 10 [In Persian]
- Mirza, A. (1254/1875 E, March 23). *Khabar-e Torkestan*. [Turkestan news] *Shams al-Nahar*, 1(5), 5 [In Persian]
- Mirza, Abdolali, (1254/1875 F, March 23). *Kabar-e Yarkand*. [Yarkand news]. *Shams al-Nahar*, 3(29), 5 [In Persian]

- Mirza, A. (1254/1875 D, March 23). *Varedat*. [Imports]. *Shams al-Nahar*, 3(29), 12 [In Persian]
- Nadem, N. (1389/2010, April 14). *Dowlat-e Chin ba davazda felm-e kharegi....* [Chinese government with twelve foreign films...]. *Kabul Weekly*, 9(3), 8. [In Persian]
- Natel Khanlari, P. (1399/2020). *Tarikh-e zaban-e farsi*. [History of Persian language]. Tehran: Farhang-e Nashr-e Now. [In Persian]
- Palmer, F, R. (1381/2002). *Smantics*. Trans. Kurosh Safavi as *Negahi taza be manishenasi*. Tehran: Markaz [In Persian]
- Payam, M. (1389/2010, April 14). *Nabud-e jay-e kafi: Moshkel-e omda-ye mahbusin-e velayat-e Herat*. [Lack of enough space is the main problem of prisoners in Herat province]. *Kabul Weekly*, 9(3), 5. [In Persian]
- Rahim. A. (1389/2010, April 14). *Koshbiniha va negaraniha dar mowred-e....* [Optimisms and worries about...]. *Kabul Weekly*, 9(3), 5. [In Persian]
- Rahimi, A. (1389/2010, April 7). *Khabarhay-e az Bollywood dar yak hafta*. [Bollywood news in a week]. *Kabul Weekly*, 9(2), 8. [In Persian]
- Rahin, R. (1388/2009). *Sargozasht-e zaban-e farsi-e dari*. [The history of Dari Persian language]. Tehran: al-Hoda. [In Persian]
- Rahin, R. (1387/2008). *Tarikhchah-ye matbu'at dar Afghanistan az Shams al-Nahar ta Jomhureyat*. [History of the press in Afghanistan from *Shams al -Nahar* to *Jomhuriyet*]. Sweden: Kitabnak. [In Persian]
- Rezapour, E. (1396/2017). *Ta'amol-e nahv va zabanshenasi ejtemaei*. [Interaction of syntax and sociolinguistics...]. *Zabanpazhuhi*, 10(22), 77-105. [In Persian]
- Rostami, A. (1389/2010 A, March 31). *Hammamhay-e kasif-e shahr-e ma*. [Dirty bathrooms in our city]. *Kabul Weekly*, 9(1), 3. [In Persian]
- Rostami, A. (1389/ 2010 B, April 7). *Sansur-e sayt-hay-e ghair-e akhlaqi dar keshvar...* [Censorship of unethical sites in the country...]. *Kabul Weekly*, 9(2), 3. [In Persian]
- Safavi, K. (1391/2012). *Ashenayi ba zabanshenasi dar motaleae adab-e farsi*. [Familiarity with linguistics in Persian literature studies]. Tehran: Elmi . [In Persian]
- Sajed, S. (1389/2010, April 14). *Mobareza-ye davidhai va baradaran....* [Davidhai and brothers' struggle...]. *Kabul Weekly*, 9(3), 12. [In Persian]

- Shekarkhah, Y. (1378/1999). *Khabar-e elekterunik chegunana naveshtah mishavad?* [How is electronic news written?] Tehran: *Resaneh*, 10(32), 61. [In Persian]
- Salem, H. (1389/2010, March 31). *Qazaqestan Hhzaran ton mawad-e ghaza'i komak kard.* [Kazakhstan contributed thousands of tons of food]. *Kabul Weekly*, 9(1), 8. [In Persian]
- Samimi, H. (1389/2010, March 31). *Safar-e koutah va dark-e 'amiq-e Obama az edara-ye Afghanistan,* [Obama's short trip and deep understanding of the Afghanistan administration]. *Kabul Weekly*, 9(1), 6. [In Persian]
- Tanvir, M. (1387/2008). *Tarikh-e ruznamaneghari dar Afghanisetan.* [History of journalism in Afghanistan]. Netherlands: Azem. [In Persian]
- Vahid, A. (1389/2010, April 14). *Javabeya-ye vezarat-e favayed-e 'ammah.* [The answer of the Ministry of Public Works]. *Kabul Weekly*, 9(2), 11. [In Persian]
- Yamin, M. (1391/2012). *Tahavvol-e zaban; Tarikhchah-ye zaban-e parsi dari (vaqe'iat-ha).* [Language evolution; History of Dari Persian language (facts)]. Kabul: Saeed. [In Persian]
- Zamir, A. (1389/2010, April 14). *Aghebnashini amrika az moghabelah ba Karzai,* [America's withdrawal from confronting Karzai]. *Kabul Weekly*, 9(3), 5. [In Persian]
- Zarin, N. (1389/2010, March 31). *Baz-ham Pakistan miBarad va ma mibazim.* [Again, Pakistan wins and we lose]. *Kabul Weekly*, 9(1), 6. [In Persian]
- Zeliq, S. (1389/2010 A, March 31). *Afzayesh-e ekhtiarat-e edara-ye mobareza ba fasad-e amali-ye khalaf-e qanoon va ghair-e mo'asser.* [Increasing the powers of the anti-corruption department: Illegal and ineffective]. *Kabul Weekly*, 9(1), 2. [In Persian]
- Zeliq, S. (1389/2010 C, April 14). *Kashmakash-e raeis jomhour hokoumat va showra.* [The conflict between the president, the government and the Council...]. *Kabul Weekly*, 9(2) 2. [In Persian]
- Zeliq, S. (1389/2010 C, April 14). *Pafashari-ye komisioun-e mostaqell-e entekhabat....* [The insistence of the independent election commission]. *Kabul Weekly*, 9(3), 2. [In Persian]

Zolfaghari, H. (1384/2005). *Olgouhay-e ghayr-e me'yar dar zaban-e matbu'at*. [Non-Standard patterns in press language]. Tehran: Daftar-e Motaleat va Tose'eye Resaneha. [In Persian]

استناد به این مقاله: تاج‌بخش، اسماعیل و رفعت، احمدضیا. (۱۴۰۳). دگرگونی معنایی در واژه‌های شمس‌النهار (نخستین نشریه افغانستان) و مقایسه آن با هفت‌نامه کابل (از نشریه‌های متأخر افغانستان)، پژوهش‌نامه زبان ادبی، ۲ (۶)، ۶۵-۱۰۰. doi: 10.22054/JRLL.2024.81872.1102

Literary Language Research Journalis licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

The Stylistic Analysis of Persian Prose During the Growth and Development Period Based on the Process of Constituent Extraposition

Elham Mizban

Ph.D. candidate of linguistics. Department of Linguistics, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University, Mashhad, Iran.

Ali Alizadeh *

Associate professor, Department of Linguistics, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University, Mashhad, Iran.

Shahla Sharifi

Associate professor, Department of Linguistics, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University, Mashhad, Iran.

Abstract

This study, considering the optional nature of the extraction of constituents such as relative clauses and prepositional phrases appearing as modifiers of nominal heads, investigates these factors during the growth and development period of the Persian language. To this end, a systematic random sampling of 12 texts from this period was conducted, and sections totaling 120,000 words were examined. The findings indicate that the relative clause is the most frequently extracted constituent during the growth and development period of New Persian, followed by the prepositional phrase. Additionally, by dividing this period into two stylistic subsections: plain prose (nathr-e morsal) and artistic prose (nathr-e fanni), it was shown that there is a significant difference in the frequency and grammatical weight of the extracted constituents between these two styles. The frequency of constituent extraction is higher in the plain prose period and significantly lower in the artistic prose period. Accordingly, in line with the stylistic analysis of plain prose, which is simple, similar to

* Corresponding Author: alalizadeh@um.ac.ir

How to Cite: Mizban, E., Alizadeh, A., Sharifi, Sh.. (2024). The Stylistic Analysis of Persian Prose During the Growth and Development Period Based on the Process of Constituent Extraposition. *Literary Language Research Journal*, 2(6), 101- 136. doi: 10.22054/JRLL.2024.82114.1108

narrative language, with short sentences and easy processing, the rate of constituent extraction that facilitates text processing is higher. Conversely, in line with the characteristics of technical prose, which is complex, obscure, and consists of long and convoluted sentences, the rate of constituent extraction is reported to be lower. Thus, it seems that the significant alignment of constituent extraction frequency with previous stylistic studies indicates that the syntactic criterion of constituent extraction can be used alongside other common indicators in the stylistic analysis of Persian prose.

1. Introduction

The Persian language, as a significant branch of the Indo-European language family, has undergone substantial transformations throughout its historical development. These changes, manifested across three major periods - Old Persian, Middle Persian, and New Persian - have shaped its current linguistic structure. The New Persian period, spanning from the 4th to the 14th century AH (10th to 20th century CE), provides an invaluable repository of written works in both prose and poetry. The study of linguistic evolution during this period not only contributes to the preservation of this rich heritage but also facilitates a deeper understanding of Persian's structural development.

2. Research Methodology

This study focuses on the growth and development period of New Persian (3rd to 7th century AH), examining the optional nature of the extraposition, particularly of relative clauses and prepositional phrases. The research corpus consists of 12 texts from this period, with 10,000 words analyzed from each text, totaling 120,000 words. The methodology employed systematic random sampling, selecting three works from three different authors with narrative prose from each century. Statistical analysis was conducted by using SPSS software and employing both descriptive and inferential statistical methods.

3. Results and Analysis

The analysis of syntactic constituents in Classical Persian texts uncovers critical insights into the distribution and nature of extraposed constituents. From a corpus of 1,057 constituents, extraposed relative

clauses dominate, making up 833 cases (79%), while extraposed prepositional phrases include only 220 cases (21%). This preference for relative clause extraposition highlights a characteristic of Classical Persian syntax. A significant contrast is shown between the plain prose (*nathr-e morsal*) and artistic prose (*nathr-e fanni*) periods; with the plain prose period yielding 693 extracted constituents versus 364 in the technical period, which indicates a 48% decrease. This reduction marks a shift in syntactic complexity and stylistic approaches. Further analysis of grammatical weight reveals an evolution in Persian prose. The average grammatical weight of extraposed relative clauses increased from 5.95 in the plain prose period to 6.82 in the technical period. This suggests that as Persian prose has moved towards artistic styles by adopting more complex syntactic structures. Statistical Mann-Whitne U test ($p < 0.001$) confirm these differences as systematic changes in prose style. The inverse relationship between the frequency of extraposition and grammatical weight illustrates a deliberate shift towards complexity in the technical period. This aligns with the evolution of Persian literary prose, marked by sophisticated syntax for rhetorical effect. The findings indicate a cultural and linguistic shift in Persian literature, where technical writers preferred complex structures to achieve aesthetic and rhetorical goals.

4. Discussion and Theoretical Framework

The study of constituent extraposition patterns in Classical Persian reveals significant insights into historical syntax and stylistic evolution. During the technical prose period, a decline in constituent extraposition coincided with increased sentence complexity and length, highlighting the interplay between syntactic structure and literary style. This is particularly evident in technical prose, where complex syntax was used to showcase linguistic sophistication and aesthetic beauty. The research also offers theoretical insights into syntactic change in Classical Persian, showing a bidirectional relationship between syntactic complexity and stylistic evolution. Constituent extraposition played a crucial role in historical syntax, balancing grammatical and stylistic functions. Writers skillfully managed structural complexity and communicative clarity, a balance that became more nuanced as Persian prose styles evolved from plain to technical forms. Methodologically, the present study positions

constituent extraposition as a metric for stylistic analysis which in turn provides a quantitative framework for examining historical syntax. By integrating grammatical weight analysis, it offers a new perspective for the study of syntactic changes, allowing for comparisons across historical periods. This approach combines traditional linguistic analysis with quantitative methods, offering a tool for analyzing Classical Persian texts. The findings suggest that development of the Persian prose style was complex, involving multiple linguistic levels. Technical prose writers manipulated syntax to achieve stylistic goals which reflect broader cultural and intellectual shifts in Persian society. This transformation linked literary complexity with scholarly achievement, illustrating how syntax and style changes can mirror and influence societal trends.

5. Conclusion

This research considers constituent extraposition as a significant metric in Persian prose stylistic analysis, which reveal distinctions between plain and technical prose periods. The study's findings demonstrate that syntactic changes, particularly in extraction frequency and grammatical weight, parallel the broader stylistic evolution of Classical Persian literature. By introducing constituent extraposition as a quantifiable measure and examining its relationship with grammatical weight across different periods, this research provides new methodological tools for analyzing historical Persian texts. The transformation from plain to technical prose style emerges as a comprehensive process encompassing not only lexical and semantic shifts but also fundamental syntactic changes. These structural modifications, characterized by decreased constituent extraction and increased complexity, reflect the development of Persian toward greater literary sophistication and stylistic refinement.

Keywords: Relative Clause Extraposition, Constituent Extraposition, Narrative Prose, The Growth and Development Period of Persian, New Persian, Stylistics.

تحلیل سبک‌شناختی نثر فارسی در دوره رشد و تکوین برمبنای فرایند خروج سازه‌ها

کاندیدای دکتری زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران

الهام میزبان

دانشیار گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران

علی علیزاده *

دانشیار گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران

شهلا شریفی

چکیده

پژوهش حاضر با بررسی ماهیت اختیاری خروج سازه‌هایی چون بند موصولی و گروه حرف اضافه‌ای که در نقش توصیف‌کننده هسته اسمی ظاهر می‌شوند، به مطالعه این عوامل در دوره رشد و تکوین زبان فارسی و تأثیر آن بر زبان ادبی آثار این دوره پرداخته است. به این منظور، با نمونه‌گیری تصادفی نظام‌مند از ۱۲ اثر این دوره، بخش‌هایی به تعداد ۱۲۰۰۰۰ واژه بررسی شد. نتایج پژوهش نشان داد که بیش‌ترین سازه خروج‌یافته در دوره رشد و تکوین فارسی نو متعلق به بند موصولی است، بعد از آن گروه حرف اضافه‌ای قرار دارد. هم‌چنین با تقسیم این دوره از حیات زبان فارسی به دو زیربخش سبک‌شناختی نثر مرسل و نثر فنی، مشاهده شد که تفاوت معناداری میان فراوانی و وزن دستوری سازه‌های خروج‌یافته در این دو دوره وجود دارد. فراوانی خروج سازه در دوره نثر مرسل بیشتر و در دوره نثر فنی به شکل معناداری کمتر است. براساس تحلیل‌های سبک‌شناختی در نثر مرسل که نثری ساده، نزدیک به زبان روایی با جملاتی کوتاه و پردازش آسان است، میزان خروج سازه که پردازش متن را تسهیل می‌کند، بالاتر بوده است. در مقابل، نثر فنی که پیچیده و دیرباب، با جملات بلند و درهم تنیده است، میزان خروج سازه‌های کمتری دارد. ازاین‌رو، همسویی معنادار فراوانی خروج سازه‌ها با مطالعات سبک‌شناسی پیشین، نشان‌دهنده آن است که معیار نحوی خروج سازه‌ها می‌تواند شاخصی باشد در کنار سایر معیارهای معمول، و در مطالعات سبک‌شناسی نثر فارسی به کار گرفته شود.

کلیدواژه‌ها: خروج بند موصولی، خروج سازه، متون روایی، فارسی نو، دوره رشد و تکوین، سبک‌شناسی.

* نویسنده مسئول: alalizadeh@um.ac.ir

۱. مقدمه

زبان فارسی یکی از شاخه‌های زبان هندو اروپایی است که مانند بسیاری از زبان‌های زنده دنیا در دوران حیات خود تحولات گوناگونی را از سر گذرانده است و به‌طور کلی به سه دوره فارسی باستان، فارسی میانه، و فارسی نو تقسیم می‌شود. از میان ادوار یادشده، دوره اخیر که با نام "فارسی نو" شناخته می‌شود و از قرن چهارم تا قرن چهاردهم (اکنون) را دربرمی‌گیرد، دارای میراث گران‌بهایی از منابع مکتوب است که به دو شکل نظم و نثر در اختیار علاقه‌مندان این حوزه قرار دارد. مطالعه و بررسی تحولات گوناگون این زبان در دوره یادشده هم به حفظ و نگهداری این گنجینه زبانی کمک شایانی می‌نماید؛ و هم زمینه‌ساز شناخت بیشتر و بهتر این زبان می‌گردد. این پژوهش با تأکید بر اهمیت مطالعه تغییرات زبانی، قصد دارد با بررسی سازه‌های اختیاری فارسی مانند "بند موصولی" و "گروه حرف اضافه‌ای" الگوهای رواج و تغییر رفتار این سازه‌ها را در دوره رشد و تکوین فارسی نو بشناسد.

طبق نظر ناتل خانلری (۱۳۶۵: ۳۵۷/۱) این دوره از شروع شکل‌گیری فارسی نو در قرن سوم هجری تا قرن هفتم هجری را شامل می‌شود؛ دوره‌ای که فارسی نو آغاز به حیات کرده و تحولات متعددی را در جنبه‌های آوایی، ساخت واژه، و نحوی پشت سر گذاشته است. با وجود این تنوع زبانی، متون باقی‌مانده از این دوره به دو زیرمجموعه سبک‌شناختی عمده تقسیم می‌شوند: متون نثر مرسل و متون نثر فنی. متون نثر مرسل به قرون چهارم و پنجم هجری تعلق دارند و متون نثر فنی در قرن‌های ششم و هفتم هجری نوشته شده‌اند. در تمایز نثر مرسل و فنی، پژوهشگران ویژگی‌های متعددی را برشمرده‌اند که از جمله آن‌ها صفا (۱۳۶۳) اطناب و کاربرد عبارت‌های طولانی‌تر و مفصل‌تر در نثر فنی را نام می‌برد. همان‌طور که در ادامه به تفصیل خواهد آمد، یکی از عواملی که در طولانی‌تر و پیچیده‌تر شدن عبارات نقش دارد، کارگرفتِ بندهای وابسته با هدف ارائه توصیفات و توضیحات بیشتر در درون جملات است. یکی از دلایل حضور این ویژگی در آثار نثر آن است که نویسندگان این دوره بر خلاف پیشینیان خود، زبان را فقط ابزاری برای انتقال معنا نمی‌دانستند و در تولید متن به عواملی چون

خلق زیبایی، ابداع مفاهیم پیچیده، و ایجاد تصاویر گوناگون از طریق ارائه توصیفات مختلف نظر داشته‌اند. این عوامل بعدها از ویژگی‌های زبان ادبی شناخته شد و تا قرن‌ها بعد کم‌وبیش تسلط خود را بر نثر فارسی ادامه داد.

پژوهش حاضر با در نظر گرفتن اهمیت دوره رشد و تکوین زبان فارسی و نقش آن در درک روند تغییرات زبانی، و با تکیه بر معیار نحوی خروج سازه‌های اختیاری بر درک و شناخت سبک‌شناختی آثار این دوره متمرکز است. هدف آن بررسی منابع نثر فارسی دوره رشد و تکوین از منظر عواملی چون خروج و بسامد سازه‌ها و الگوهای تغییرات رفتاری آن‌ها و تحلیل تأثیر این عوامل بر زبان ادبی این آثار است. از این رو، این تحقیق به دنبال پاسخ به پرسش‌های زیر است:

۱. ظهور و بروز سازه‌های خروج‌یافته در دوره رشد و تکوین فارسی نو چگونه است؟
۲. چه ارتباطی میان رفتار سازه‌های "بند موصولی" و "گروه حرف اضافه" و خروج آن‌ها از جایگاه اصلی، و شاخص‌های سبکی نثر مرسل و فنی وجود دارد؟

۲. ملاحظات نظری و پیشینه پژوهش

دوره فارسی باستان طبق تعریف ابوالقاسمی از سال ۱۰۰۰ پیش از میلاد (زمان ورود ایرانیان به فلات ایران) تا سال ۳۳۱ پیش از میلاد (زمان سقوط هخامنشیان) است (۱۳۷۳: ۱۴). پس از این دوره، از زمان قتل داریوش سوم تا روی کار آمدن یعقوب لیث صفاری در سال ۸۶۷ میلادی، دوره فارسی میانه آغاز می‌شود که در آن گونه‌های مختلف فارسی در نقاط مختلف جغرافیایی و زمانی رایج بودند. با پایان دوره میانه، فارسی دری به عنوان گونه‌ای رسمی‌تر از سایر انواع فارسی شناخته شد و دوره فارسی نو آغاز شد. این دوره که از سال ۸۶۷ میلادی شروع شده و تا امروز ادامه دارد، بیش از ۱۱۵۰ سال قدمت دارد (همان: ۱۲۳). در این دوره طولانی، اگرچه گاهی رونق فارسی دری کاهش یافت یا به حاشیه رانده شد، اما به حیات خود ادامه داد و اکنون گنجینه‌ای از متون نظم و نثر در موضوعات مختلف علمی، ادبی، عرفانی،

مذهبی و اداری از آن زبان بر جای است. باین‌حال، وضعیت فارسی نو در این بازه زمانی یکسان نبوده است. از زمان روی کار آمدن یعقوب لیث صفاری، فارسی دری کم‌وبیش زبان رسمی شناخته شد، اما حدود چهار قرن طول کشید (اوایل قرن چهارم تا قرن هفتم هجری) تا جایگاه خود را به‌عنوان زبان رسمی در میان اقشار مختلف درباریان، ادیبان، شعرا و نویسندگان تثبیت کند (ناتل خانلری، ۱۳۶۵: ۱/۳۵۷).

در کنار نگاه کلان خانلری به فارسی نو و تقسیم آن به سه دوره اصلی رشد و تکوین، فارسی مدرسی، و فارسی اخیر، نگاه‌ها و منظرهای مختلف دیگری نیز وجود دارد. برای مثال شمیسا (۱۳۹۶) با نگاهی سبک‌شناختی متون فارسی نو را به دوره‌های کوتاه‌تری تقسیم می‌کند که عبارت‌اند از: ۱. دوره نثر مرسل یا خراسانی (قرن چهارم و پنجم هجری)؛ ۲. دوره نثر فنی (قرن ششم و هفتم هجری)؛ ۳. دوران نثر تلفیقی (قرن هشتم تا انتهای قرن نهم و دوره صفویه)؛ ۴. زمانه نثر غیرفصیح (قرن دهم و صفویه تا انتهای قرن یازدهم)؛ ۵. نثر بازگشت (قرن دوازدهم و قاجار تا انتهای قرن سیزدهم و مشروطه)؛ و ۶. نثر معاصر (از مشروطه تا کنون). پژوهش حاضر با تمرکز بر نثر دوره رشد و تکوین فارسی، به مطالعه آن دسته از متون این دوره می‌پردازد که طبق تقسیم‌بندی شمیسا (۱۳۹۶) و شاخص‌های سبک‌شناختی، به متون نثر مرسل و نثر فنی شهرت دارند.

سازه‌های تحلیل شده در پژوهش حاضر تا کنون از جنبه‌های متنوعی بررسی شده‌اند. ملیسون و بلیک^۱ (۱۹۷۴) بند موصولی^۲ را جمله وابسته‌ای تعریف می‌کنند که به توصیف یک سازه در جمله مستقل می‌پردازد. این توصیف ممکن است شامل تعریف، مشخص کردن کیفیت، یا متمایز کردن یک هسته اسمی باشد. بند موصولی معمولاً با استفاده از یک نشان‌دهنده یا ضمیر موصولی معرفی می‌شود، اما در زبان فارسی فقط با حرف موصولی "که" وارد جمله می‌شود و به دلیل نبود ضمیر موصولی، فارسی فاقد حالت دوم معرفی بند موصولی

1. Mallinson & Blacke
2. Relative Clause (RC)

است. از سوی دیگر، اندروز^۱ (1975) هر سازه‌ای که از نظر معنایی ساختاری شبیه بند موصولی داشته باشد را "بند وابسته" می‌داند. به زعم او، چنین سازه‌ای زمانی بند وابسته محسوب می‌شود که به توصیف یک سازه بیرونی پردازد و از طریق سازه‌ای با معنایی نزدیک به مرجع خود ارتباط برقرار کند. گیون^۲ (2001) نیز بند موصولی را بندی وابسته می‌داند که اطلاعات مربوط به یکی از عناصر جمله پایه را ارائه می‌دهد طوری که آن عنصر هسته بند موصولی به شمار می‌رود و بند موصولی در نقش توصیف‌گر آن عمل می‌کند.

به‌طورکلی بند موصولی می‌تواند در جایگاه اصلی خود، در مجاورت هسته اسمی که توصیف می‌نماید باقی بماند، یا طی فرایند "خروج بند" به جایگاه پس از فعل منتقل شود. جمله ۱ نمونه آن دسته از بندهای موصولی است که با نام "بند موصولی کانونی"^۳ شناخته می‌شوند. این نوع بند خروج نیافته و در جایگاه کانونی خود در مجاورت اسم هسته قرار دارد.

(۱) این تدبیرها که در پیش داشت همه بر وی تباه شد (بیهقی، ۱۴۰۳: ۱۳)

در مقابل در جمله ۲ بند موصولی از جایگاه بی‌نشان خود در مجاورت گروه اسمی "آن نواحی" خروج یافته و پس از فعل جمله ظاهر شده است.

(۲) گروهی زنان در آن نواحی بودند که ابراهیم علیه‌السلام آنجا فرود آمده بود (طبری، ۱۳۵۶:

۱۶۲۵)

در تحلیل دلایل و نیز اثر پردازشی این نوع بند موصولی که به بند موصولی خروج یافته^۴ موسوم است، دیدگاه‌های متفاوتی مطرح شده است. خروج بند موصولی فرایندی اختیاری است و تأثیری بر دستوری بودن جمله ندارد. به همین دلیل، تحلیل دلایل حرکت این بند همیشه مورد توجه بوده است. برای مثال، گوبل^۵ (2013) این فرایند را اختیاری می‌داند و

1. Andrews

2. Givon

3. Relative Clause Canonical (CRCE)

4. Relative Clause Extraposed (ERCE)

5. Göbbel

معتقد است نمی‌توان آن را با یک انگیزه خاص توضیح داد. او اشاره می‌کند که عوامل متعددی مانند ساخت اطلاعی جمله و حتی عوامل آوایی در فعال‌سازی خروج این بند نقش دارند.

در مقابل، هاوکینز^۱ (1994) وزن دستوری را عامل مؤثری بر وقوع یا عدم‌وقوع فرایند خروج معرفی کرده است. وی با تعریف "حوزه ساخت سازه‌ای"^۲ به صورت فاصله بین عناصر بلافصل جمله تا هسته آخرین سازه بلافصل فعل، حرکت سازه‌های طولانی به انتهای بند را عامل مؤثری در کاهش این حوزه معرفی می‌نماید و چنین رخدادی را عاملی مؤثر در پردازش بهتر متن توسط شنونده یا خواننده می‌داند. فرانسیس^۳ (2010) نیز خروج بند موصولی را عاملی مؤثر در تسهیل پردازش متن می‌داند. از منظر نقش‌گرایی نیز بند موصولی و فرایند خروج آن از منظر عوامل گفتمانی و نقشی مورد توجه قرار گرفته است که می‌توانند بر خروج سازه مؤثر واقع شوند. در این حوزه افرادی چون روچمونت و کالیگور^۴ (1990) با بررسی بندهای موصولی انگلیسی و فرایند خروج آن، نقش ساخت اطلاعی در وقوع فرایند خروج را برجسته می‌دانند.

در کنار بند موصولی، سازه دیگری که می‌تواند در جایگاه توصیف‌کننده گروه اسمی ایفای نقش نماید، گروه حرف اضافه‌ای است. مشکوة‌الدینی گروه حرف اضافه‌ای را گروهی معرفی می‌کند که از یک حرف اضافه و یک گروه اسمی به‌عنوان وابسته آن تشکیل شده است (۱۳۷۷: ۲۲۱). به لحاظ عملکردی، قریب و همکاران (۱۳۷۳: ۲۳۴) حرف اضافه را کلمه‌ای می‌دانند که نسبت میان دو کلمه را برقرار می‌کند و کلمه بعد از خود را متمم قرار می‌دهد به شکلی که معنای کلمه اول بدون کلمه دوم ناتمام باشد. این گروه حرف اضافه‌ای هم می‌تواند در نقش توصیف‌کننده اسم عمل نماید. برای مثال در جمله^۳ گروه حرف

-
1. Hawkins
 2. phrasal combination domain
 3. Francis
 4. Rochemont & Culicover

اضافه‌ای "از نور" در توصیف هسته اسمی "خون" عمل کرده و بلافاصله پس از آن ظاهر شده است.

۳) چون شب آدینه شود حق تعالی خوانی **از نور** به دست فرشتگان آسمانی بفرستد (حکیم سمرقندی، ۱۳۴۷: ۶۸).

در مقابل در جمله ۴ گروه حرف اضافه‌ای "از مهاجران" که به توصیف و مشخص کردن گروه اسمی "مردی" می‌پردازد از جایگاه کانونی خود خارج شده و پس از فعل جمله ظاهر شده است.

۴) رسول علیه‌السلام بر جماعت بگذشت، مردی را دید **از مهاجران** (حکیم سمرقندی، ۱۳۴۷: ۲۱۶).

همسو با بند موصولی خروج‌یافته، این دست گروه‌های حرف اضافه‌ای با نام "گروه حرف اضافه‌ای خروج‌یافته"^۱ شناخته می‌شوند.

۳. پیشینه پژوهش در فارسی

عوامل مؤثر بر حرکت سازه‌ها به‌ویژه خروج بند موصولی در فارسی تا کنون از سه منظر صورت‌گرایی، نقش‌گرایی و شناختی مورد مطالعه قرار گرفته است. برخی از پژوهش‌هایی که بند موصولی را از منظر صورت‌گرایی مورد توجه قرار داده‌اند، بر ساخت نحوی بند تمرکز داشته و به شرح و تحلیل آن پرداخته‌اند. برای نمونه در پژوهش زاهدی و همکاران (۱۳۹۱) بند موصولی فارسی از منظر دستور حاکمیت و مرجع‌گزینی مورد مطالعه قرار گرفته و دلایل دستوری یا نادرستی بودن خروج برخی بندهای موصولی تبیین شده است. محمودی (۱۳۹۴) در پژوهش خود به تبیین نحوی بندهای موصولی و متممی در زبان فارسی پرداخته، و درصد شناسایی و تعریف ابزارهای صوری‌ای برآمده است که می‌تواند در زمینه شناسایی بندهای موصولی کمک‌کننده باشد.

1. Preposition Phrase Extraposed (PPE)

از منظر نقش‌گرایی نیز بند موصولی و فرایند خروج آن مورد توجه بوده است. آزموده و همکاران (۱۳۹۶) به اهدافی چون "ایجاد تقابل" و "پردازش آسان" به عنوان پیامدهای جابه‌جایی بند موصولی اشاره می‌کنند. راسخ‌مهند و همکاران (۱۳۹۱) نیز به بررسی اثر "طول بند موصولی" و نسبت آن با بند اصلی در فارسی معاصر پرداخته‌اند و تأثیر این عوامل را بر خروج بند موصولی مطالعه کرده‌اند.

بند موصولی فارسی از منظر شناختی نیز مورد توجه و مطالعه بوده است: بهرامی‌خورشید (۱۳۹۹) در پژوهش خود مفهوم‌سازی ذهنی بند موصولی فارسی را از دیدگاه شناختی تحلیل کرده است؛ آژیده و نغزگوی کهن (۱۴۰۲) نیز در مطالعه‌ای به «بررسی طرحواره‌های ساخت موصولی در زبان فارسی با رویکرد پیکره‌بنیاد» پرداختند و نشان دادند که سخن‌گویان فارسی ترکیب‌بندی‌های معنایی و نحوی معینی از ساخت موصولی را در موقعیت‌های مختلف به کار می‌برند.

در کنار مطالعه بند موصولی در متون فارسی معاصر رفتار بند موصولی، عوامل مؤثر در خروج آن، و ویژگی‌های این بند در متون تاریخی نیز موضوع چند پژوهش بوده است: مولایی کوهبنانی و همکاران (۱۳۹۴) خروج بند موصولی در تاریخ بیهقی را از منظر نقش‌گرایی مورد توجه قرار داده‌اند؛ میزبان و همکاران (۱۴۰۱ و ۱۴۰۲) خروج بند موصولی در متون تاریخی شامل سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی و خطای‌نامه را بررسی کرده‌اند.

گروه حرف‌اضافه‌ای نیز موضوع چند پژوهش بوده است. عمده پژوهش‌های این حوزه در خصوص ویژگی‌های نحوی و معنایی حروف اضافه فارسی است که از جمله آن‌ها می‌توان به پژوهش‌های یوسفیان و مرادی (۱۳۹۴) با عنوان «بررسی معنایی و دسته‌بندی حروف اضافه زبان فارسی بر پایه نظریه لیبر»؛ ایزدی و همکاران (۱۴۰۱) در خصوص تأثیر وزن دستوری بر پسایندسازی در زبان فارسی؛ نیسانی و رضایی (۱۳۹۶) در خصوص ساخت لایه‌ای قید و ترتیب آن در زبان فارسی؛ و نیز دسته‌بندی و شناسایی بندهای متممی فارسی در مطالعه پژوهشگرانی چون پیروز (۱۴۰۰) اشاره کرد.

از منظر سبک‌شناسی نیز خروج یا عدم خروج بندهای موصولی و دیگر سازه‌های اختیاری جمله به اشکال مختلفی قابل تحلیل است. شفاعی (۱۳۶۳) با تأکید بر پیچیدگی جمله‌های مرکب در برابر جملات ساده، می‌گوید: «جمله مرکب بدون کمترین تردیدی، محصول پیشرفت تفکر بشری است». وجود بند موصولی در درون جمله موجب شکل‌گیری یک جمله مرکب و پیچیده می‌شود، مشخصه‌ای که در متون دوره نثر مرسل کمتر به چشم می‌خورد و در مقابل در نثرهای فنی پررنگ‌تر است. زیرا در اساس نثر مرسل به عنوان شکل مکتوب زبان، در پی تحقق هدف غایی خود و انتقال معنا در ساده‌ترین شکل ممکن و به دور از پیچیدگی است و صرفاً به قصد انتقال محتوا و خبر نوشته می‌شود (شمیسا، ۱۳۶۹)؛ در مقابل نثر فنی نثری است که در آن ادبیت زبان به اندازه انتقال معنی اهمیت دارد و حتی گاه بر آن رجحان می‌یابد (خطیبی، ۱۳۹۰). در این نوع نثر (بر خلاف نثر مرسل) نویسنده در پی تسهیل کلام و انتقال معنا نیست و نمایش چیره‌دستی خویش را در قالب به کارگیری انواع آرایه‌های ادبی و استخدام عبارات پیچیده نوعی هنر می‌داند. در چنین بستری است که هم‌ظهور انواع سازه‌های اختیاری مانند صفت‌ها و بندهای موصولی رواج می‌یابند و هم‌میل نویسنده به خروج این سازه‌ها جهت تسهیل متن کاهش می‌یابد. زیبایی‌شناسی و هنرنمایی وی در ارائه جملات متوالی و تودرتو است که نشان از مهارت و تسلط وی بر متن دارد.

۳. روش پژوهش

در پژوهش حاضر با توجه به ماهیت تاریخی-سبک‌شناختی، دوره رشد و تکوین زبان فارسی نو انتخاب گردید و به شیوه توصیفی-تحلیلی از میان منابع به‌جامانده از این دوره (نظم و نثر) فقط متون نثر بررسی شده است؛ زیرا نظم بیش از نثر از زبان گفتار و الگوهای سخن گفتن مردم کوچه و بازار فاصله می‌گیرد، به‌ویژه آنکه نثر فارسی نو در دوران اولیه (دوره مرسل) بسیار به زبان گفتار مردم نزدیک و از آرایه‌ها و پیرایه‌های ادبی رایج در دوران بعدی خود به دور بوده است (شمیسا، ۱۳۹۶: ۲۳). این در حالی است که در دوره نثر فنی که به قرن ششم

و هفتم اطلاق می‌گردد شاهد تحولاتی در شیوه نگارش فارسی هستیم. بر این اساس با تکیه بر دیدگاه افرادی چون شمیسا (۱۳۹۶) و صفا (۱۳۶۳)، جهت اجتناب از سوگیری بر اساس ویژگی‌های سبکی نویسنده، از هر قرن سه اثر از سه نویسنده مختلف که دارای نثر روایی باشد، به شرح جدول ۱ انتخاب، و از متن هر کدام بخش‌هایی شامل دست‌کم ۱۰۰۰۰ واژه به شکل تصادفی انتخاب و تحلیل شد.

جدول ۱. معرفی منابع مورد پژوهش

دوره	قرن	نام اثر	نویسنده / اسم اختصاری
نثر مرسل	چهارم	بخشی از تفسیری کهن به پارسی / تفسیر قرآن پاک	ناشناس
		تفسیر طبری	محمد بن جریر طبری / طبری
		سواد اعظم	ابوالقاسم اسحاق بن محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن زید سمرقندی / حکیم سمرقندی
نثر فنی	پنجم	تاریخ بیهقی	ابوالفضل بن محمد بن حسین بیهقی / بیهقی
		سیاست‌نامه	حسن بن علی نظام‌الملک / نظام‌الملک
		سفرنامه ناصر خسرو	ناصر خسرو قبادیانی / ناصر خسرو
نثر فنی	ششم	عجایب المخلوقات	محمد بن محمود طوسی / طوسی
		سندباد نامه	محمد بن علی ظهیری سمرقندی / ظهیری سمرقندی
		رواق المجالس و بستان العارفين و تحفة المریدین	عمر بن حسن سمرقندی / حسن سمرقندی
نثر فنی	هفتم	طبقات ناصری	عثمان بن محمد منہاج الدین سراج / منہاج سراج
		نظام التواریخ	عبدالله بن عمرو بیضاوی / قاضی بیضاوی
		سیرت جلال الدین منکبرنی	شهاب‌الدین محمد خرنزدی زیدری نسوی / منشی نسوی

۴. بحث و بررسی

۴.۱. تحلیل داده‌ها

با توجه به روش پژوهش، پس از انتخاب منابع و نمونه‌گیری تصادفی هدفمند از کتب نثر روایی هر دوره، مجموعاً بخش‌هایی مشتمل بر بیش از ۱۲۰/۰۰۰ واژه مورد مطالعه قرار گرفت.

۴. ۱. ۱. روند ظهور سازه‌های اختیاری بند موصولی و گروه حرف اضافه در دو دوره رشد و تکوین فارسی نو

برای پاسخ به اولین پرسش پژوهش، ۱۰۵۷ سازه خروج یافته از متون دوره رشد و تکوین فارسی نو استخراج شد. مطالعه داده‌های مختلف مستخرج از این دوره بر اساس نوع سازه نشان‌دهنده آن است که بیشترین سازه خروج یافته در هر اثر اختصاص به بند موصولی دارد که در توصیف هسته گروه اسمی پیش از خود به کار رفته، و برابر ۸۳۳ بند موصولی و ۷۹ درصد سازه‌های خروج یافته است. برای نمونه در جمله ۵ بند موصولی "که تو دوست داری و تو خواهی" توصیف کننده هسته گروه اسمی "آن قبله" از مجاورت این گروه اسمی جدا شده و به جایگاه بعد از فعل جمله خروج یافته است.

۵) هرآینه روی ترا به سوی آن قبله گردانیم که تو دوست داری و تو خواهی (تفسیر قرآن پاک، ۱۳۷۵: ۱۱۴).

بدیهی است در صورت خارج نشدن بند موصولی، این بند در جایگاه اصلی خود در مجاورت گروه اسمی "آن قبله" باقی می‌ماند و جمله ۵ در بالا به شکل بازنویسی شده در ۵ پ درخواهد آمد:

۵ب) هرآینه روی ترا به سوی آن قبله که تو دوست داری و تو خواهی گردانیم.

همان‌طور که در جمله بازنویسی شده ۵ پ مشاهده می‌شود، عدم خروج بند موصولی موجب ایجاد فاصله میان ارکان اصلی جمله یعنی مفعول غیرمستقیم "آن قبله" و فعل "گردانیم" شده است؛ درحالی که در حالت خروج بند موصولی چنین فاصله‌ای میان دو سازه مفعول و فعل وجود نخواهد داشت.

با توجه به بسامد بالای ظهور بند موصولی در جایگاه خروج یافته در متون دوره رشد و

تکوین فارسی، چند نمونه به منظور آشنایی بیشتر ارائه می‌گردد:

۶) رسول علیه السلام گفت که سرانجام کار در آخرالزمان قومی بیرون آید که روی‌های ایشان چون روی آدمی باشد و دل‌های ایشان چون دل‌های دیو سیاه و چون گرگان درنده باشند و در

دل ایشان هیچ رحمت نباشد (حکیم سمرقندی: ۲۰۴).

(۷) نسخه قصه‌ای از آن تبانیان براندم که تعلق دارد به چند نکته پادشاهان (بیهقی، ۱۴۰۳: ۲۴۸).

(۸) تاج و کمر و خوانچه زرین مرصع ساخته‌ام که مثل آن کس نلییده است (نظام‌الملک، ۱۳۴۰: ۳۷).

(۹) اندر آنجا خم‌ها نهاده باشد که حاجیان از آنجا آب خورند (ناصرخسرو، ۱۳۶۹: ۱۳۴).

(۱۰) گمان به خدمتکاری برد که سمت اختصاص و صفت اخلاص داشت (ظهیری سمرقندی، ۱۳۸۱: ۶۴).

(۱۱) الهی! این زن را هنوز هلاک نکرده‌ای که پیغامبری بدو بدنام شد؟ (حسن سمرقندی، ۱۳۵۴: ۱۱۳).

(۱۲) پهلوانان را به حصار بلخ و طخارستان فرستاد که طول و عرض آن قلعه به قدر چهار فرسنگ است (منهاج سراج، ۱۸۶۴: ۳۴۲).

(۱۳) وزارت به تاج‌الدین شیرازی داد که وزارت سلطان مسعود بن محمود کرده بود (قاضی بیضاوی، ۱۳۸۲: ۱۲۱).

(۱۴) از جمله التماسات یکی آن بود که سلطان بر بدرالدین لؤلؤ صاحب موصل و مظفرالدین گو کبری صاحب اریل و شهاب‌الدین سلیمان شاه ملک ایوه و عمادالدین پهلوان پسر هزارسف ملک جبال حکم نکند (منشی نسوی، ۱۳۴۴: ۲۰۰).

از نکات جالب توجه در این دوره (هم‌سو با دیدگاه خانلری (۱۳۶۵)) که نشانه تکاپوی نشر فارسی و تضارب و گوناگونی آن در دوره پیش از تثبیت است، کاربرد متنوع نشانه موصلی "که" است که در برخی آثار این دوره به دو صورت "که" و "کی" مشاهده می‌شود. برای مثال در عجایب المخلوقات نمونه‌هایی مانند جمله ۱۵ به چشم می‌خورد که در آن بند موصلی «که عرب آن را سجود کردی و آوازه‌ها عجب از وی شنیدندی» با نشانه موصل‌ساز "که"

همراه شده است:

(۱۵) درختی بود که عرب آن را **سجود کردی و آوازهای عجیب از وی شنیدندی** آن را عزّی گفتند (طوسی، ۱۳۷۵: ۱۸۲).

در نمونه‌های فراوانی مانند جمله ۱۶ بند موصولی با نشانه موصولی ساز "کی" ظاهر شده است: (۱۶) سَمّی در تن وی است **کی اگر مگس در گوش رود یا در بینی**، آن کند **کی پیاز نرجس و شیر انجیر نکند** (طوسی، ۱۳۷۵: ۲۲۴).

این تنوع نه تنها در تمامی انواع بندهای موصولی توصیف کننده هسته اسمی در نقش فاعلی و مفعولی به چشم می خورد، بلکه گاه در برخی جملات هر دو شکل نشانه موصولی ساز "که" و "کی" در یک جمله واحد و در کنار هم به کار می روند. برای نمونه در مثال ۱۷ اولین بند موصولی ظاهر شده در این جمله **که آفریدگار عزوجل قسم یاد کرد نون و القلم** است و در آن نشانه موصولی ساز با صورت "که" ظاهر شده، درحالی که بند موصولی دوم در همین جمله در توصیف گروه اسمی "آن ماهی" به شکل **کی عالم بر سر وی است** با کمک صورت "کی" به عنوان نشانه موصول ساز ساخته شده است.

(۱۷) این است **که آفریدگار عزوجل قسم یاد کرد نون و القلم**، نون آن ماهی است **کی عالم بر سر وی است** (طوسی، ۱۳۷۵: ۲۱۶).

پس از بند موصولی خروج گروه حرف اضافه‌ای که در توصیف یک هسته اسمی به کار رفته باشد، در جایگاه دوم قرار دارد. از مجموع ۱۰۵۷ سازه خروج یافته در منابع مورد مطالعه، ۲۲۰ سازه گروه حرف اضافه‌ای از جایگاه اصلی خود در مجاورت گروه اسمی مرجع خارج شده و در جایگاه پس از فعل ظاهر شده‌اند که در زیر نمونه‌هایی از خروج گروه حرف اضافه به منظور آشنایی بیشتر ارائه می گردد.

(۱۸) آن گاه ملک ایشان را کسی کرد **با کرامت‌ها** (طبری، ۱۳۵۶: ۱۰۶۵).

(۱۹) تختی به تمامت عرض خانه نهاده **به علو چهار گز** (ناصرخسرو، ۱۳۶۹: ۷۰).

۲۰) قلاس شهری است **در ترکستان** (طوسی، ۱۳۷۵: ۶۴).

۲۱) جوانی بود **چون نگارستانی** (ظهیری سمرقندی، ۱۳۸۱: ۱۳۳).

۲۲) خدای عزوجل از آن کلمه فریشته‌ای بیافریند **پر کردار مرغی سبز** (حسن سمرقندی، ۱۳۵۴: ۹۴).

۲۳) در اتفاق نحس، سگی بدنفس از کاسجه که دیهی است از **ضیاع خوشان حبش نام** به کفار ملحق شد (منشی نسوی، ۱۳۴۴: ۸۵).

۲۴) چون پدرش وفات یافت او در شهر طبرتور بود **از ولایت براهان** (قاضی بیضاوی، ۱۳۸۲: ۱۲۵).

همان‌طورکه در تحلیل شواهد فوق مشاهده می‌شود، گروه حرف‌اضافه‌ای که در توصیف هسته یک گروه اسمی ظاهر شده با انواع متنوعی از حروف اضافه ظاهر شده است. برای نمونه: گروه حرف‌اضافه‌ای به کمک حرف "با" مانند «با کرامت‌ها» در جمله ۱۸؛ گروه حرف اضافه با حرف "به" در «به علو چهار گز» در جمله ۱۹؛ گروه حرف‌اضافه ساخته شده با حرف "در" که در جمله ۲۰ و عبارت «در ترکستان» مشاهده می‌شود؛ گروه حرف‌اضافه‌ای با حرف "چون" در عبارت «چون نگارستانی» در جمله ۲۱؛ و یا گروه حرف اضافه متشکل از "بر" در عبارت «بر کردار مرغی سبز» که در جمله ۲۲ آمده است. با این‌همه رایج‌ترین نوع گروه حرف‌اضافه‌ای در نمونه‌های مورد بررسی، گروهی است که در آن حرف اضافه "از" به‌عنوان هسته به کار رفته است مانند آنچه در نمونه‌های ارائه شده در جمله‌های ۲۳ و ۲۴ دیده می‌شود. از مجموع ۲۲۰ نمونه خروج گروه حرف‌اضافه‌ای مشاهده شده در این دوره، ۱۴۱ مورد از آن‌ها با حرف "از" ساخته شده‌اند. حرف اضافه "از" از پرکاربردترین حروف اضافه فارسی محسوب می‌شود که در ایفای معنای چندگانه کاربرد دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به "مبدأ زمانی" اشاره کرد که در جمله ۲۵ دیده می‌شود:

۲۵) ده روز مانده بود **از جمادی الاول سنه احدی و عشرين و اربعمائه** (بیهقی، ۱۴۰۳: ۱۳۲).

هم‌چنین حرف اضافه می‌تواند نمایشگر "مبدأ مکانی" باشد، مانند گروه حرف اضافه‌ای «از آسمان» که خروج آن از جایگاه پس از اسم و قرار گرفتن آن در پایان جمله و پس از فعل اصلی در جمله ۲۶ مشاهده می‌شود:

۲۶) وی را خزینه‌ای بود قفلی بر آن نبشته کی در این خانه گنجی است **از آسمان آمده** (طوسی، ۱۳۷۵: ۱۳۴).

حرف اضافه "از" می‌تواند نمایش‌دهنده "جنس" باشد، چنان‌که در گروه خروج یافته «از سنگ برآورده» در جمله ۲۷ دیده می‌شود:

۲۷) بر سر آن میلی است **از سنگ برآورده**، گویند ابراهیم علیه السلام برآورده (ناصرخسرو، ۱۳۶۹: ۸۶).

در انتقال معنای "تعلق" و "عضویت" نیز مشارکت دارد مانند گروه «از یاران پیغامبر صلی الله علیه» که در جمله زیر ضمن خروج از مکان اصلی خود در مجاورت هسته اسمی، در جایگاه پس از فعل قرار می‌گیرد و تعلق گروه اسمی "یاری" را معین می‌نماید.

۲۸) چنین آمده است که ثعلبه یاری بود **از یاران پیغامبر صلی الله علیه** (حسن سمرقندی، ۱۳۵۴: ۳۵).

حرف اضافه "از" هم‌چنین می‌تواند نشان‌دهنده رابطه «کُلّ و جزء» باشد که نمونه آن در جمله ۲۹ و البته به شکل خروج یافته مشاهده می‌شود.

۲۹) این نکته چند نبشتم **از این حدیث** (بیهقی، ۱۴۰۳: ۱۳۲).

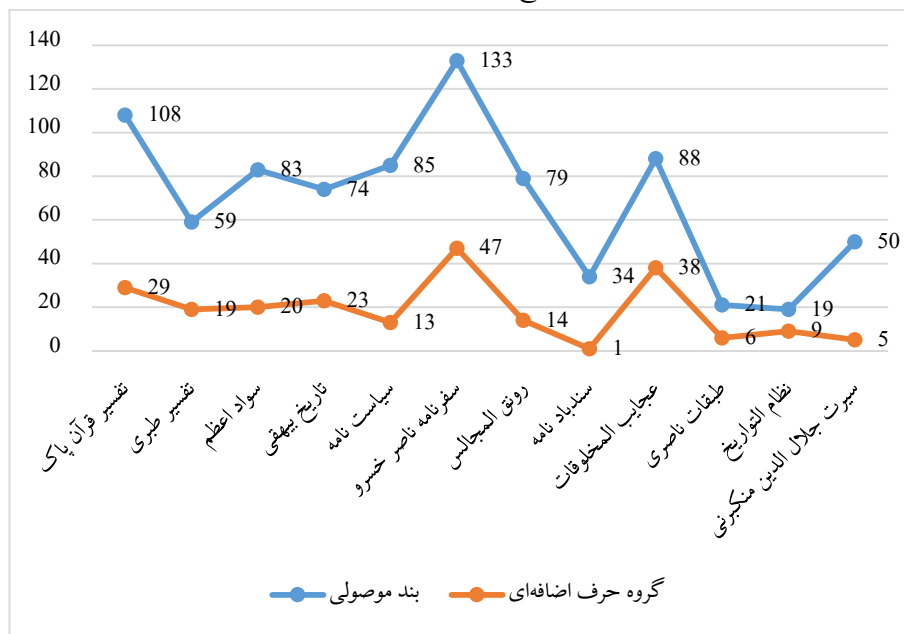
این حرف اضافه را می‌توان در تعریف رابطه "مالکیت" نیز به کار برد که نمونه آن در جمله ۳۰ ملاحظه می‌شود.

۳۰) مگر روزی چشم الپتگین بر غلامی افتاد **از آن خویش** که توبره‌ای کاه و مرغی بر فتراک بسته می‌آمد (نظام‌الملک، ۱۳۴۰: ۱۴۵).

درنهایت در پاسخ به پرسش اول پژوهش، تحلیل انواع سازه‌های خروج یافته در متون مورد

پژوهش مطالعه حاضر نشان‌دهنده آن است که بند موصولی پرکاربردترین سازه خروج یافته در توصیف گروه اسمی است که در همه آثار فارسی دوره رشد و تکوین مشاهده می‌شود. پس از آن خروج گروه حرف اضافه‌ای توصیفگر اسم جایگاه پربسامدتری دارد. به علاوه، تحلیل آماری گروه حرف اضافه‌ای و بندهای موصولی خروج یافته در این دوره نشان می‌دهد که اگرچه فراوانی خروج این دو سازه با یکدیگر برابر نیست، اما میان وقوع خروج بند موصولی و خروج گروه حرف اضافه در تمامی متون مطالعه‌شده دوره رشد و تکوین همسویی وجود دارد به نحوی که در هر اثر میان افزایش و یا کاهش نرخ خروج سازه‌ها در هر دو نوع بند موصولی و گروه حرف اضافه‌ای همسویی ذکرشده قابل مشاهده است. نمودار ۱ نشان‌دهنده این همسویی است.

نمودار ۱. روند خروج سازه‌ها در متون دوره رشد و تکوین

مطابق نمودار ۱ نسبت خروج بند موصولی و گروه حرف اضافه در هر یک از متون مورد بررسی

و در تمامی آثار مطالعه شده متفاوت بوده است. خروج بند موصولی (خط آبی در نمودار) بیش از خروج گروه حرف اضافه‌ای (خط نارنجی در نمودار) است. با این همه میان افزایش و کاهش خروج بند موصولی و افزایش یا کاهش خروج گروه حرف اضافه‌ای در آثار همسویی وجود دارد به نحوی که نقاط اوج و فرود هر دو نمودار و شیب آن با یکدیگر تناسب دارد.

۴. ۱. ۲. تبیین سبک‌شناختی نثر فارسی در هر دوره بر اساس معیار خروج سازه‌های بند موصولی و گروه حرف اضافه

تحلیل داده‌های مستخرج از بررسی ۱۲ اثر مختلف منتخب در این پژوهش، نشان می‌دهد که میزان خروج سازه‌هایی که در توصیف گروه اسمی ظاهر می‌شوند در دوره‌های نثر مرسل و فنی با یکدیگر تفاوت‌های قابل توجهی دارند، به نحوی که بیش‌ترین تعداد سازه خروج یافته متعلق به دوره نثر مرسل بوده است. در این دوره از شش اثر مورد بررسی تعداد سازه خروج یافته خروج یافته استخراج شد. در حالی که بسامد خروج سازه‌ها در دوره نثر فنی با کاهش ۴۸ درصدی روبه‌رو بوده و از مجموع ۶ اثر متعلق به این دوره فقط ۳۶۴ سازه خروج یافته استخراج شد. جدول ۲ سازه‌های خروج یافته هر دوره را به تفکیک سبک اثر نمایش می‌دهد.

جدول ۲. فراوانی خروج سازه‌ها به تفکیک سبک

آثار دوره نثر فنی			آثار دوره نثر مرسل		
گروه حرف اضافه‌ای	بند موصولی		گروه حرف اضافه‌ای	بند موصولی	
۱	۳۴	سندباد نامه	۲۹	۱۰۸	تفسیر قرآن پاک
۱۴	۷۹	رونق المجالس	۱۹	۵۹	تفسیر طبری
۳۸	۸۸	عجایب المخلوقات	۲۰	۸۳	سواد اعظم
۶	۲۱	طبقات ناصری	۲۳	۷۴	تاریخ بیهقی
۹	۱۹	نظام التواریخ	۱۳	۸۵	سیاست نامه
۵	۵۰	سیرت جلال الدین منکبرنی	۴۷	۱۳۳	سفرنامه ناصر خسرو
۷۳	۲۹۱	جمع	۱۵۱	۵۴۲	جمع

همان‌طور که مشاهده می‌شود تعداد بندهای موصولی خروج‌یافته در آثار منتخب دوره نثر مرسل بیش از تعداد آن در آثار دوره نثر فنی است. با این‌همه به‌منظور سنجش میزان معناداری این تفاوت آزمون بررسی آماری اجرا شد. با توجه به استقلال نثرهای منتخب دوره‌های مرسل و فنی از یکدیگر، مقایسه دقیق‌تری برای وجود تفاوت میان تعداد خروج بند موصولی متون دو دوره مورد بررسی، با استفاده از نرم‌افزار تحلیل داده‌های اسپاس^۱ و آزمون آماری یو مان-ویتنی^۲ و با فرض صفر برابری میزان خروج بندهای موصولی در دو گروه اجرا گشت. نتایج حاصل از آزمون فوق با عدد آماره ۰/۰۱ نشان داد که تفاوت موجود بین خروج دستوری بندهای موصولی دو گروه آثار نثر مرسل و فنی معنادار محسوب می‌شود.

جدول ۳. آزمون آماری یو مان-ویتنی معناداری تفاوت فراوانی خروج بندهای موصولی در آثار مرسل و فنی

خلاصه فرضیه			
تصمیم	سطح معناداری a,b	آزمون آماری	فرضیه صفر
فرضیه صفر رد می‌شود	.001	آزمون نمونه‌های مستقل یو مان-ویتنی	۱ توزیع بند موصولی در دو گروه معرفی شده برابر است
a. سطح معناداری برابر است با .050.			
b. کارایی مجانبی نمایش داده شد.			

همان‌طور که در تفسیر آزمون در بخش آخر جدول ۳ مشخص است، فرضیه صفر برابری میانگین خروج سازه بین دو گروه رد می‌شود که به آن معناست که میزان خروج بندهای موصولی در نثرهای مرسل به طرز معناداری بیشتر از نثرهای فنی است. این نتیجه همسو با هاوکنیز (۱۹۹۴) و فرانسیس (۲۰۱۰) نشان‌دهنده آن است که در نثرهای مرسل فارسی که عموماً به لحاظ سبک شناختی با شاخص‌هایی چون جملات کوتاه‌تر و ساده‌تر و درک مطلب آسان‌تر معرفی می‌شوند (شمیسا، ۱۳۹۶: ۲۹)، و به نوعی صورت مکتوب زبان گفتار تلقی

1. S.P.S.S

2. Mann-Whitne U test

می‌گردند (همان: ۱۰۱)، بندهای موصولی بیشتری خروج یافته‌اند، درحالی‌که در نثرهای فنی که در پژوهش‌هایی چون خطیبی (۱۳۸۶: ۲۵۳) با ویژگی‌هایی چون دیرپایی، جملات طولانی و جملات وابسته‌پی‌درپی شناخته می‌شوند، و به لحاظ پیچیدگی در دسته‌بندی‌هایی چون نوع ادبی و پیشرفته‌تر زبان (شفاعی، ۱۳۶۳) قرار می‌گیرند، خروج بند موصولی به‌عنوان یکی از انواع جملات وابسته کمتر رخ داده است.

علاوه بر فراوانی خروج سازه، نکته مهم دیگر تحلیل سازه‌های خروج یافته و تأثیر آن بر شکل‌گیری نوع متن است. با در نظر گرفتن این مهم، پژوهش حاضر با مقایسه میانگین سازه‌های خروج یافته در نثر دوره مرسل، همسو با هاوکینز (1994) که خروج بند موصولی دارای وزن دستوری سنگین را موجب بهبود درک متن می‌داند، این امر را یکی از عوامل ارزیابی می‌کند که می‌تواند در تسهیل درک و پردازش این متون مؤثر واقع شود. یکی از عوامل تأثیرگذار در درک و پردازش متن وزن دستوری سازه‌های خروج یافته است به نحوی که هرچه بندهای موصولی سنگین‌تر خروج پیدا کنند درک متن آسان‌تر می‌شود و هر چه بندهایی با وزن دستوری بیشتر در جایگاه بی‌نشان خود در متن باقی بمانند، فاصله میان اجزای اصلی جمله که شامل فاعل یا نهاد، مفعول و گروه فعلی است بیشتر می‌شود و درک و پردازش متن برای مخاطب دشوارتر می‌گردد. در این زمینه نیز مقایسه میانگین وزن دستوری بندهای موصولی خروج یافته در دو گروه متون دوره نثر مرسل و نثر فنی نشان‌دهنده آن است که در متون نثر مرسل، بندهای موصولی با میانگین وزن دستوری ۵/۹۵ خروج یافته‌اند، درحالی‌که در متون دوره نثر فنی بندهای موصولی طولانی‌تری در جمله باقی مانده‌اند و میانگین وزن دستوری بندهای خروج یافته بیش از ۶/۸۲ است. جدول ۴ نشان‌دهنده میانگین و انحراف معیار بندهای موصولی خروج یافته در آثار منتخب دوره مرسل و فنی است.

جدول ۴. میانگین و انحراف معیار بندهای موصولی خروج‌یافته به تفکیک سبک هر دوره

بند موصولی	میانگین	تعداد	انحراف معیار	سطح خطای آماری
آثار متعلق به دوره نثر مرسل	۵/۹۵	۵۴۲	۴/۷۳۶	۰/۲۰۷
آثار متعلق به دوره نثر فنی	۶/۸۲	۱۵۱	۴/۷۳۰	۰/۲۸۲

در تفسیر نتایج جدول فوق به نظر می‌رسد که آثار دوره نثر مرسل حساسیت بیشتری به وزن دستوری بند داشته و بندهای موصولی که داری طول ۵/۹۲ بوده‌اند را از جایگاه اصلی خود خارج کرده و در انتهای جمله قرار داده‌اند، درحالی‌که متون دوره نثر فنی بندهای به وزن ۶ و بالاتر را در جایگاه اصلی خود در جمله حفظ کرده و فقط بندهایی با وزن دستوری ۶/۸۲ را خارج نموده‌اند.

جدول ۵. آزمون آماری یو مان-ویتنی وزن دستوری بندهای موصولی آثار نثر مرسل و فنی

خلاصه فرضیه				
تصمیم	سطح معناداری a,b	آزمون آماری	فرضیه صفر	
فرضیه صفر رد می‌شود	034	آزمون نمونه‌های مستقل یو مان-ویتنی	توزیع وزن دستوری بندهای موصولی در دو گروه معرفی شده برابر است	۱
a. سطح معناداری برابر است با 050.				
b. کارایی مجانبی نمایش داده شد.				

آزمون آماری یو مان-ویتنی در جدول ۵ با فرض صفر برابری میان وزن دستوری بندهای موصولی خروج‌یافته نیز نشان‌دهنده عدد آماره ۰/۰۳۴ است که در سطح معناداری ۰/۰۵ نشان‌دهنده وجود تفاوت معنادار بین میانگین وزن دستوری بندهای خروج‌یافته آثار دوره نثر فنی و مرسل است.

با توجه به آنکه در پژوهش حاضر مطالعه خروج سازه‌های اختیاری به شکل کلی مدّ نظر بوده است، در ادامه با طرح معیار خروج سازه که شامل هر دو بخش بند موصولی و گروه حرف اضافه‌ای در توصیف اسم است، آزمون آماری یو مان-ویتنی بر روی معیار کلی خروج

سازه نیز اجرا شد که نتایج حاصل از آن به شرح جدول ۶ در زیر با عدد آماره ۰/۰۰۷ نشان‌دهنده وجود تفاوت معنادار میان خروج سازه‌ها در متون نثر مرسل و فنی است.

جدول ۶. آزمون آماری یو-مان-ویتنی خروج سازه در آثار نثر مرسل و فنی

خلاصه فرضیه				
تصمیم	سطح معناداری a,b	آزمون آماری	فرضیه صفر	
فرضیه صفر رد می‌شود	.007	آزمون نمونه‌های مستقل یو-مان-ویتنی	توزیع سازه‌های خروج یافته در دوگروه معرفی شده برابر است	۱
a. سطح معناداری برابر است با .050.				
b. کارایی مجانبی نمایش داده شد.				

همان‌طور که مشاهده می‌شود نتایج این آزمون، فرضیه برابری سازه‌های خروج یافته در آثار دو دوره نثر مرسل و فنی را رد می‌نماید. بر این اساس آثار دوره نثر مرسل به طرز معناداری گرایش داشته‌اند تا سازه‌های اختیاری همچون بند موصولی و گروه حرف اضافه‌ای را از جمله خارج کنند و به جایگاه پس از فعل منتقل نمایند؛ در حالی که در آثار متعلق به دوره نثر فنی گرایش به حفظ این سازه‌ها در جایگاه اصلی خود در جمله و پیش از فعل بیشتر به چشم می‌خورد، گرایشی که با دیدگاه خطیبی (۱۳۸۶) پیرامون آثار دوره نثر فنی همسو است که طی آن نویسندگان این دوره از جابه‌جایی ارکان جمله پرهیز کرده و در آثار ایشان ارکان جمله در جای خود و فعل در پایان جمله قرار می‌گیرد. هاوکینز (1994) نیز عدم خروج جملات با وزن دستوری سنگین را از عوامل ایجاد فاصله میان اجزای اصلی جمله، و بنابراین دشواری درک متن می‌داند. همان‌طور که پیش از این مشخص شد، بندهای موصولی در آثار دوره نثر فنی به‌طور میانگین با وزن دستوری ۶/۸۲ خروج پیدا کرده و بندهای با وزن ۶/۸۰ و کمتر در جایگاه اصلی خود باقی مانده‌اند. همچنین گروه حرف اضافه توصیفگر اسم نیز در آثار دوره نثر مرسل بیش از دو برابر همین سازه در آثار

نثر فنی خروج یافته است. به بیانی دیگر در نثر فنی از سویی تعداد خروج سازه‌های اختیاری مورد بررسی این پژوهش (شامل بند موصولی و گروه حرف اضافه‌ای) کمتر است؛ و از دیگر سو فقط آن دسته از سازه‌ها خروج یافته‌اند که دارای وزن دستوری ۶/۸۲ و بالاتر بوده‌اند. این در حالی است که در نثر مرسل نه تنها تعداد خروج سازه‌های مورد بررسی بالاتر است، که بندهای موصولی با میانگین وزن دستوری کمتر نیز خروج یافته‌اند که موجب کاهش سنگینی سازه‌ای متن و متعاقب آن سهولت درک و پردازش آن می‌گردد.

۵. نتیجه‌گیری

آثار به‌جامانده از دوره آغازین حیات فارسی نو که نازل خانلری آن را دوره رشد و تکوین فارسی نو می‌داند مجموعه ارزشمندی است که مطالعه و ویژگی‌های مختلف آن می‌تواند راهگشای شناخت بهتر فارسی امروز گردد. نتایج حاصل از مطالعه این متون از منظر فرایند خروج سازه‌های اختیاری و در پاسخ به پرسش اول پژوهش نشان‌دهنده آن است که بیشترین تعداد خروج سازه اختیاری در متون این دوره شامل بندهای موصولی‌ای است که در توصیف یک گروه اسمی ظاهر می‌شوند. پس از آن، خروج گروه حرف اضافه‌ای به عنوان دیگر سازه اختیاری توصیف‌کننده هسته اسمی در جایگاه پس از فعل در آثار دوره رشد و تکوین مشاهده گردید. در پاسخ به پرسش دوم پژوهش، با تقسیم آثار دوره رشد و تکوین فارسی نو به دو دسته مرسل و فنی، خروج سازه‌ها در آثار هر یک از دو سبک تحلیل شد. تحلیل داده‌های مستخرج از متون مورد تحلیل این پژوهش بر اساس معیار خروج سازه‌ها نشان‌دهنده آن است که میان آثار هر گروه سبکی بر اساس دو عامل فراوانی و وزن دستوری سازه‌های خروج یافته تفاوت معناداری مشاهده می‌شود، به نحوی که فراوانی خروج سازه در نثرهای مرسل بیش از فراوانی خروج این سازه‌ها در نثرهای فنی

است. بر این اساس نتایج حاصل از فراوانی خروج سازه در آثار دوره نثر مرسل که از عوامل تسهیل پردازش متن است (Francis, 2010) در انگلیسی؛ و علایی و همکاران، ۱۳۹۷) در فارسی) در همسویی با ویژگی سبک شناختی این نثر قرار می‌گیرد که در واقع صورت مکتوب زبان گفتاری است. از دیگر سو اثر خروج سازه بر کاهش معیار سنگینی سازه‌ای متن که منجر به کاهش فاصله بین اجزای جمله و درک بهتر آن می‌شود (Hawkins, 1994) نیز همسو با ویژگی کوتاهی جمله در نثر مرسل (شمیسا، ۱۳۹۶)، و کوتاهی جمله‌واره‌های پیرو در نثر مرسل (اسکندری، ۱۴۰۱) تفسیر می‌گردد.

در مقابل نتایج مطالعه آثاری که در دو قرن بعدی این دوره تولید شده و از منظر معیارهای سبک شناختی در دسته آثار نثر فنی قرار می‌گیرند، نشان‌دهنده کاهش فراوانی خروج سازه‌های اختیاری مورد مطالعه در این پژوهش است که منجر به افزایش تعداد سازه‌های ظاهر شده قبل از فعل و در نتیجه افزایش طول جملات، افزایش سنگینی سازه‌ای متن، و در نهایت دشواری پردازش متن می‌گردد. نتایج پردازشی کاهش تمایل به جابه‌جایی سازه‌ها در آثار نثر فنی، همسو با مطالعات سبک شناختی پیشین قرار می‌گیرد که نثر فنی را با شاخص‌هایی چون عطف پیاپی جمله‌ها و فاصله زیاد بین مبتدا و خبر، افزایش طول جملات با ورود ارکان فرعی در داخل جمله و قبل از فعل (خطیبی، ۱۳۸۶: ۲۵۳)، و استفاده از جمله‌های پیرو مکرر در نقش پیروهای وصفی و بدلی (حیدری، ۱۳۹۵: ۱۰۸) توصیف می‌نمایند. به نحوی که خطیبی (۱۳۸۶) عدم تمایل به جابه‌جایی ارکان جمله را از ویژگی‌های متون دوره فنی معرفی کرده و بیان می‌کند که «در قرن هفتم و هشتم به تدریج نویسندگان در جمله‌بندی از جابه‌جایی ارکان جمله پرهیز می‌کنند و ارکان جمله هر یک در جایگاه خود و فعل در پایان جمله قرار می‌گیرد» (۲۵۳). ویژگی‌ای که به زعم بارانی (۱۳۷۹) از شاخص‌های سبکی نثر فنی محسوب می‌شود به نحوی که «قرارگیری

ارکان غیراصلی [مانند بندهای موصولی و گروه حرف اضافه‌ای وابسته اسم] در جایگاه پیش از فعل را می‌توان از جمله عواملی برشمارد که در متون نثر فنی کاربرد و رواج گسترده‌ای دارد.

تحلیل سبک‌شناختی متون نثر فنی از چشم‌انداز "جایگاه ارکان غیراصلی" همسو با مطالعات پیشین، نشان‌دهنده تمایل متون این دوره به حفظ این ارکان پیش از فعل و عدم خروج آن‌ها هستند. ملاکی که در تغییر سبک نثر فارسی از گونه ساده و بی‌پیرایه در نثر مرسل و حرکت آن به سمت نثر ادبی‌تر و پیچیده‌تر اثربخش بوده است. به عبارت دیگر کاهش خروج سازه‌های طولانی در متن که منجر به افزایش طول جملات، افزایش سنگینی سازه‌ای متن و در نهایت دشواری پردازش متن و پیچیدگی آن می‌شود همسو با شفاعی (۱۳۶۳)، و افزایش تعداد جمله‌واره‌های پیرو طولانی و درهم‌تنیده در آثار نثر فنی (اسکندری، ۱۴۰۱) از شاخص‌های نثر فنی به شمار می‌آید که با هدف «زیبایی‌آفرینی و اظهار مهارت زبانی» (شمیسا، ۱۳۶۹) شکل گرفته است.

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

ORCID

Elham Mizban <https://orcid.org/0000-0002-1097-5536>
Ali Alizadeh <https://orcid.org/0000-0002-5941-457X>
Shahla Sharifi <https://orcid.org/0000-0001-8662-6335>

منابع

ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۷۳). تاریخ زبان فارسی. تهران: سمت.

- آزموده، حسن، عموزاده، محمد و رضایی، والی. (۱۳۹۶). «بررسی جابه‌جایی بند موصولی فارسی در زبان فارسی امروز بر اساس دستور کلام». زبان‌پژوهی، س ۹ ش ۲۴: ۵۹-۸۵.
doi: 10.22051/jlr.2016.2454
- آزیده، نسرین و نغزگوی کهن، مهرداد. (۱۴۰۲). «بررسی طرحواره‌های ساخت موصولی در زبان فارسی با رویکرد پیکره‌بنیاد». زبان‌پژوهی، س ۱۵ ش ۴۷: ۳۹-۶۴.
doi: 10.22051/jlr.2022.40604.2187
- اسکندری، فاطمه. (۱۴۰۱). بررسی ویژگی‌های ساختمان نحوی جملات در نمونه‌هایی از متون نثر مرسل و فنی منشیانه (با تکیه بر تجارب السلف هندوشاه نخجوانی و دستور الکاتب شمس منشی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- ایزدی، الهام، و راسخ مهند، محمد. (۱۴۰۱). «تأثیر وزن دستوری بر پسایندسازی در زبان فارسی». جستارهای زبانی، س ۱۳ ش ۲: ۱۶۳-۱۸۷.
- بارانی، محمد. (۱۳۷۹). «ساخت سبکی منشآت خاقانی». علوم انسانی (دانشگاه سیستان و بلوچستان)، ش ۱۱: ۴۶-۷۲.
- بخشی از تفسیری کهن به پارسی. (۱۳۷۵). به تصحیح مرتضی آیه‌الله زاده شیرازی، مقدمه و فهرست از علی رواقی. تهران: میراث مکتوب.
- بهرامی خورشید، سحر. (۱۳۹۹). «نگاهی نو به ساخت موصولی در زبان فارسی از دریچه دستور شناختی». زبان و زبان‌شناسی، س ۱۶ ش ۳۱: ۹۱-۱۱۶.
doi: 10.30465/Isi.2020.7577
- بیضاوی، عبدالله بن عمر. (۱۳۸۲). نظام التواریخ. به کوشش میرهاشم محدث. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- بیهقی، ابوالفضل بن محمد. (۱۴۰۳). دیبای دیداری: متن کامل تاریخ بیهقی. مقدمه، توضیحات و شرح مشکلات از محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی. تهران: سخن.
- پیروز، محمدرضا. (۱۴۰۰). «دسته‌بندی انواع بند متمم در ساختهای کنترلی زبان فارسی». زبان پژوهی، س ۱۳ ش ۳۸: ۱۲۷-۱۵۶.

- حیدری، جبرائیل. (۱۳۹۵). بررسی تفاوت سبک‌های نثر فنی دبیرانه و مرسل علمی در سطح ساختمان نحوی جملات مرکب، با تکیه بر تاریخ جهانگشای جوینی و اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه زنجان.
- خرندزی زیدری نسوی، محمدبن احمد. (۱۳۴۴). سیرت جلال‌الدین منکبرنی. تصحیح، مقدمه و تعلیقات از مجتبی مینوی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- خطیبی، حسین. (۱۳۸۶). فن نثر در ادب پارسی. تهران: زوار.
- دبیرسیاقی، محمد. (۱۳۶۹). سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی مروزی. تهران: زوار.
- راسخ مهند، محمد، علیزاده صحرایی، مجتبی، ایزدی‌فر، راحله و قیاسوند، مریم. (۱۳۹۱). «تبیین نقشی خروج بند موصولی در زبان فارسی». پژوهش‌های زبان‌شناسی، س ۴ ش ۱: ۲۱-۴۰ زاهدی، کیوان، خلیقی، محمد، ابوالحسنی چیمه، زهرا و گلفام، ارسلان. (۱۳۹۱). «ضمایر بازیافتی در زبان فارسی». جستارهای زبانی؛ س ۳ ش ۱۱: ۱۲۱-۲۰۱.
- سمرقندی، اسحاق‌بن محمدبن ابراهیم. (۱۳۴۷). ترجمه السواد الاعظم. به اهتمام عبدالحی حبیبی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- سمرقندی، عمر بن حسن. (۱۳۵۴). منتخب رونق المجالس و بستان العارفين و تحفة المریدین. به تصحیح احمدعلی رجایی بخارایی. تهران: دانشگاه تهران.
- شفاعی، احمد. (۱۳۶۳). مبانی علمی دستور زبان فارسی. تهران: نوین.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۶۹). تاریخ تطور نثر فارسی. تهران: سمت.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۳). گنجینه سخن: پارسی نویسان بزرگ و منتخب آثار آنان. تهران: امیرکبیر.
- طباطبایی، نازنین و مدرس قوامی، گلناز. (۱۳۹۶). «کارکردهای گفتمانی مؤثر در تغییر ترتیب موضوع‌های اصلی جمله». پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، س ۷ ش ۱۳: ۸۵-۹۷.
- طبری، محمدبن جریر. (۱۳۵۶). ترجمه تفسیر طبری. به تصحیح و اهتمام حبیب یغمایی. تهران: توس.

طوسی، محمدبن محمود. (۱۳۷۵). عجایب‌نامه: عجایب المخلوقات و غرائب الموجودات. به تصحیح جعفر مدرس صادقی. تهران: مرکز.

ظهیری سمرقندی، محمدبن علی. (۱۳۸۱). سندبادنامه. تهران. تصحیح و مقدمه سید محمدباقر کمال‌الدینی. تهران: میراث مکتوب.

علائی، مجید، راسخ مهند، محمد و تهرانی دوست، مهدی. (۱۳۹۷). «تأثیر طول سازه بر حرکت نحوی: تحلیلی بر اساس ردیاب چشمی». علم زبان، س ۴ ش ۷: ۷-۴۷.

قریب، عبدالعظیم و همکاران. (۱۳۷۳). دستور زبان فارسی (پنج استاد). تهران: ناهید.

محمودی، سولماز. (۱۳۹۴). «بررسی نحوی بندهای موصولی در زبان فارسی: فرایند حرکت بند». جستارهای زبانی، س ۶ ش ۳ (پیاپی ۲۴): ۲۴۱-۲۶۹.

مشکوة‌الدینی، مهدی. (۱۳۷۷). دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری. مشهد: دانشگاه فردوسی.

منهاج سراج، عثمان‌بن محمد. (۱۸۶۴). طبقات ناصری. لیس، ویلیام ناسو، مولوی خادم الحسین. کلکته: انجمن آسیایی بنگال.

مولایی کوهبنانی، حامد، علیزاده، علی و شریفی، شهلا. (۱۳۹۴). «مطالعه خروج بند موصولی در متون روایی زبان فارسی با رویکردی نقش‌گرا: شواهدی از جلد‌های پنجم تا هفتم تاریخ بیهقی». زبان فارسی و گویش‌های ایرانی، س ۱ ش ۱: ۴۵-۶۹.

میزبان، الهام، علیزاده، علی و استاجی، اعظم. (۱۴۰۱). «دلایل نقشی خروج جمله‌واره موصولی و ارتباط آن با عوامل سبکی در متون روایی». پژوهش‌های دستوری و بلاغی، س ۱۲ ش

۲: ۲۰۵-۲۲۱. doi: 10.22091/jls.2023.9179.1481

میزبان، الهام، علیزاده، علی، و استاجی، اعظم. (۱۴۰۱). «دلایل خروج بند موصولی در متون تاریخی: مطالعه موردی سفرنامه ناصرخسرو». زبان پژوهی، س ۱۴ ش ۴۴: ۱۸۱-۲۰۸.

doi:10.22051/JLR.2020.29308.1810

ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۶۵). تاریخ زبان فارسی. تهران: فرهنگ نشر نو.

نظام‌الملک، حسن‌بن علی. (۱۳۴۰). سیرالملوک (سیاست‌نامه). به اهتمام هیو وبرت دارک. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

نیسانی مژگان، رضایی والی. (۱۳۹۶). «ساخت لایه‌ای قید و ترتیب آن در زبان فارسی».

جستارهای زبانی، س ۸ ش ۷ (پیاپی ۴۲): ۳۶۵-۳۹۰. URL:

<http://lrr.modares.ac.ir/article-14-2624-fa.html>

یوسفیان پاکزاد، گیتی و مرادی، ابراهیم. (۱۳۹۴). «بررسی معنایی و دسته‌بندی حروف اضافه

زبان فارسی بر پایه نظریه لیبر». جستارهای زبانی؛ س ۶ ش ۶ (پیاپی ۲۷): ۲۹۹-۳۲۱.

URL: <http://lrr.modares.ac.ir/article-14-10886-fa.html>

References

- Alaei, M., Rasekh-Mahand, M., & Tehrani Doust, M. (1397/2018). Ta'thir-e tul-e sazeh bar harakat-e nahvai: tahlili bar asas-e radyabi-ye cheshm [Syntactic movement and length effect: An eye-tracking analysis] *Elm-e Zaban*, 5(7), 7-51. [in Persian].
- Andrews, A. (1975). *Studies in the syntax of relative and comparative clauses*. M.I.T dissertation.
- Azhideh, N., & Naghzguy-Kohan, M. (1402/2024). Barrasiy-e tarhvareh-haye sakht-e mowsuli dar zaban-e farsi ba roykard-e paykarehbonyad [The study of relative clause schema in Persian language using a corpus-based approach]. *Zabanpazhuhi (Journal of Language Research)*, 15(47), 39-64. [in Persian]. DOI: 10.22051/jlr.2022.40604.2187.
- Azmoudeh, H., Amouzadeh, M., & Rezaei, V. (1396/2017). Barrasiy-e jabeja-iye band-e mowsuli-ye farsi dar zaban-e farsi-ye emruz bar asas-e dastur-e kalam [A study of relative clause extraposition in Persian based on discourse grammar]. *Zabanpazhuhi (Journal of Language Research)*, 9(24), 59-85. [in Persian].
- Bahrani Khorshid, S. (1399/2020). Negahi now be sakht-e mowsuli dar zaban-e farsi az daricheh-ye dastur-e shenakhti [A new view on relative clause in Persian from cognitive grammar's perspective]. *Zaban va Zabanshensi*, 16(31), 91-116. [In Persian] doi: 10.30465/lsi.2020.7577
- Barani, M. (1379/2000). Sakht-e sabki-ye monsha'at-e Khaghani [The stylistic construction of Monsha'at of Khaq'ani]. Faculty of Letters and Humanities, University of Sistan and Baluchestan. 11, 45-72.

[in Persian].

- Bayzavi, Abd al-Allah b. Omar (1382/2003). *Nezam al-Tawarikh*. Ed. Mir Hashem Mohaddeth. Tehran. Bonyad-e Mowqufat-e Dr. Mahmud Afshar. [in Persian].
- Biber, D. (1990). Methodological Issues Regarding Corpus-based Analyses of Linguistic Variation, *Literary and Linguistic Computing*, 5(4), 257–269
- Dabir Siyaqi, M. (1369/1983). *Safarnameh-ye Naser Khosrow Qobadiyani Marvzi* [*The Nasir Khosraw Qobadiyani Marvzi's travelogue*]. Tehran: Zavvar. [In Persian].
- Eskandari, F. (1401/2022). *Barrasiy-e vizhegihay-e sakhteman-e nahvi-ye jomalat dar nemuneha-i az motun-e nathr-e morsal va fanni-ye monshianeh (ba takiyeh bar tajarob al-salaf Hindushah Nakhjavani va dastur al-kateb Shams Monshi)* [A study of the syntactic structure of sentences in plain and secretarial artistic texts]. Master's thesis. Shahid Beheshti University.
- Francis, E. (2010). Grammatical Weight and Relative Clause Extraposition in English. *Cognitive Linguistics*. 21, 35-7
- Frommer, P. R. (1981). *Post-verbal phenomena in colloquial Persian syntax*. PhD Dissertation. University of Southern California.
- Givon, T. (2001). *Syntax: An Introduction*. Amsterdam /Philadelphia. John Benjamin Publishing Company.
- Göbbel, E. (2013). Extraposition of Relative Clauses. *Phonological Solutions Lingua* 136, 77–102
- Hawkins, J. (1994). *A performance theory of order and constituency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haydari, Jebraeil (1395/2016). *Barrasiy-e tafavot-e sabkha-ye nathr-e fanni-ye dabiraneh va morsal elmi dar sath-e sakhteman-e nahvi jomalat-e morakkab, ba takiyeh bar Tarikh-e jahangosha-ye Jowainiv a Akhlaq-e naseri-ye Khajeh Nasir al-Din Tusi*. Master's thesis. Zanzan University.
- Izadi, E., & Rasekh Mahand M. (1401/2021). *Ta'thir-e vazn-e dasturi bar pasayandsazi dar zaban-e farsi* [The Effect of Grammatical Weight on Postposing in Persian]. *Jostarhay-e Zabani*, 13(2), 163-187. [in Persian].
- Keenan, E., & Comrie, B. (1977). Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar. *Linguist Inquiry*. 8, (1).
- Khatibi, H. (1386/2007). *Fann-e nathr-e parsi* [Persian prose art]. Tehran: Zavvar.

- Mojtaba Minavi (1344/1965). *Sirat-e Jalal al-Din Monkaberni by Khorandzi Zaydari Nasavi*. Tehran. Bongah-e Tarjome va Nashr. [in Persian].
- Mahmoudi, S. (1394/2015). Barrasiy-e nahvi-ye bandhay-e mowsuli dar zaban-e farsi: Farayand-e harakat-e band [Syntactic Account of Persian Relative Clauses: Extraposition]. *Jostarhay-e Zabani*, 6(3), 241-269. [in Persian].
- Mallinson, G., & Blake, B. J. (1947). *Language typology: Cross-linguistic studies in syntax*. Amsterdam; Oxford: North-Holland.
- Menhaj Seraj, Othman b. Mohammad (1864). *Tabaqat-e Naseri*. Eds. Willam Naso and Molawi Khadem Al-Hosseini, Kolkata, Bengal Asian group. [in Persian].
- Mizban, E., Alizadeh, A., & Ostaji, A. (1401/2022). Dael-e naqshi-e khoruj-e jomlehvareh-ye mowsuli va erbat-e an ba 'avamel-e sabki dar motun-e reva'I [Functional Motivations of Relative Clause Extraposition and its Association with Stylistics in Narrative Texts]. *Pazhuhesh-haye dasturi va belaghi*, 12(2), 221-205. DOI: 10.22091/jls.2023.9179.1481
- Mizban, E., Alizadeh, A., & Ostaji, A. (1401/2022). Dael-e khoruj-e band-e mowsuli dar motun-e tarikhi: Motaleh-ye moredi-ye safarnameh-ye Naser Khosrow [Relative clause extraposition in historical prose text: The Naser Khosrow's Travelogue]. *Zabanpazhuhi (Journal of Language Research)*, 14(44), PP. 181-208. [in Persian].
- Molaie Kouhbanani, H., Alizadeh, A., & Sharifi, S. (1394/2015). Motaleh-ye khoruj-e band-e mowsuli dar motun-e reva'i-ye zaban-e farsi ba roykard-e naqshgara: Shavahedi az jeldhay-e panjom ta haftom-e *Tarikh-e Bayhaqi* [Relative clause extraposition in Persian narrative using a functional approach: Evidence from fifth to seventh volumes of *Tarikh-e Bayhaqi*]. *Zaban Farsi va Guyesh-haye Irani* 1(1), 45-69. [in Persian].
- Nateli Khanlari, P. (1365/1996). *Tarikh-e zaban-e farsi [The history of Persian Language]*. Tehran: Farhang -e Nashre Now [in Persian].
- Naysani, M., & Rezai, V. (1396/2018). Sakht-e laye'iy-e qayd va tartib-e an dar zaban-e farsi [The layered structure of adverbs and their orders in Persian]. *Jostarhay-e Zabani*, 8(7), 365-390. [in Persian]. URL: <http://lrr.modares.ac.ir/article-14-2624-fa.html>
- Nezam al-Molk, Hasan b. 'Ali (1340/1961). *Seyar al-Moluk (Siyasat Nameh)*. Ed. Hubert Darke. Tehran, Bongah-e Tarjome Va Nashr-e

Ketab [in Persian].

- Pirouz, M. R. (1400/2021). Dastehbandi-ye anva‘-e band-e motammem dar sakhthay-e kontoroli-ye zaban-e farsi [Classification of complimentary clauses in control constructions in Persian]. *Zabanpazhuhi (Journal of Language Research)*, 13(38), 127-156. [in Persian]. DOI: 10.22051/jlr.2020.29315.1812.
- Rasekh Mahand, M., Alizadeh Sahraie, M., Izadifar, M., & Ghiasvand, M. (1391/2012). Tabyin-e naqshi-ye khoruj-e band-e mowsuli dar zaban-e farsi [The functional explanation of relative clause extraposition in Persian]. *Pazhuhesh-haye Zabanshenasi*, 4(6), 21-40. [in Persian].
- Ravaqi, A., & Ayatullahzadeh Shirazi, M. (Ed.). (1375/1996). *Bakshi as tafsiri kohan be persi [Part of an old Quran exegesis in Persian] by an anonymous author of the 4th C. AH*. Tehran. Markaz Pajuhesh-e Mira’s-e Maktoub. [in Persian].
- Rochemont, M. S., & Culicover, P. W. (1990). *English focus constructions and the theory of grammar*. Cambridge Studies in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Samarqandi, Eshaq b. Mohammad b. Ebrahim (1347/1968). *al-Savad al-a‘zam*. Ed. Abdolhayy Habibi, Tehran. Bonyad-e Farhang. [in Persian].
- Samarqandi, Omar b. Hasan (1354/1975). *Montakab rownaq al-Majales va Bostan al-‘arefin va tohfat al-moridin*. Ed. Ahmad b. Ali Rajaei, Tehran University. [in Persian].
- Tabari, Mohammad b. Jarir (1356/1977). *Tafsir Tabari*. Ed. Habib Yaqmaei. Tehran. Tous. [in Persian].
- Tabatabaei, N., & Modarres Qavami, G. (1396/2017). Karkerdhay-e goftemani-ye mo‘aser dar taghyir-e tartib-e mowzu‘hay-e asli-ye jomleh [Discourse Functions of Non-canonical Order of Arguments in Persian]. *Pazhuhesh-haye Zabanshenasi-ye Tatbiqi*, 7(13), 85-97. [in Persian]. DOI:10.22084/rjhll.2017.9344.1532
- Tusi, Mohammad b. Mahmud (1375/1996). *‘Ajayebnameh: ‘Ajayeb al-makhluqat va qarayeb al-Mowjudat*. Ed. Jafar Modarressi Sadeqi, Tehran. Markaz. [in Persian].
- Yahaqqi, M. J., & Seyyedi, M. (1403/2024). *Dibaye didari: Matn-e kamel-e tarikh-e Bayhaqi*. Tehran: Sokhan. [in Persian].
- Yousefian Pakzad, G., & Moradi, E. (1394/2015). Barrasiy-e ma‘na’i va dastehbandi horuf-e ezafeh-ye zaban-e farsi bar payeh-ye nazariyeh-ye Lieber [Semantic study and classification of Persian

prepositions based on Lieber's theory]. *Jostarhay-e Zabani*, 6(6), 229-321. [in Persian]. URL: <http://lrr.modares.ac.ir/article-14-10886-fa.html>

Zahedi, K., Khalighi, M., Abolhasani Chimeh, Z., & Golfam, A. (1391/2012). Zamayer-e bazyafte dar zaban-e farsi [Resumptive pronouns in Persian]. *Jostarhay-e Zabani*, 3(3), 121-201. [in Persian].

Zahiri Samarqandi, Mohammad b. 'Ali (1381/2002). *Sandbadnameh*. Ed. Mohammadbagher Kamal al-Dini. Tehran. Miras-e Maktub. [in Persian].

استناد به این مقاله: میزبان، الهام، علیزاده، علی و شریفی، شهلا. (۱۴۰۳). تحلیل سبک‌شناختی نثر فارسی در دوره رشد و تکوین بر مبنای فرایند خروج سازه‌ها، پژوهش‌نامه زبان ادبی، ۲ (۶)، ۱۰۱-۱۳۶. doi: 10.22054/JRLL.2024.82114.1108

Literary Language Research Journalis licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Proposing a Model to Solve the Semantic Difficulties of the Controversial Verses of Hafez's Sonnet by Focusing on the Issue of Lexical Connections

Ayoob Moradi *

Associate Professor of Language and Persian Literature
Payame Noor University, Tehran, Iran.

Abstract

Understanding the subtleties of Hafez's poetry has always been a critical and noteworthy endeavor in the history of literary studies due to the poet's unique standing among Iranians. Consequently, his ghazal and sometimes certain verses of his poetry have been a subject of attention and debate among scholars. Some verses have been particularly contentious due to their semantic complexity and interpretative challenges, leading to varying opinions among commentators. Despite various approaches taken by scholars to resolve these disputes, many disagreements remain unresolved. In this descriptive-analytical study, an effort has been made to propose a model for resolving semantic difficulties in Hafez's verses by focusing on the types of lexical connections within his ghazals. This research utilizes three well-known theories: Halliday and Hasan's lexical cohesion, Riffaterre's semiotic theory of poetry, and the category of binary oppositions in structuralist semiotics. The findings indicate that focusing on various types of lexical connections, such as synonymy, congruence, hyponymy, metaphorical commonality, antonymy, and opposition, plays a significant role in identifying the underlying sème governing the ghazals. A professional reader of Hafez can, by identifying and extracting these sèmes, resolve the existing semantic ambiguities in the ghazals. To assess the practical applicability of this model, two controversial verses, "Ay Del Shabāb Raft-o Nachidi Goli ze Omr" [O heart, youth has gone, and you did

* Corresponding Author: Ayoob.moradi@pnu.ac.ir

How to Cite: Moradi, A. (2024). Proposing a Model to Solve the Semantic Difficulties of the Controversial Verses of Hafez's Sonnet by Focusing on the Issue of Lexical Connections. *Literary Language Research Journal*, 2(6), 137 - 168. doi: 10.22054/JRLL.2024.81849.1100

not pick a flower of joy] and “Har Ke Chon Lāleh Kāseh Gardān Shod” [Whoever circled the bowl like a tulip], were analyzed using the proposed model. The results demonstrated the model’s effectiveness in understanding the hidden meanings and resolving the semantic issues in Hafez’s poetry.

1. Introduction

Given the significant importance of Hafez’s poetry and thought among Persian literature enthusiasts throughout the history of this nation’s literature, numerous figures have endeavored to interpret and elucidate the poems and ideas of this great poet. This importance has led to some of Hafez’s verses becoming points of contention among commentators, with occasionally conflicting opinions presented in their commentaries. These differences in opinion, alongside the various methods employed to overcome the semantic challenges of Hafez’s poetry, motivated the present study to explore a model for analyzing and resolving the semantic difficulties of contentious verses based on other verses and the words and phrases within the encompassing ghazal. In this context, the study seeks to utilize some well-known theories in the field of critical text reading, including Halliday and Hasan’s theory of lexical cohesion, Michael Riffaterre’s proposed semiotic theory of poetry, and the category of binary oppositions in structuralist semiotics regarding the relationships between words. The paper analyzes and interprets two contentious verses from two different ghazals within this framework.

2. Research Method and Theoretical Framework

In lexical cohesion, the subject of text cohesion is examined with a focus on the relationships among words. Undoubtedly, there is a connection and relevance among the words present in a text, considering the author’s intention and purpose. Accordingly, a critic, in the role of a text analyst, can identify and analyze these relationships to uncover the primary *sèmes* or the core meaning of the text’s creator. In this context, the meanings of disputed or ambiguous words can also be identified through recognizing this core. Riffaterre, emphasizing the existence of two reading levels—mimetic and semiotic—in the process of reading poetry, considers the former as based on understanding meaning through referencing the poetic propositions to external realities. He clarifies that in this level, where

poetry is read vertically from beginning to end, issues may arise that disrupt the reading and comprehension process. He that at this stage, the “superreader” must seek to discover the unifying factor hidden behind the apparent signs of the poem. According to Riffaterre, the superreader will be able to make other parts of the poem meaningful through uncovering this unifying factor, or what he terms the “matrix”. Riffaterre’s suggestion for reaching the matrix is a close reading of the poem. In this process, the reader discovers and extracts the text’s “lexical accumulations” and “descriptive systems” and strives to find the hidden meanings behind them. A significant part of the structuralist semiotics perspective is based on examining binary oppositions. In this approach, dual pairs in two opposing poles with positive and negative value charges organize a network of concepts in the text, where careful consideration can significantly aid in understanding the text’s complexities.

3. Research Method

This article employs a descriptive-analytical method, utilizing an approach derived from three theories: Michael Riffaterre’s semiotic reading, Halliday and Hasan’s theory of cohesion, and the theory of binary oppositions. Two ghazals by Hafez are analyzed and examined using this approach.

4. Conclusion

This article aims to evaluate the effectiveness of lexical connection analysis in resolving the semantic complexities of Hafez’s ghazals, focusing on two contentious verses. The analysis of these verses and the corresponding ghazals indicates that focusing on lexical connections and the networks formed by these connections, and attempting to extract the underlying sèmes, enables the proficient reader of Hafez to discern the overall atmosphere of the ghazals. Once this is achieved, a re-reading of the ghazal within this general atmosphere allows for the identification of the hidden significances and meanings of the poetry.

Keywords: Semiotics of Poetry, Lexical Coherence, Sematic, Double Contrasts, Hafez's Sonnets.

پیشنهاد الگویی برای حل دشواری‌های معنایی ابیات بحث برانگیز غزل حافظ با تمرکز بر مقوله ارتباط‌های واژگانی

ایوب مرادی * دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

چکیده

آگاهی بر ظرافت‌های شعر حافظ به دلیل جایگاه ویژه این شاعر در میان ایرانیان، در طول تاریخ مطالعات ادبی همواره امری خطیر و شایان توجه بوده است. از همین رو تک‌تک غزل‌ها و یک‌یک ابیات شعر او، محل توجه و بحث صاحب‌نظران است. در این میان ابیاتی هم بوده که به دلیل دشواری معنا و تفسیر، موضع اختلاف میان شارحان بوده است. برای حل این مناقشات شارحان راه‌های مختلفی پیش گرفته‌اند؛ اما در نهایت بسیاری از این اختلافات حل نشده باقی مانده است. در همین راستا در این پژوهش که به شیوه تحلیلی-توصیفی انجام پذیرفته، تلاش شده است تا با تمرکز بر انواع ارتباط‌های موجود میان واژگان غزل حافظ، روشی برای حل مناقشه ابیات دارای دشواری معنایی پیشنهاد شود. در این مسیر از سه نظریه شناخته‌شده انسجام لغوی هالیدی و حسن، الگوی خوانش نشانه‌شناسانه شعر ريفاتر، و مقوله تقابل‌های دوگانه در نشانه‌شناسی ساختارگرا بهره گرفته شده است. نتایج نشان می‌دهد تمرکز بر انواع ارتباط‌های واژگانی اعم از مترادف، تناسب، شمول معنایی، اشتراک مجازی، تضاد، و تقابل نقش به‌سزایی در تشخیص معنائین‌های اصلی حاکم بر غزل دارد و خواننده حرفه‌ای حافظ می‌تواند از طریق تشخیص و استخراج این معنائین‌ها، ابهامات معنایی موجود در غزل را مرتفع سازد. برای سنجش میزان کاربردی بودن، دو بیت بحث‌برانگیز «ای دل، شباب رفت و نچیدی گلی ز عیش...» و «هرکه چون لاله کاسه گردان شد...» در سایه الگوی یادشده مورد خوانش قرار گرفت که نتیجه امر از کارآمدی این الگو در فهم معانی نهفته و حل معضلات معنایی شعر حافظ حکایت داشت.

کلیدواژه‌ها: نشانه‌شناسی شعر، انسجام لغوی، معنائین، تقابل‌های دوگانه، غزل حافظ.

۱. مقدمه

با توجه به اهمیت بالای شعر و اندیشه حافظ شیرازی در میان ادب‌دوستان ایرانی در طول تاریخ ادبیات این مرز و بوم، چهره‌های مختلفی در مقام شارح و مفسر اشعار و افکار این شاعر بزرگ قلم‌فرسایی کرده‌اند. همین اهمیت باعث شده که برخی ابیات حافظ تبدیل به موضع مناقشه و اختلاف شارحان گردد و نظراتی گاه متعارض در شرح و تأویل آن‌ها ارائه شود. مرور سنت شرح‌نویسی بر شعر حافظ نشان می‌دهد که شارحان برای حل دشواری معنایی برخی ابیات، دست‌به‌دامن مسائل و موضوعات حاشیه‌ای چون مبانی اندیشه عرفانی و متون می‌شوند و البته در بیشتر مواقع برای حل دشواری یک بیت، به ابیات و شواهدی از سایر غزل‌های این شاعر استناد می‌جویند.

اختلاف نظرهای یادشده در کنار شیوه‌های مختلف به کاررفته برای غلبه بر معضل‌های معنایی شعر حافظ انگیزه‌ای شد تا در این نوشتار در پی آزمودن روشی برآییم که مطابق آن دشواری معنایی بیت پرمنافسه براساس سایر ابیات و البته واژگان و عبارات غزل دربردارنده بیت، بررسی و تحلیل شود.

در همین راستا تلاش می‌شود تا ضمن بهره‌جستن از برخی نظریه‌های شناخته‌شده در حوزه خوانش منتقدانه متن شامل نظریه انسجام لغوی هالیدی و حسن، الگوی پیشنهادی مایکل ریفاتر^۱ در خوانش نشانه‌شناسانه شعر، و همچنین مقوله تقابل‌های دوگانه در نظریه نشانه‌شناسی ساختارگرا در زمینه ارتباط‌های موجود بین واژگان، دو بیت مورد اختلاف از دو غزل متفاوت واکاوی و تحلیل شود. تلاشی که اگر وافی به مقصود باشد، می‌تواند زمینه شکل‌گیری الگویی عملی در مواجهه با دشواری‌های غزل حافظ و البته شعر سایر شاعران را نیز فراهم آورد.

۲. روش پژوهش و مبنای نظری

این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی به نگارش درآمده و طی آن تلاش شده تا با استفاده از

1. Michael Riffaterre

روشی برگرفته از سه نظریه خوانش نشانه‌شناسانه مایکل رفاتر، نظریه انسجام هالیدی و حسن، و نیز نظریه تقابل‌های دوگانه دو غزل از حافظ تحلیل و بررسی شود. با وجود آنکه در مسیر تنظیم و ترسیم مبانی نظری این پژوهش، به کلیدواژه‌های مهمی چون "انسجام" در دستور نقش‌گرای هالیدی و حسن، "معنائین" در الگوی خوانش نشانه‌شناسانه شعر مایکل ریفاتر و نیز "تقابل و تضاد" ذیل مفهوم تقابل‌های دوگانه مأخوذ از "نشانه‌شناسی ساختارگرا" توجه شده است، اما روش استفاده شده در این نوشتار با هیچ کدام از این سه نظریه مطابقت دقیق ندارد و از سوی دیگر با هر سه نظریه نیز پیوندهای وثیقی برقرار کرده است. از همین رو تلاش خواهد شد تا هر سه کلیدواژه به اختصار توضیح داده شود.

انسجام

"انسجام" از موضوعات مهم در دستور نقش‌گرا است. دستور نقش‌گرا نظریه‌ای در مطالعات دستوری است که در نقطه مقابل دستور صورت‌گرا قرار دارد. مایکل هالیدی و رقیه حسن این گرایش در مطالعات زبانی و دستوری را پایه گذاشتند. در دستور نقش‌گرا ذیل موضوع متنتیت^۱ مقوله انسجام مطرح شده است. در متنتیت به بررسی عواملی همچون «انسجام، پیوستگی، مفهوم‌داری یا هدفمندی، و پیام‌داری» (صفوی، ۱۳۹۱: ۳۰۸-۳۱۲) پرداخته می‌شود که وجود آن‌ها زنجیره‌ای از نشانه‌ها را به متنی معنادار مبدل می‌سازد. به عبارت روشن‌تر منظور از انسجام «مجموعه امکانات زبان است که عامل شکل‌گیری پیوند متن‌ها با یکدیگر است» (Halliday & Hasan, 1976:18). مطابق این دیدگاه در هر متنی از دو نوع انسجام می‌توان سخن گفت: انسجام ساختاری و انسجام غیرساختاری.

انسجام ساختاری به بررسی دو ساخت مبتدا-خبری و اطلاعاتی می‌پردازد که در این نوشتار مجال برای تشریح آن نیست. در نقطه مقابل در مقوله انسجام غیرساختاری روابط درونی انسجام‌بخش متن بررسی می‌شود. مطابق دیدگاه هالیدی و حسن در سایه کشف این روابط درونی انسجام‌بخش، خواننده قادر خواهد بود تمامی بخش‌های غایب از متن را فراهم

آورد؛ بخش‌هایی که «اگرچه فعلاً در متن حاضر نیستند؛ اما برای تفسیر آن ضروری به شمار می‌روند» (۱۹۷۶: ۲۹۹، نقل از آلگونه، ۱۳۹۷: ۲۶۸).

انسجام ساختاری در دو بخش روابط دستوری و واژگانی قابل بررسی است. در بخش دستوری مواردی همچون ارجاع، حذف، جانشینی و ادوات ربط بررسی می‌شود و در بخش واژگانی نیز تکرار و روابط معنایی.

انسجام واژگانی

در انسجام واژگانی موضوع انسجام متن با تمرکز بر روابط موجود میان واژگان بررسی می‌شود. شکی نیست که میان واژگان موجود در یک متن با توجه به منظور و هدف پدیدآورنده، ارتباط و تناسب وجود دارد. بر همین اساس منتقد در مقام بررسی‌کننده متن، می‌تواند از طریق استخراج و تحلیل این ارتباط‌ها به معنای‌های اصلی یا جان‌مایه کلام آفریننده متن دست یابد. در این حالت معانی واژه‌های مورد اختلاف یا دارای ابهام نیز در سایه تشخیص این جان‌مایه، قابل تشخیص خواهد بود.

هالیدی و حسن ارتباط میان واژگان را به دو گونه "عام" و "موردی" تقسیم کرده‌اند. در ارتباط از نوع عام، روابط واژگان فارغ از متنی که در آن واقع شده‌اند بررسی می‌شود و در ارتباط موردی، به نوعی از روابط واژگان پرداخته می‌شود که فقط در متنی خاص رقم خورده است.

در انسجام واژگانی عام روابطی چون "تکرار"، "هم‌معنایی"، "شمول معنایی"، و "تضاد" بررسی می‌شود. مقصود از تکرار واژگانی تکرار بی‌کم‌وکاست انواع واژگان اعم از اسم، فعل، حرف و ... است. هم‌معنایی نیز که در این مقاله از آن با عنوان "ترادف" یاد کرده‌ایم، به واسطه تکرار واژگان هم‌معنا و مترادف در یک متن حاصل می‌شود. در شمول معنایی واژگانی اهمیت می‌یابند که میان آن‌ها رابطه از نوع جزء و کل برقرار است. «بنابراین، شمول معنایی رابطه‌ای است که میان یک طبقه عام و زیرطبقه‌های آن به وجود می‌آید» (ایشانی، ۱۳۹۵: ۴۶). یکی دیگر از مصادیق ارتباط واژگانی، ارتباط از نوع تضاد یا تقابل است که پس‌ازاین و در بخش

تقابل‌های دوگانه به آن خواهیم پرداخت.

در انسجام واژگانی درباره روابطی که در یک متن خاص میان واژگان ایجاد شده است بحث می‌شود. با کمی اغماض می‌توان این نوع ارتباط را شبیه آن‌چیزی که در بلاغت سنتی ذیل عناوینی نظیر ایهام تناسب، ایهام تضاد یا تبادر به آن پرداخته می‌شود، بدانیم. خاصه آنکه ارتباط‌های واژگانی حاصل از ایهام تناسب و تبادر در شعر حافظ تمایز ویژه‌ای دارند. شایان توجه است که در این مقاله میان ترادف و تناسب تمایز قائل شده‌ایم و ترادف را دقیقاً در معنای دستوری‌اش به کار گرفته‌ایم. درحالی‌که در نگاه هالیدی و حسن، ترادف یا هم‌معنایی کاربردی فراتر از ترادف دستوری دارد. این موضوع نیز صرفاً به دلیل ظرفیت‌های خاص غزل حافظ خاصه در برقراری انواع مناسبت میان واژگان بوده است. نکته مهم دیگر آنکه این‌گونه نیست که هر تکراری در مبحث انسجام متنی مهم باشد؛ بلکه «تتها واژه‌هایی که به واژه‌های متنی معروف‌اند در متن دارای نقش انسجامی هستند» (همان: ۴۵). تشخیص واژه‌های متنی از انواع غیرمتنی نیز با در نظر داشتن این دو نکته ممکن می‌شود: «اول آنکه در زمان ارائه خلاصه‌ای از متن، احتمالاً از این کلمات استفاده می‌کنیم و دودیدگر آنکه در صورت عدم تکرار این واژه‌ها، به وحدت و انسجام متن خدشه وارد می‌شود» (Salkie, ۱۹۹۵: ۵).

تقابل‌های دوگانه

بخش مهمی از دیدگاه نشانه‌شناسی ساختارگرا بر پایه بررسی تقابل‌های دوگانه بنا نهاده شده است. به این شکل که زوج‌های دوگانه در دو قطب متضاد با دو بار ارزشی مثبت و منفی، شبکه‌ای از مفاهیم را در متن سامان می‌دهند که دقت و تأمل در آن‌ها می‌تواند در مسیر فهم دشواری‌های متن تا حدود زیادی راهگشا باشد. «تقابل‌های دوگانی همواره در زندگی روزمره بشری، نظام اندیشگانی، زبان متداول و معمول، و زبان هنر ساری و جاری هستند» (آلگونه، ۱۳۹۷: ۲۲۲). در منابعی که به موضوع تقابل‌های دوگانه پرداخته‌اند، میان دو مقوله مفاهیم "متضاد" و "متقابل" فرق قائل شده‌اند. چندلر در کتاب مبانی نشانه‌شناسی در تعریف این دو

مقوله این گونه نوشته است: «تقابل‌ها (تناقض‌های منطقی): اصطلاحاتی که مانعة‌الجمع هستند (مانند زنده-مرده زیرا غیرزنده دقیقاً برابر با مُرده است)؛ متضادها (عکس منطقی): اصطلاحاتی که در مقایسه با هم در یک بُعد یکسان قابل درجه‌بندی باشند (مانند خوب-بد که غیرخوب لزوماً برابر بد نیست)» (۱۴۰۰: ۱۶۰).

نکته قابل توجه در تقابل‌های دوگانه بار ارزشی مثبت یکی از قطب‌ها در برابر دیگری است. عوامل بسیاری اعم از اعتقادی، فکری، احساسی و فلسفی در ارزش‌گذاری یک قطب در برابر دیگری نقش دارند. ژاک دریدا اندیشمند پساساخت‌گرا که بعدها با نظریه "واسازی" منشأ تحولی در نظام فکری غرب شد، معتقد است «فلسفه غرب حکم می‌کند که در هر یک از این تقابل‌های دوجزئی یا دو مرکز متقابل، یکی از دو مفهوم برتر است و به‌واسطه مرکز مقابل یا فروتر تعریف می‌شود» (برسler، ۱۳۹۳: ۱۵۳).

کشف جزء برتر در متون و توجه به این مهم که آیا خالق متن در گزینش‌های خود از میان دوگانه‌ها تابع نظر پیشینیان بوده و یا اینکه مسیر تازه‌ای را در پیش گرفته است، شیوه مؤثری در شناخت ظرفیت‌های متون ادبی و اندیشه‌های پدیدآورندگان این متن‌هاست. شیوه‌ای که در این نوشتار ذیل بررسی ارتباط واژگانی از نوع تقابل یا تضاد به آن پرداخته خواهد شد.

معنائین

معنائین یا "واحد کمینه معنا" (مکاریک، ۱۳۹۳: ۲۸۹) اصطلاحی است وام‌گرفته از الگوی خوانش نشانه‌شناسانه شعر مایکل ریفاتر. ریفاتر با تأکید بر وجود دو شیوه "محاکاتی" و "نشانه‌شناسانه" در فرایند خواندن شعر، شیوه اول را مبتنی بر فهم معنا از طریق ارجاع گزاره‌های شعری به حقایق عالم بیرون می‌داند. او تصریح می‌ورزد که در این روش که شعر به شکل عمودی و از ابتدا به انتها خوانده می‌شود، گاه مسائلی پیش می‌آید که فرایند خوانش و درک معنا را با اختلال مواجه می‌سازد. او از این اختلال با تعبیر "دستورگریزی" یاد می‌کند و معتقد است در این مرحله "آبرخواننده" باید در پی کشف آن عامل وحدت‌بخشی باشد که در پس نشانه‌های ظاهری شعر پنهان مانده است. به باور ریفاتر ابرخواننده قادر خواهد بود که در سایه

کشف این عامل وحدت‌بخش یا به تعبیر خودش "ماتریس" سایر اجزای شعر را معنامند سازد. پیشنهاد ریفاتر برای رسیدن به ماتریس هم خوانش تنگاتنگ شعر است. در این مسیر خواننده "انباشت‌های واژگانی" و "منظومه‌های توصیفی" متن را کشف و استخراج می‌کند و تلاش می‌کند تا معنای نهفته در پس آن‌ها را بیابد.

اصطلاح معنائین هنگام بحث درباره مقوله انباشت مطرح می‌شود. «فرایند انباشت وقتی اتفاق می‌افتد که خواننده با مجموعه کلماتی مواجه می‌شود که از طریق عنصر معنایی واحدی که به آن معنائین می‌گوییم، به هم مربوط می‌شوند» (برکت و افتخاری، ۱۳۸۹: ۱۱۵). منظور از انباشت واژگانی گردهم‌آمدن تعدادی از لغات است که با یکدیگر ارتباط معنایی از نوع مترادف دارند و مقصود از منظومه‌های توصیفی مجموعه‌ای از واژگان یا عبارات است که به طرق مجاز یا استعاره هرکدام «جنبه‌ای از یک ایده اصلی یا واژه هسته‌ای را بیان می‌کند» (پاینده، ۱۳۹۷: ۲۷). بنابراین در نظرگاه ریفاتر انباشت‌های واژگانی و منظومه‌های توصیفی حول محوری معنایی گرد می‌آیند که آن را "معنائین" می‌نامد.

ذکر این نکته ضروری است که هالیدی و حسن در نظریه خود درباره انسجام از دو اصطلاح گره^۱ و زنجیره^۲ سخن گفته‌اند. گره به «باهم‌آیی یک جفت عنصر که از نظر انسجامی به هم مربوط‌اند» (Halliday & Hasan, 1976:3) اطلاق می‌شود و ارتباط این عناصر با یکدیگر نیز باعث شکل‌گیری زنجیره می‌شود. مطابق این نظرگاه گره‌ها ذیل سه گونه هم‌مرجع، هم‌طبقه، و هم‌گستر دسته‌بندی شده‌اند.

به‌طور قطع هر نوع بررسی براساس نظریه انسجام، نیازمند بازشناسی انواع گره‌ها و زنجیره‌ها در متن است؛ اما از آنجا که نویسندگان این مقاله در پی پیاده‌سازی دقیق هیچ کدام از سه نظریه پیش‌گفته نیستند و ارائه الگویی تلفیقی و ترکیبی را مطمح نظر دارند، از ابزار مفهومی "معنائین" برای بررسی و دسته‌بندی ارتباط‌های واژگانی غزل‌های مورد بحث استفاده کرده‌اند.

1. Tie
2. Chain

۳. یافته‌ها

۳.۱. بحث پیرامون معضل معنایی بیت: «ای دل شباب رفت...»

بیت: ای دل شباب رفت و نچیدی گلی ز عمر پیرانه سر مکن هنری ننگ و نام را
(حافظ، ۱۳۹۱: ۳۰)

بیت بالا از ابیات بحث برانگیز حافظ است. اختلاف بر سر ضبط کلمه «مکن/بکن» و در نهایت تفسیر بیت است. از میان مصححان و شارحان شعر حافظ چهره‌هایی چون سودی، انجوی، جلالی نائینی-نذیر احمد، پژمان، و عیوضی-بهرروز ضبط «بکن هنری» را به‌عنوان ضبط مورد نظر برگزیده‌اند و براساس همین گزینش به تفسیر بیت پرداخته‌اند. در نقطه مقابل قزوینی، محمد فرزانه و خالقی بر صحیح بودن «مکن هنری» اصرار ورزیده و براساس آن بیت را معنا کرده‌اند.

دسته اول ضمن تأکید بر سایر ابیات غزل و نیز گرایش حافظ بر بدنامی، رندی و گریز از ننگ و نام در دیگر غزل‌هایش، مصراع دوم را شاهدهی دیگر بر ویژگی لذت‌جویی و اغتنام فرصت در اندیشه حافظ دانسته‌اند و استدلال کرده‌اند که حافظ در این بیت دل خود را خطاب قرار داده است و به او گفته است: «از جوانی خود بهره‌ای نبرده‌ای. لااقل اکنون که پیر شده‌ای کاری بکن تا آبرویت نرود» (فرزاد، ۱۳۴۹: ۲۰). تفسیری که هرچند درست به نظر می‌رسد؛ اما در بردارنده این ابهام است که چگونه می‌توان عیش و عشرت در دوران پیری را مصداق حفظ آبرو دانست؛ در حالی که عرف جامعه ایرانی چه در دوره حافظ و چه در دوران حاضر پذیرای این طرز تلقی نیست.

در میان شرح‌های عرفانی شعر حافظ نیز نمونه‌هایی وجود دارد که ضمن صحنه‌گذاشتن بر ضبط «بکن هنری» همچون دیگر موارد هنجارگریزی حافظ تلاش کرده‌اند از طریق پناه‌جستن به توجیحات عرفانی، تعارض پیش‌گفته درباره عدم تناسب میان «عیش پیرانه سر» و «حفظ آبرو» را حل کنند. برای نمونه سودی با افزودن وصال جانان به‌مثابه مقصودی که در جوانی حاصل نشده است، منظور حافظ از نچیدن گل از عمر در جوانی را محروم‌ماندن او از

این وصال دانسته است: «ای دل، جوانی گذشت درحالی که از عمر گلی نچیدی؛ یعنی هیچ فایده و نتیجه از عمرت نبردی. حاصل سخن؛ در جوانی به وصال جانان نرسیدی، پس حالا در زمان پیری هنری از خود نشان بده تا بلکه یک ننگ و نام عاشقانه به دست آوری؛ یعنی در جوانی توانستی هیچ وسیله‌ای برای رسیدن به وصال جانان به دست آری. باری سعی کن در پیری حالتی پیدا کنی» (سودی، ۱۳۶۶: ۶۲). برخی شارحان همچون نویسنده حافظ‌نامه هم طریق میانه را گزیده‌اند و پس از ارائه شواهدی از سایر غزل‌های حافظ، با استناد به این نکته که «هر دو اندیشه و هر دو قرائت در حافظ پیشینه و پشتوانه دارد» (خرم‌شاهی، ۱۳۸۰: ۱۴۴) با احتیاط از کنار مشکل این بیت عبور کرده‌اند.

در این میان نکته قابل اعتنا غفلت شارحان از عبارت «تنگ‌ونام» است. عبارتی که در شعر حافظ همواره باری منفی دارد. حافظ به هیچ‌روی طرفدار تنگ‌ونام نیست و اساساً با این مقوله سر ناسازگاری دارد. به نظر می‌رسد توجه به تفاوت تلقی حافظ از این عبارت در غزل حاضر با سایر موارد تا حدود زیادی می‌تواند در مسیر درک معنای بیت راهگشا باشد، نکته‌ای که نویسنده شرح شوق از آن غافل نمانده است: «تنگ‌ونام در اشعار خواجه معمولاً منفی است و از این لحاظ در شمار صلاح، سلامت، عافیت و امثال اینهاست، اما به نظر می‌رسد در اینجا مفهوم منفی ندارد و می‌توان گفت تنها مورد مثبت از آن است» (حمیدیان، ۱۳۹۲: ۸۱۷). نویسنده در ادامه به استناد همین برداشت نتیجه می‌گیرد: «تنگ‌ونام راستین از نظر خواجه همان چیدن گل عیش از باغ زندگی است، و نه عکس آن یعنی روی آوردن به مجاهدات و ریاضات متکلفانه به شیوه گریزندگان از لذات و حظوظ حیات» (همان).

نکته قابل تأمل در تمامی شروح ارائه‌شده از این بیت خروج شارحان از چهارچوب غزل و ارجاع و استناد آنان به سایر غزل‌های حافظ است. مسیری که شاید تا حدود زیادی راهگشا باشد، اما استناد به محتوای خود غزل از طریق بررسی ارتباطات واژگان، به‌طور قطع کارآمدی بیشتری در تشخیص ضبط غالب خواهد داشت. بر همین اساس در ادامه تلاش خواهیم کرد تا با سود جستن از این شیوه پیشنهاد خود را درباره صورتی از بیت که با حال‌وهوای کلی غزل هم‌خوانی بیشتری دارد، ارائه دهیم.

جدول ۱. بسامد واژگان غزل

معنابن	سطح رابطه	شماره بیت	الفاظ مرتبط	حوزه مشترک معنا
می و مستی	میان‌بیتی	۸، ۴، ۲، ۱	می، مست، درکشیدن، لعل‌فام، بزم‌دور، شیخ‌جام (اضافه تشبیهی)	تناسب
	میان‌بیتی	۸، ۱	جام، جام، جام	تکرار
	درون‌بیتی	۱	صافی، صفا	ترادف
	درون‌بیتی	۱	آینه، صفا، صافی	تناسب
	درون‌بیتی	۶	دوام (یادآور مدام) با می	تبادر
صوفی زاهد	میان‌بیتی	۸، ۳، ۲، ۱	صوفی، راز، حال، مقام، عنقا، مرید، شیخ	تناسب
	میان‌بیتی	۸، ۲	زاهد، شیخ‌جام (احمد‌زنده‌پیل)	شمول واژگانی
	درون‌بیتی	۱	صوفی، صفا	ترادف
	درون‌بیتی	۳	دام، دام	تکرار
	درون‌بیتی	۲	حال، مقام	تضاد
	درون‌بیتی	۳	شکار، دام	تضاد
	میان‌بیتی	۳، ۲، ۱	بادبه‌دست متبادرکننده صوفی و شیخ	تبادر
	میان‌بیتی	۳، ۲، ۱	شکار، و دام متبادرکننده صوفی و شیخ	تبادر
رند	میان‌بیتی	۶، ۵، ۲	رند، تنگ‌ونام، مست، عیش	تناسب
عشرت این جهانی	میان‌بیتی	۶، ۵	شباب، عیش، عیش، نقد	تناسب
	میان‌بیتی	۶، ۵	عیش، عیش	تکرار
عشرت آن جهانی	درون‌بیتی	۶	بهشت، دارالسلام، روضه	ترادف
	درون‌بیتی	۶	آدم، بهشت، روضه، دارالسلام	تناسب
تسلسل، استمرار	میان‌بیتی	۴، ۳	دور، دوام، همیشه	تناسب
	میان‌بیتی	۴، ۳	دوام، همیشه	ترادف
	درون‌بیتی	۴	مدار (یادآور مدار دایره)، دور، دوام	تبادر
	میان‌بیتی	۴، ۳	دام (یادآور مدام)، دوام، همیشه	تبادر
امتناع	درون‌بیتی	۳	عنقا، باز، شکار، دام، دام	تناسب و تکرار
خدمت	درون‌بیتی	۷	آستان، خواجه، خدمت، غلام، بنده، بندگی،	تناسب

همان‌گونه که در جدول بالا نیز مشاهده می‌شود، میان واژگان غزل مورد بحث اقسام ارتباط

ترادف، تناسب، تبادر، تکرار و البته تضاد وجود دارد. اگر بخواهیم این ارتباطها را به لحاظ فراوانی بررسی کنیم، ۱۴ واژه صافی، جام، آینه جام، صفا، می، لعل فام، مست، بزم دور، قدح، درکشیدن، دوام یادآور (مدام)، جام، می و شیخ جام (اضافه تشبیهی)، که همگی حول معنای "مستی" می‌چرخند، بیشترین بسامد را در سطح غزل دارند. در این میان واژگان درکشیدن، می، مست، شیخ جام، لعل فام و بزم دور با هم تناسب معنایی دارند. لغات صافی و صفا مترادف‌اند و همین واژگان با ترکیب آینه جام تناسب معنایی دارند. واژه دوام نیز به طریق تبادر یادآور واژه مدام است که یکی از معانی آن شراب است. گذشته از این موارد واژه جام، سه‌بار در کل غزل تکرار شده است.

همچنین ۹ واژه صوفی، صفا، صفا، راز، حال، مقام، عنقا، باد به دست، مرید و شیخ جام (احمد جام) که حول معنای شخصیت‌های صوفی و زاهد قرار می‌گیرند، دومین اجتماع واژگانی را رقم زده‌اند. به این صورت که میان لغات صوفی، راز، حال، مقام، عنقا (به‌مثابه اصطلاحی عرفانی)، مرید و شیخ تناسب معنایی وجود دارد. همچنین میان دو نمونه زاهد و شیخ جام در معنای شیخ احمد جام یا همان ژنده‌پیل که با یکدیگر ارتباط از نوع شمول واژگانی دارند، با گروه پیش‌گفته تناسب معنایی برقرار است. لازم به توضیح است که قاسم غنی شیخ جام را همان شیخ‌الاسلام احمد نامقی جامی معروف به ژنده‌پیل دانسته است. «از صوفیان اواخر قرن پنجم و اوایل قرن ششم که طریقت را عبارت از توبه‌دادن گناهکاران و امر به معروف و نهی از منکر و تُم شکستن و تُم‌خانه خراب کردن می‌دانسته است» (غنی، ۱۳۸۶: ۱۰۲۸). ترادف میان صوفی و صفا و نیز تضاد میان حال و مقام از دیگر شواهد اجتماع واژگانی غزل حول محور شخصیت‌های صوفی و زاهد است. در این میان نمی‌توان از دو مناسبت معنایی حاصل تبادر هم که در راستای معنای پیش‌گفته قابل تحلیل است گذشت. آنجا که "بادبه‌دست بودن" اعمال سختگیرانه صوفی و زاهد در حق خود و دیگران را در ذهن متبادر می‌سازد، و جایی که واژگان متضاد شکار و دام حربه‌های صوفیان را در به‌دام‌انداختن سالکان نوپا و ساده‌دل پیش چشم می‌آورد. با توجه به این توضیح، تکرار دوباره دام نیز ذیل انواع ارتباطات موجود در همین اجتماع واژگانی می‌گنجد.

بعد از مرور اجتماع واژگانی یادآور دو شخصیت معروف و البته مطرود شعر حافظ یعنی شیخ و صوفی، خواه‌ناخواه ذهن خواننده به دیگر شخصیت شناخته‌شده در منظومه فکری حافظ که "رند" باشد، معطوف می‌گردد. شخصیتی که درست در نقطه مقابل صوفی و زاهد قرار دارد و اتفاقاً اجتماع واژگان ننگ‌ونام، مستی و عیش یاد او را در ذهن خوانندگان زنده می‌کند. گذشته از واژگان یادشده که شخصیت رند را به ذهن متبادر می‌سازند، در نگاهی کلی‌تر می‌توان مدعی شد که واژگان مجتمع بر گرد معنائین "می و مستی" به‌مثابه پربسامدترین اجتماع واژگانی غزل مورد بحث نیز به‌گونه‌ای در کنار شخصیت رند قرار می‌گیرند و اگر این تجمع واژگانی را با انسجام لغات حول محور شخصیت‌های صوفی و زاهد مقایسه نماییم متوجه خواهیم شد که کلیت غزل، عرصه تقابل شخصیت رند با شخصیت‌های صوفی و زاهد است. به عبارت ساده‌تر با توجه به تکرار و فراوانی واژگان می‌توان مدعی شد که غزل مورد بحث با تمامی اجزای خود در پی بازنمایی تقابل اندیشه رندی با زهد و صوفی‌گری است. تقابلی که در ادامه با واژگان دیگری نیز بازنمایی می‌شود و تمرکز بر آن تا حدود زیادی دشواری موجود در بیت مورد بحث را حل خواهد کرد.

پس از عبور از دو انسجام واژگانی پربسامد پیشین، به تشریح سایر اجتماع‌های واژگانی و معانی مستفاد از آن‌ها پرداخته می‌شود. جمع آمدن واژگان شباب، عیش، عیش و نقد با معنائین عشرت این جهانی از سوی؛ و نیز اجتماع واژگان بهشت، دارالسلام، روضه و آدم با معنائین عشرت آن جهانی در سوی دیگر رقم‌زننده تقابل دیگری در ساختار غزل است که طی آن عشرت این جهانی و عشرت آن جهانی در مقابل یکدیگر قرار گرفته‌اند. تقابلی که با انسجام شکل گرفته میان واژگان دور، دوام، همیشه و دام (متبادرکننده واژه مُدام در معنی همیشه) و نیز مدار (متبادرکننده مدار در معنی دور و دایره) کامل‌تر می‌شود. گویی که شاعر مترصد است تا با تکیه بر واقعیت تلخ گذرآبودن خوشی‌های این جهانی و نیز ناپایداری خوشی‌های آن جهانی برای حضرت آدم، خواننده را به این نتیجه سوق دهد که اساساً تضمینی برای استمرار خوشی و عشرت چه این جهانی و چه آن جهانی وجود ندارد؛ پس شایسته آن است که خوشی نقد را به هوای خوشی نسبه که عدم دوام و ثبات آن یکی نیز در ماجرای رانده‌شدن حضرت آدم از

بهشت به اثبات رسید، از دست فرونهد و دم را غنیمت بشمارد. خاصه آنکه اجتماع واژگانی عنقا، باز (در معنی پرنده شکاری)، دام و دام در غزل حول معنائین "امتناع" به چشم می‌آید که می‌تواند امتناع ثبات و دوام لذت و عیش را فرا خاطر آورد.

حال که اجتماع‌های واژگانی غزل و معانی قابل استخراج از آن‌ها ذکر شد، در ادامه تلاش خواهد شد تا با استفاده از دیدگاه تقابل‌های دوگانه از نشانه‌شناسی ساختارگرا، تضادها و تقابل‌های موجود در غزل نیز برای دستیابی به هدف اصلی مقاله بررسی و تحلیل شود. البته پیش از این موضوع ذکر دو نکته ضروری است. نخست آنکه گذشته از اجتماع‌های واژگانی ذکرشده، تجمع واژگانی دیگری در غزل میان لغات آستان، خواجه، غلام، بنده، خدمت و بندگی با معنائین خدمت وجود دارد که به نظر می‌رسد بیشتر با ساختار غزل‌های مدحی حافظ هم‌خوان است و کاربرد چندانی در فهم معنای کل غزل ندارد. دودیکر آنکه با توجه به نکات پیش‌گفته، انسجام‌های واژگانی عمده غزل در راستای نمایش تقابل میان شخصیت رند با دو شخصیت زاهد و صوفی و نیز تقابل میان لذت نقد موقت و لذت نسیه ماندگار بوده است که تحلیل این دو تقابل نیز از طریق الگوی تقابل‌های دوگانه می‌تواند تا حد چشم‌گیری ما را در رسیدن به هدف نگارش مقاله یاری کند.

جدول ۲. تضادها و تقابل‌های اصلی

نوع	شرح	بیت	وجه منتخب	رویکرد
تضاد	زاهد عالی‌مقام # رندان مست	۲	رندان مست	ساختار شکنی
تقابل	امکان شکار عنقا # امتناع شکار عنقا	۳	امتناع شکار عنقا	-
تقابل	وصال دوام (دائمی) # یک دو قدح (گذرا)	۴	یک دو قدح	ساختار شکنی
تقابل	عیش نسیه آن جهانی # عیش نقد این جهانی	۶	عیش نقد این جهانی	ساختار شکنی
تقابل	(مرید) شیخ جام # مرید جام می	۸	مرید جام می	ساختار شکنی
تقابل	پیرانه سر هنر نکردن # پیرانه سر هنر کردن	۶	؟	؟

همان‌گونه که در جدول بالا آمده است، در کلیت غزل می‌توان ۶ نمونه از تقابل و تضاد را استخراج کرد. نمونه‌هایی که تمرکز بر آن‌ها تا حدود زیادی نشان‌دهنده ذهنیت غالب در غزل

است. ۵ مورد از این ۶ نمونه مطابق تعریف ارائه شده در بخش مبانی نظری، مصداق تقابل یا تباین است و یک مورد هم تضاد محسوب می شود. اگر بنخواهیم الگویی ریاضی وار به کار گیریم و در تقابل دوگانه میان «پیرانه سر هنر کردن / پیرانه سر هنر نکردن»، وجه منتخب و رویکرد شاعر را مجهول بینگاریم، به طور قطع تشخیص وجه و رویکرد منتخب شاعر در پنج نمونه دیگر تا حد قابل ملاحظه ای می تواند ما را در تشخیص ضبط درست در بیت مورد بحث یاری کند. در نوشتن نمونه های تضاد و تقابل تلاش شده است که وجه ایجابی پیش از وجه سلبی نوشته شود که اتفاقاً وجه ایجابی همان وجهی است که عقل سلیم یا تفکر غالب جامعه آن را بر دیگری ترجیح می دهد.

در نمونه اول که ذیل تضاد قابل تعریف است، زاهد عالی مقام در برابر رندان مست قرار گرفته است. حافظ که در ابتدا به زبان طنز صوفی را برای دیدن صفای آینه جام و می لعل فام دعوت کرده است، آگاهی از راز پنهان درون پرده را در انحصار رندان باده پرست می داند. او در ادامه با ساخت تضاد میان رندان مست و زاهد عالی مقام در امر رازدانی، شخصیت زاهد را نیز همچون صوفی به چالش می کشد. بی گمان وجه منتخب شاعر از میان این دو طرف، رندان مست است و اگر این انتخاب را با وجه منتخب از نگاه جامعه بسنجیم، قطعاً به رویکرد ساختارشکنانه حافظ پی خواهیم برد.

دوگانه بعدی حافظ در غزل، تقابل میان امکان شکار عنقا و امتناع این امر است. در این دوگانه شاعر وجه سلبی یعنی عدم امکان را ذکر کرده است که اتفاقاً وجه منتخب وی نیز همین شق است. عنقا در مصطلحات عارفان به کنه ذات باری اطلاق می گردد که معرفت به آن جزو محالات عقلی است. حافظ نیز هم راستا با تفکر غالب، شکار عنقا را امری غیرممکن می داند و مخاطبش که همان صوفی باشد را از پروراندن این آرزو برحذر می دارد. براین اساس می توان نتیجه گرفت که حافظ طی این تقابل، برعکس سایر موارد، سنت غالب را نمی شکند و از همین رو در این نمونه ساختارشکنی رخ نداده است.

دوگانه بعد تقابل میان وصال دوام و اکتفا به یک دو قدح و درگذشتن است. به تعبیر ساده تر حافظ در این دوگانه امر دائمی را به عنوان وجه ایجابی و امر موقتی را وجه سلبی

انگاشته است. وجه منتخب شاعر نیز وجه سلبی است که این انتخاب از نگاه عقل سلیم و اجتماع، انتخاب ناصوابی است. چراکه بی‌گمان وصال دائمی بر بهره‌جویی مختصر و گذرا برتری دارد. بر همین اساس می‌توان نتیجه گرفت که شاعر طی این دوگانه نیز نگاهی ساختارشکنانه داشته است.

در ادامه حافظ ضمن یادآوری داستان بیرون‌رانده شدن آدم^(۴) از بهشت، تقابلی را پیش چشم مخاطب ترسیم می‌کند که در یک‌سوی آن عیش نقد این جهانی قرار دارد و در سوی دیگر عیش نسیه بهشتی یا آن جهانی. دوگانه‌ای که در حافظ مسبوق به سابقه است و در غزل‌های دیگری نیز می‌توان شواهدی یافت که طی آن شاعر «بر ترجیح نعمت نقد لذات این جهانی بر لذت بهشت جاودان که از نظر او نسیه است» (مرادی و همکاران، ۱۴۰۲: ۷۲) تأکید ورزیده است. در این تقابل نیز به‌مانند سایر دوگانه‌های این غزل حافظ با ترجیحی ساختارشکنانه، عیش نقد این جهانی را بر عیش نسیه آن جهانی ترجیح می‌دهد. لازم به یادآوری است که دوگانه عیش نقد این جهانی و عیش نسیه بهشتی در بخش پیشین نیز براساس تحلیل اجتماع واژگانی غزل قابل مشاهده بود که تحلیل این بخش با آن دوگانه نیز تطبیق کامل دارد.

آخرین تقابل موجود در غزل نیز در بیت انتهایی آمده است؛ آنجا که حافظ با افتخار خود را مرید جام می‌داند و به طریق طنز و تعریض از باد صبا می‌خواهد سلام و ارادت او را به شیخ جام که بنا به نظر قاطبه مفسران همان احمد ژنده‌پیل صوفی سختگیر است، برساند. البته نباید از این نکته غافل ماند که برخی مفسران شیخ جام را تعبیر شاعرانه‌ای از جام شراب دانسته‌اند. اگر به سیاق سایر ابیات به این بیت بنگریم، ناگزیر تفسیر مبتنی بر ساخت دوگانه جام می و شیخ احمد جام بر تفسیر پیش گفته ترجیح می‌یابد. دوگانه‌ای از نوع تقابل یا تباین منطقی که این بار نیز همچون سایر موارد حافظ برخلاف نظر عرف جامعه مذهبی دوران خود، ساختارشکنی می‌کند و مریدی جام می را بر ارادت شیخ احمد جام ترجیح می‌دهد.

بعد از تحلیل تضادها و تباین‌های غزل، ضروری است به دوگانه اصلی مطرح در ساختار این شعر که پیش از این و در حین تحلیل اجتماع‌های واژگانی به آن دست یافتیم برگردیم و آن

دوگانه را نیز مطابق سیاق این بخش تحلیل نماییم. پیش‌تر اشاره شد که اصلی‌ترین اجتماع واژگانی این غزل رقم‌زننده دوگانه شخصیت رند در سویی و شخصیت‌های زاهد و صوفی در سوی دیگر بود. در این دوگانه نیز وجه ایجابی که عقل سلیم و عرف جامعه مذهبی زمانه به آن گرایش دارد، بی‌گمان شخصیت‌های زاهد و صوفی است؛ اما حافظ در این میان جانب شخصیت "رند" را می‌گیرد. انتخابی که مطابق مثنوی ساختارشکنانه شاعر در این غزل است. گذشته از دوگانه‌های بنیادین متن که به آن‌ها اشاره شد، در اثنای غزل کلمات و عباراتی وجود دارند که می‌توان میان آن‌ها قائل به ارتباط از نوع تضاد و تقابل بود. در استخراج این کلمات سیاق سخن حافظ در نظر گرفته نشده است و لغات متضاد فقط به‌صرف حضور در متن، فارغ از ارتباط آن‌ها با یکدیگر استخراج و احصا شده‌اند.

جدول ۳. تضادها و تقابل‌های لغوی

نوع	شرح	بیت	وجه منتخب	معنابن
تقابل	مقام # حال	۲	ختنی	گذرا بودن
تقابل	دوام (ماندگاری) # رفت (گذرا بودن)	۴ و ۵	رفت	گذرا بودن
تقابل	وصال دوام (ماندگاری) # آبخور نماند (گذرا بودن)	۴ و ۶	آبخور نماند	گذرا بودن
تضاد	شباب # پیرانه‌سر	۵	ختنی	گذرا بودن
تضاد	خواجه # غلام	۷	ختنی	-

همان‌گونه که در جدول بالا آمده است، میان واژگان و عبارت‌های "مقام و حال"، "دوام (در معنای ماندگار بودن) و رفت (متبادرکننده معنای گذرا بودن)"، "وصال دوام (در معنای ماندگار بودن) و آبخور نماند (متبادرکننده معنای گذرا بودن)" تقابل واژگانی وجود دارد. از آنجاکه انتخاب این واژگان بدون در نظر داشتن سیاق سخن حافظ بوده، تشخیص وجه منتخب فقط با توجه به مفهوم کلی غزل و در نظر داشتن تقابل‌های اصلی متن امکان‌پذیر است و آن‌گونه که اشاره شده، مفهوم "گذرا بودن" معنایی این دوگانه‌ها تشخیص داده شد. همین معنابن در تضاد میان "شباب و پیرانه‌سر" نیز صدق می‌کند. در تقابل میان "مقام و حال" هرچند شاعر به هیچ‌کدام از دو سو تمایلی نشان نداده است، اما به سیاق موارد پیشین، با لحاظ حال‌وهوای

کلی غزل می‌توان در این نمونه نیز "حال" را وجه منتخب انگاشت. شایان ذکر است دوگانه انتهایی یعنی تضاد میان خواجه و غلام با توجه به ماهیت بیت ۷ که بیشتر جنبه‌ای مدحی دارد، ارتباط چندانی با معنای کلیت غزل ندارد و از همین رو مورد توجه قرار نگرفته است.

۲.۳. بحث

همان‌گونه که تشریح شد اجتماع‌های واژگانی این غزل رقم‌زننده دو دوگانه اصلی بود. در اولی که بیشترین واژگان نیز حول محور آن جمع آمده است، شخصیت‌های صوفی و زاهد در برابر شخصیت رند قرار گرفته؛ در دومی هم لذت نقد این جهانی در برابر لذت نسیه بهشتی واقع شده است. در بخش تضادها و تباین‌ها نیز ۶ مورد احصا شد که با احتساب ۲ مورد پیش گفته به عدد ۸ دوگانه می‌رسیم. درباب دوگانه امکان شکار عنقا و امتناع شکار عنقا، حافظ جانب امتناع را گرفته و انتخابی متناسب با آن چیزی که در این مقاله از آن با عنوان معیار عقل سلیم نامیده شده، انجام داده است. با این وصف ۷ دوگانه باقی می‌ماند که یکی از آن‌ها همان مجهول ماست؛ یعنی دوگانه «بکن هنری» یا «مکن هنری». برای رسیدن به وجه منتخب در این دوگانه، تحلیل ۶ دوگانه باقی‌مانده می‌تواند راهگشا باشد.

پیش‌تر اشاره شد که در تمامی موارد شش‌گانه، حافظ با مشی ساختارشکنانه جانبی را برگزید که برخلاف معیارهای عقل سلیم و عرف جامعه مذهبی زمانه خود بود. یعنی رند مست را بر زاهد عالی‌مقام، خوشی گذرا را بر خوشی دائمی، عیش نقد این جهانی را بر عیش نسیه آن جهانی (۲ بار)، ارادت جام می را بر مریدی شیخ جام و رند را بر زاهد و صوفی ترجیح داد. اگر این رویه را مشی منتخب و مورد نظر حافظ در نظر بگیریم، بی‌گمان در دوگانه پیرانه‌سر هنر کردن و پیرانه‌سر هنر نکردن، می‌توان جانب بخش اول را گرفت و گفت: مشی ساختارشکنانه حافظ و سیاق سخن او در این غزل حکم می‌کند ضبط «بکن هنری» را بر ضبط «مکن هنری» ترجیح دهیم. در این حالت «ننگ و نام» نیز آنگونه که حمیدیان گفت، جنبه‌ای مثبت می‌یابد و معنای بیت نیز به این شکل می‌تواند باشد: ای دل جوانی را بدون آنکه بهره‌ای از عیش و خوشی بیری از دست دادی؛ حال که ایام پیری دررسیده است، برای کسب

ننگ و نام هم که شده، هنری از خودت نشان بده.

۳.۳. بحث پیرامون معضل معنایی بیت «هرکه چون لاله کاسه گردان...»

بیت: هرکه چون لاله کاسه گردان شد / زین جفا رخ به خون بشوید باز

اینکه در این بیت مقصود از کاسه گردانی لاله چیست و منظور از جفایی که لاله به واسطه آن سزاوار رخ به خون شستن شده است چه می تواند باشد، جزو ابهاماتی است که شارحان تلاش کرده اند به آن ها پاسخ دهند. البته در کل غزل ایات دیگری نیز وجود دارد که معنای آن محل بحث مفسران واقع شده است.

قریب به اتفاق شارحان دریاب شأن سروده شدن غزل، به واقعه بستن میکده ها در دوره امیر مبارزالدین و سختگیری های این امیر محتسب اشاره کرده اند. «سرتاسر غزل در سوز و گداز و حسرت و دریغ از بستن میخانه ها و شکستن خم هاست و ظاهراً در زمانی سروده شده است که امیر مبارزالدین امر به بستن میکده ها کرده بود» (زریاب خویی، ۱۳۷۴: ۳۰۶). با مبنا قراردادن این پیش فرض که البته از حال و هوای غزل نیز قابل استخراج است، فهم معضلات معنایی آن امر چندان دشواری نخواهد بود. مثلاً مقصود شاعر از عبارت های "خونین دلان"، "خون خم" یا "بیت الحرام" خم در سایه این پیش فرض تا حدود زیادی حل می شود؛ اما آنگونه که از مرور اختلاف نظرهای شارحان برمی آید، دشواری بیت مورد بحث و خاصه عبارت "کاسه گردان"ی لاله حتی با تکیه به این پیش فرض نیز حل نشده است.

مفسران چهار معنی برای کاسه گردان برشمرده اند: «۱. آنکه کاسه را می گرداند؛ ۲. آنکه کاسه را به بازی و برای عرضه مهارتی می چرخاند، کاسه باز؛ ۳. آنکه کاسه را اینجا و آنجا می گرداند و نیازمندانه چیزی می خواهد، گدا؛ ۴. آنکه کاسه را در بزم عیش می گرداند و به مجلسیان شراب می پیماید، ساقی» (عابدی، ۱۳۷۳-۱۳۷۴: ۹۶).

برای نمونه حمیدیان با قطعیت معنی دیوزه گر را ارجح می شمارد: «بی گمان معنی اصلی گدا و دیوزه گر است» (۱۳۹۲: ۲۸۴۵). اما دیگرانی همچون هاشم جاوید با استناد به تنبیه "خون به رخ شستن" برای کاسه گردانی، این تنبیه را مناسب دیوزه گری ندانسته و تفسیر

پیش‌گفته را رد کرده‌اند (۱۳۷۷: ۵۴۱-۵۴۴). البته در صورت حل مشکل ارتباط رخ‌به‌خون‌شستن و در یوزه گری، هنوز این پرسش پابرجاست که اساساً موضوع گدایی چه ارتباطی با کلیت غزل و واقعه بسته‌شدن می‌کده‌ها دارد؟

گروهی که معنی ساقی را ترجیح داده‌اند، با مقایسه محتوای این بیت با بیت دوم، گفته‌اند: همان‌گونه که یادآوری مستی به محرومان از می و مستی توسط نرگس مست، این گل را سزاوار شرمندگی می‌کند، جام گردانی لاله در گلستان نیز باعث یادآوری مجالس می و مستی به محرومان از این مجالس می‌شود؛ فلذا لاله نیز به دلیل این عمل سزاوار رخ به خون شستن است. البته رخ به خون شستن در حق لاله می‌تواند اشارتی باشد به سرخی این گل. در این میان برخی هم رخ‌به‌خون‌شستن را عاید به ساقی می‌دانند. برای نمونه آن‌گونه که خالقی می‌نویسد: «هرکس که چون لاله، ساقی و کاسه‌گردان باده‌نوشان شد، از این ستمی که بر اثر ریخته‌شدن خون خم بر می‌خواران و شراب رفته است، چهره‌اش را به خون می‌شوید و اشک خونین می‌ریزد» (۱۳۸۹: ۶۲۹).

با در نظر داشتن جمیع این توجیها و پابرجا بودن دشواری معنایی بیت یادشده در این بهره تلاش خواهد شد تا با استفاده از روش بررسی ارتباط‌ها و اجتماع‌های واژگانی، ضمن تشریح جزئیات لغوی غزل، معنایی مستند به شواهد متنی برای دشواری بیت ارائه شود. گفتنی است که در این غزل به عکس غزل پیشین، ارتباط از نوع تضاد یا تباین واژگانی یافت نشد.

جدول ۴. ارتباط میان‌بیتی واژگان در کل غزل

معتابن	سطح رابطه	شماره بیت	الفاظ مرتبط	حوزه مشترک معنا
می، مستی، میخانه	درون‌بیتی	۲	می‌پرستان، مست	ترادف
	میان‌بیتی	۲ و ۷	می‌پرستان، مست، به سر پویدن (فرط مستی)	تناسب
	میان‌بیتی	۲، ۳، ۴، ۷، ۵	بیت‌الحرام خم (می‌کده)، می، شراب، کاسه، لاله، ساغر، مست	تناسب
	میان‌بیتی	۱، ۳، ۷	خم، خم، خم	تکرار
	میان‌بیتی	۱، ۲، ۳	خون خم (شراب)، می، فلاطون خم نشین شراب، خون (شراب)	اشتراک مجازی

مغنا بن	سطح رابطه	شماره بیت	الفاظ مرتبط	حوزه مشترک معنا
	میان بیتی	۷، ۱	خونین دلان (خم های شکسته شراب)، خم، بیت الحرام خم (اضافه تشبیهی)	اشتراک مجازی
	میان بیتی	۵، ۴	لاله (پیاله شراب)، کاسه، ساغر	اشتراک مجازی
	درون بیتی	۲	نرگس مست، چشم می پرستان	اشتراک مجازی
گل (زیبایی)	میان بیتی	۵، ۴، ۲	نرگس، لاله، کاسه، کاسه گردان (لاله واژگون)، رخ به خون (سرخ گل)، غنچه، بوییدن، گشوده شدن (گل)، بروید	شمول معنایی
زیبایی	درون بیتی	۲	چشم، نرگس	اشتراک مجازی
	درون بیتی	۵	لب، ساغر	اشتراک مجازی
موسیقی (عزاداری+زیبایی)	درون بیتی	۶	پرده (موسیقی)، چنگ، موی (موسیقی)، موییدن (آوای ساز)،	شمول واژگانی
زنانگی در عزاداری (زیبایی+عزاداری)	درون بیتی	۶	در پرده سخن گفتن (زنانه)، موی بریدن (زنانه)، موییدن (گریه زنانه)	تناسب
عزاداری	میان بیتی	۶، ۱	خونین دلان (عزاداران)، موییدن، موی بریدن، چنگ (کشیدن به صورت)،	شمول معنایی
خون ریختن (جنایت)	میان بیتی	۷، ۴، ۱	خونین دل (زخمی)، خون خم (زخم)، خون، مُردن	تناسب
انتقام	میان بیتی	۴، ۱	خون جستن (انتقام)، رخ به خون شستن (انتقام)،	ترادف
حکمت	درون بیتی	۳	فلاطون، حکمت	تناسب
اعمال مذهبی	درون بیتی	۷	بیت الحرام، به سر پوییدن	تناسب

مطابق جدول ۴ میان ۱۸ واژه و عبارت خونین دلان (خم های شراب)، خم، خون خم (شراب)، می پرستان، نرگس مست، می، مست، خم، شراب، فلاطون خم نشین شراب، لاله (ظرف شراب)، کاسه (ظرف شراب)، خون (شراب)، ساغر، خم، بیت الحرام خم (اضافه تشبیهی)، بیت الحرام خم (میکده)، به سر پوییدن (فرط مستی) می توان انواع ارتباط واژگانی تناسب، ترادف، اشتراک مجازی و تکرار مشاهده کرد. ارتباط هایی که رقم زننده بزرگترین اجتماع واژگانی حول مغنا بن های "می"، "مستی" و در نمایی کلی تر "میخانه" در

سطح غزل شده است. موضوعی که در شعر حافظ امر تازه‌ای نیست و نمونه‌های بسیاری دارد.

اجتماع بعدی واژگان غزل با مصادیقی همچون نرگس، لاله، کاسه، کاسه گردان، رخ به‌خون شستن (سرخ‌ی)، غنچه، بوییدن، گشوده شدن (غنچه) و بروید که ذیل نوع شمول واژگانی قابل تعریف است، حول محور معنائین "گل" و در معنایی کلی‌تر "زیبایی" شکل گرفته است. معنائینی که در ارتباط واژگانی از نوع اشتراک مجازی میان چشم و نرگس و نیز لب و ساغر نیز قابل دریافت است.

مصدق بعدی اجتماع واژگانی از نوع شمول واژگانی، جمع آمدن واژگان خونین‌دلان (در معنی عزاداران)، موییدن، موی بریدن و چنگ (یادآور چنگ کشیدن بر صورت در مراسم عزاداری) است. همچنین تناسب میان عبارت‌ها و لغات موی بریدن، موییدن و در پرده سخن گفتن، یادآور محفل عزایی است که رنگ‌ورویی زنانه دارد. شمول واژگانی میان لغات پرده (اصطلاح موسیقی)، چنگ، موی (جزئی از آلات موسیقی) و موییدن (در اطلاق به صدای ساز)، در عین یادآوری زیبایی ساز و آواز، به‌گونه‌ای مجلس‌عزا را نیز یادآوری می‌کند.

موضوعی که از مرور دو اجتماع اخیر واژگانی به ذهن می‌رسد، توأم شدن زیبایی و تعزیت است. گویی که طبع حساس و زیبایی‌پرست حافظ حتی در دوران دلمردگی و تعزیت نیز نمی‌تواند از درک و دریافت زیبایی‌های پیرامون خود غافل بماند. ویژگی‌ای که در ادامه و هنگام نتیجه‌گیری از جزئیات ارتباط واژگانی به آن باز خواهیم گشت.

در ادامه تشریح ارتباط‌های واژگان غزل باید به تناسب میان واژگان و عبارات خونین‌دل (یادآور زخم)، خون خم (زخمی شدن)، خون و مُردن اشاره کرد. اجتماعی که حول معنائین خون‌ریختن قابل دسته‌بندی است. معنائینی که با معنابن انتقام‌جستن که از ترادف میان خون‌جستن (در معنی انتقام) و رخ به‌خون‌شستن، قابل دریافت است، تلازم دارد. آخرین مصادیق ارتباط‌های واژگانی نیز تناسب میان فلاطون و حکمت با معنابن

حکمت و بیت‌الحرام و به سر پویدن، با معنابن اعمال مذهبی است.

۳. ۴. بحث

بررسی اجتماع‌های واژگانی نشان می‌دهد که در کلیت غزل پنج معنابن "میخانه"، "زیبایی"، "تعزیت"، "جنایت" و "انتقام" مورد توجه و تأکید شاعر بوده است. سرایش این شعر در زمان بسته‌شدن میخانه‌ها بر این واقعیت صحنه می‌گذارد. شاعر تلاش کرده تا ضمن بیان جنایتی که در حق بساط می‌فروشان رفته است، تعزیتی برای این واقعه تلخ بسراید و در کنار این تعزیت عاقبت شومی را برای عاملان این جنایت پیش‌بینی کند. بی‌گمان سختگیری عاملان و محتسبان منتسب به دربار امیرمبارزالدین که به میکده‌ها حمله‌ور شده‌اند باعث ریخته‌شدن خون خُم‌ها (ریخته‌شدن شراب سرخ درون آن‌ها) و شکستن و به‌هم‌ریختن بساط ساقیان اعم از جام و پیاله و کاسه شده است. واقعه‌ای که برای حافظ بسیار گران آمده، زیرا برای شاعر شراب و میکده تنها محلی برای شادخواری و بطالت نیست؛ بلکه برای او شراب همچون افلاطون خُم‌نشینی است که اسرار حکمت را فاش می‌سازد. حتی می‌توان فراتر هم رفت و براساس رابطه‌ی واژگانی میان "بیت‌الحرام" و "به سر پویدن" مدعی شد که رفتن به میکده برای حافظ حتی شأن و منزلتِ عملی مذهبی را دارد.

حافظ عزادارِ واقعه‌ای است که بر میکده و بساط آن رفته است و همچون هر فرد معزایی که یادآوری عزیز از دست‌رفته، احوالش را دگرگون می‌سازد، از هرآن چیزی که او را به یاد ایام شکوه و شوکت میکده و ساقی می‌اندازد، بیزار است. نکته‌ی جالب ماجرا اینجاست که ظاهراً هرچیزی که زیبا، دل‌انگیز و لطیف است، برای حافظ تداعی‌کننده‌ی آن ایام است. از همین رو به گل نرگس که در سنت شعری به مستی مشهور است، هشدار می‌دهد که مبادا با رویدنش می و مستی را به یاد می‌پرستان بیاورد؛ ساز را از آن رو که یادآور مجالس بزم و آواز میکده‌ها است، سزاوار شکستن و بریدن تارهایش می‌داند و

البته لاله را که با آن شکل و شمایل خاص و رنگ سرخش، زنده‌کنندهٔ خاطرات جام‌های مملو از شراب سرخ است، جفایشه‌ای می‌انگارد که روزی سزای این جفایش را خواهد دید. حتی می‌توان گفت حافظ به شکل غیرمستقیم به غنچه نیز هشدار می‌دهد که شکوفا نشود. چراکه در این حالت، خاطرهٔ پیاله‌های مالا مال از شراب را زنده می‌کند.

اینکه دومین اجتماع واژگانی غزل بعد از میخانه، گِرد معنائن زیبایی جمع آمده است، دقیقاً به همین خاطر است که در ذهن حافظ میان امور زیبا با مری و مستی پیوند برقرار است، و حال که او عزادار ازدست‌رفتن مجلس می و میکده است، پس از هر نوع زیبایی‌ای اظهار بیزاری می‌کند. بر پایهٔ این دریافت می‌توان اینگونه گفت که تحلیلی که بیت مورد بحث را با بیت دوم مقایسه کرده بود و کاسه‌گردانی یا شکوفاشدن گل لاله را همچون رویدن نرگس مست عملی جفاگونه و درخور شماتت دانسته بود، تحلیلی است که شواهد متنی نیز بر درستی آن صحنه می‌گذارد. به عبارتی شاعر معزاً نرگس و لاله را از رویدن باز می‌دارد، غنچه را از شکوفاشدن و ساز را از به صدا درآمدن. چراکه همهٔ اینها یادآور روزهای خوشی است که از دست رفته‌اند. کاسه‌گردانی هم در این حالت تصویری است از گل لالهٔ شکوفایی که گردش کاسه‌های شراب در میکده‌ها را فریاد می‌آورد. لازم به ذکر است که در شعر فارسی نمونه‌های بسیاری می‌توان یافت که گل لاله به کاسه یا پیالهٔ شراب همانند شده است.

گذشته از تفسیر بالا که به استناد شواهد متنی و از طریق مقایسهٔ بیت مورد نظر با ابیات دوم، پنجم و ششم به دست آمد، با در نظر گرفتن اجتماع واژگانی حول محور "میخانه" و نیز واژگان تشکیل‌دهندهٔ معنائن "خون‌ریختن" و "انتقام"، معنای دیگری برای کاسه‌گردان شدن لاله می‌توان متصور شد که اتفاقاً با حال و هوای کلی غزل نیز سازگار است. به این شکل که اگر عبارت "خونین‌دلان" را تصویری از خُم‌های شکسته‌شده که سرخی شراب از شکستگی آن‌ها پدیدار شده است بدانیم و ریخته‌شدن خون خُم را در معنای ریختن شراب از این خُم‌ها فرض کنیم، کاسه‌گردانی را هم می‌توان در معنی

واژگون شدن کاسه‌ها و پیاله‌های شراب دانست. البته با این فرض که احتمالاً منظور حافظ از لاله در این بیت، لالهٔ واژگون بوده است. نوع خاصی از لاله که در بخش‌هایی از ایران خاصه نواحی زاگرس می‌روید. از استان فارس نیز در فهرست محل‌های رویش این نوع لاله نام برده شده است و ظاهراً حافظ نیز این نوع لاله را دیده و حداقل در بیت مورد بحث به تصویرسازی از این نوع لاله نظر داشته است. در شعر فارسی هم نمونه‌هایی می‌توان یافت که به لالهٔ واژگون اشاره شده است. مثلاً واعظ قزوینی در غزلی می‌گوید:

چشم و چراغ گلشن هستی تویی، اگر / مانند لاله کاسه تو را سرنگون شود (۱۳۵۹):

(۲۱۷)

در این حالت عبارات کاسه‌گردان شدن و رخ‌به‌خون‌شستن دارای صنعت استخدام خواهند بود به این شکل که کاسه‌گردانی با در نظر گرفتن "هرکه" به معنی واژگون کردن کاسهٔ شراب خواهد بود و در مقابل با در نظر گرفتن "لاله" از این عبارت معنی واژگونی که در نوع خاصی از لاله کاربرد دارد، دریافت خواهد شد. رخ‌به‌خون‌شستن نیز به همین سیاق در ارتباط با هرکه، در معنی گریهٔ به‌خون‌آغشته و در ارتباط با لاله در معنی رنگ سرخ این گل خواهد بود. معنی بیت نیز به این صورت می‌تواند باشد: هر کسی (محتسبی) که همچون لاله کاسه‌گردانی کرد (کاسه‌های شراب را واژگون کرد)، به جزای این جفا (جفایی که در حق می‌پرستان کرد)، اشک خونین بر صورتش جاری خواهد شد (به عاقبت شومی دچار خواهد شد).

۴. نتیجه‌گیری

در این مقاله تلاش شد تا کارآیی شیوهٔ بررسی ارتباط‌های واژگانی در حل دشواری‌های غزل حافظ با تمرکز بر دو بیت مورد مناقشه بررسی و تحلیل شود. نتیجهٔ بررسی دو بیت مورد بحث و غزل‌های مربوط به این ابیات نشان می‌دهد که تمرکز بر ارتباط‌های واژگانی و اجتماع‌های حاصل از این ارتباط‌ها و تلاش برای استخراج معنائین‌های این اجتماع‌ها، به

خواننده حرفه‌ای شعر حافظ توانایی تشخیص فضای کلی غزل‌ها را خواهد داد و زمانی که این مهم حاصل گردد، بازخوانی دوباره غزل در سایه این فضای کلی امکان تشخیص دلالت‌ها و معانی نهفته شعر را فراهم خواهد آورد.

بر همین اساس تلاش شد تا با به کارگیری روش مذکور اختلاف مصححان و مفسران شعر حافظ در خصوص ضبط صحیح از میان دو صورت "بکن هنری" و "مکن هنری" در بیت: «ای دل شباب رفت...» بررسی شود. نتایج نشان داد که انواع ارتباط‌های واژگانی غزل اعم از تناسب، مترادف، تکرار و تبادر باعث شکل‌گیری دو دوگانه عمده "رند/صوفی، زاهد" و "لذت نقد این جهانی/لذت نسیه آن جهانی" شده است. در ادامه تلاش شد رویه شاعر در این دوگانه و سایر دوگانه‌های غزل که حاصل ارتباط‌های واژگانی از نوع تضاد و تباین منطقی بود، بررسی و مقایسه شود. در نهایت این نتیجه حاصل شد که در کلیت غزل، به استثنای یک مورد، شاعر در تمامی دوگانه‌ها وجه مغایر با اراده عقل سلیم را ترجیح داده است و بر این اساس در دوگانه "بکن هنری/مکن هنری" نیز ضابطی صحیح‌تر قلمداد شد که با این رویه مناسبت داشته باشد؛ یعنی صورت "بکن هنری".

در نمونه دوم هم اختلاف شارحان در معنایابی بیت «هرکه چون لاله کاسه گردان شد...» به ویژه عبارت "کاسه گردان شدن" از طریق بررسی ارتباط‌های واژگانی بررسی شود. در این مورد نیز انواع ارتباط‌ها اعم از تناسب، مترادف، شمول، تکرار و اشتراک مجازی نشان می‌داد که معنایابی‌های "میخانه"، "زیبایی"، "جنایت"، "تعزیت" و "انتقام" در فضای کلی غزل حضوری جدی دارند. شاعر که از وضعیت پیش‌آمده برای میخانه‌ها حالتی عزادارانه به خود گرفته است، از هر عنصر لطیف و زیبایی که یادآور روزهای شکوه و شوکت میکده و می پرستان است، اظهار بیزار می‌کند. از نرگس مست گرفته تا غنچه شکوفا و آوای ساز. بر این اساس، کاسه گردانی لاله را هم می‌توان شکوفاشدن و جلوه‌گری این گل در باغ تفسیر کرد که می پرستان محروم مانده را به یاد کاسه‌های مالامال از شراب در دوران شیرین گذشته می‌اندازد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Ayooob Moradi

<https://orcid.org/0000-0001-6167-6336>

منابع

- آلگونه جونقانی، مسعود. (۱۳۹۶). «کاربست الگوی نشانه‌شناختی ریفاتر در خوانش شعر». پژوهش ادبیات معاصر جهان، س ۲۲ ش ۱: ۳۳-۵۷.
- _____ . (۱۳۹۷). نشانه‌شناسی و شعر. تهران: نویسه‌پارسی.
- ایشانی، طاهره. (۱۳۹۵). نظریه‌انسجام و پیوستگی و کاربست آن در تحلیل متون. تهران: دانشگاه خوارزمی.
- برزگر خالقی، محمدرضا. (۱۳۸۹). شاخ نبات حافظ، تهران: زوار.
- برسler، چارلز. (۱۳۹۳). درآمدی بر نظریه‌ها و روش‌های نقد ادبی، ترجمه مصطفی عابدینی فرد. تهران: نیلوفر.
- برکت، بهزاد و افتخاری، طیبه. (۱۳۸۹). «نشانه‌شناسی شعر: کاربست نظریه‌مایکل ریفاتر بر شعر "ای مرز پرگهر" فروغ فرخزاد». جستارهای زبانی، س ۱ ش ۴: ۱۰۹-۱۳۰.
- پاینده، حسین. (۱۳۹۷). نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای. تهران: سمت.
- جاوید، هاشم. (۱۳۷۷). حافظ جاوید. تهران: فرزانه روز.
- چندلر، دانیل. (۱۴۰۰). مبانی نشانه‌شناسی، ترجمه مهدی پارسا. تهران: سوره مهر.
- حافظ، شمس‌الدین محمد. (۱۳۹۱). دیوان. براساس نسخه تصحیح‌شده قاسم غنی و محمد قزوینی. تهران: کلههر.
- حمیدیان، سعید (۱۳۹۲). شرح شوق (شرح و تحلیل اشعار حافظ). تهران: قطره.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۸۰). حافظ‌نامه. تهران: علمی و فرهنگی.
- زریاب خویی، عباس (۱۳۷۴). آئینه‌جام، تهران: انتشارات علمی.
- سودی بسنوی، محمد. (۱۳۶۶). شرح سودی بر حافظ، ترجمه عصمت ستارزاده. تهران: نگاه.
- صفوی، کوروش. (۱۳۹۱). آشنایی با زبان‌شناسی در مطالعات ادب فارسی. تهران: علمی.

- عابدی، محمود. (۱۳۷۳-۱۳۷۴). «لاله کاسه گردان». زبان و ادبیات فارسی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی)، ش ۶، ۷ و ۸: ۹۳-۱۰۴.
- غنی، قاسم. (۱۳۸۶). بحث در آثار و افکار و احوال حافظ. تهران: هرمس.
- فرزاد، مسعود. (۱۳۴۹). حافظ: صحت کلمات و اصالت غزل‌ها. شیراز: دانشگاه پهلوی.
- مرادی، ایوب، نعمتی، فاروق و قاسمی، مرتضی. (۱۴۰۲). «کاربست الگوی خوانش نشانه‌شناسانه مایکل ریفاتر در تفسیر غزل "اگر آن ترک شیرازی... با تمرکز بر معنای عبارت می باقی"». شعرپژوهی، س ۱۶ ش ۲: ۵۱-۸۰.
- مکاریک، ایرنا ریما. (۱۳۹۳). دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر. ترجمه مهراں مهاجر و محمد نبوی. تهران: آگه.
- واعظ قزوینی، ملا محمد رفیع. (۱۳۵۹). دیوان شعر. به کوشش سیدحسن سادات ناصری. تهران: علی‌اکبر علمی.

References

- Abedi, M. (1373-1374/1994-1995). Laleh-ye kaseh gardan [The cup bearer tulip]. *Zaban va Adabiyat-e Farsi*, 6(7-8), 93-104. [In Persian]
- Alguneh Junqani, M. (1396/2017). Karbast-e olguy-e neshanehshnakh-ye Riffater dar khaneh-e She'r [The application of Riffater's semiotic model in reading poetry]. *Pazhuhesh-e Adabiyat-e Moaser*, 22(1), 33-57. [In Persian]
- Alguneh Junqani, M. (1397/2018). *Neshanehshenasi va she'r* [Semiotics and Poetry]. Tehran: Nevis Parsi.
- Barakat, B., & Eftekhari, T. (1389/2010). Neshanehshenasi-ye she'r: Karbast-e nazarie-ye Michael Riffaterre bar she'r-e Ay marz-e Porgohar-e Forough Farrokhzad [Semiotics of poetry: Application of Michael Riffater's theory on Forough Farrokhzad's Ay Marz-e Porgahar]. *Jostarhay-e Zabani*, 1(4), 109-130. [In Persian]
- Barzegar Khaleghi, M. (1389/2010). *Shakh-e Nabat-e Hafez*. Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Bressler, C. E. (1393/2014). *Literary criticism: An introduction to theory and practice*. Trans. Mostafa Abedinifard as *Daramadi bar nazariyha va ravesh-haye naqd-e adabi*. Tehran: Niloufar.

- Chandler, D. (2021). *Semiotics: The basics*. Trans. Mahdi Parsa as *Mabani-ye neshaneshenasi*. Tehran: Soureh Mehr. [In Persian]
- Farzad, M. (/1349/1970). *Hafez: Sehat-e kalamata va esalat-e ghazal-ha* [*Hafez: The accuracy of diction and the authenticity of ghazals*]. Shiraz: Daneshgah Pahlavi. [In Persian]
- Ghani, Q. (1386/2007). *Bahth dar athar va afkar va ahval-e Hafez* [Account of Hafez's works, thoughts and life]. Tehran: Hermes. [In Persian]
- Hafez, Shamsuddin Mohammad (1391/2012). *Divan, based on Qasim Ghani and Mohammad Qazvini's correction*. Tehran: Kalhor. [In Persian]
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hamidian, S. (1392/2013). *Sharhe Showq (Sharh va tahlil-e ash'ar-e Hafez* [*The story of desire: A commentary and analysis of Hafez's poetry*]. Tehran: Qatreh. [In Persian]
- Ishani, T. (1395/2016). *Nazari-ye ensejam va payvastegi va karbast-e an dar tahlil-e motum* [The theory of cohesion and its application in text analysis]. Tehran: Kharazmi University. [In Persian]
- Javid, H. (1377/1998). *Hafez-e Javed*. Tehran: Farzan Rooz. [In Persian]
- Khorramshahi, B. (1380/2001). *Hafeznameh*. Tehran: Elmi & Farhangi. [In Persian]
- Makaryk, I. R. (1393/2014). *Encyclopedia of contemporary literary theory*. Trans. by Mehran Mohajer and Mohammad Nabavai as *Daneshnameh-ye nazari-ye hade adabi moaser*. Tehran: Agah. [In Persian]
- Moradi, A., Nemati, F., & Ghasemi, M. (1402/2023). *Karbast-e olguy-e khanesh-e neshaneshenasaneh-ye Michael Riffaterre dar tafsir-e ghazal-e Agar an tork-e Shirazi... ba tamarkoz bar ma'na-ye ebarat-e "may-e baqi"*. [The application of Michael Riffaterre's semiotic reading model in the interpretation of the ghazal *Agar an tork Shirazi...* with a focus on the meaning of the phrase "may-e baqi"]. *She'rpazhuhi*, 16(2): 51-80. [In Persian]
- Payandeh, H. (1397/2018). *Nazari-ye va naqd-e adabi: Darsnameh-i mianreshteh-i* [Literary theory and criticism: An interdisciplinary textbook]. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Safavi, K. (1391/2012). *Ashna'i ba zabanshenasi dar motaleat-e adab farsi* [An introduction to linguistics in Persian literary studies]. Tehran: Elmi.

- Salkie, R. (1995). *Text and discourse Analysis*. London & New York: Routledge.
- Soudi, M. (1366/1987). *Sharh-e Soudi* [Soudi's commentary on Hafez]. Trans. Esmat Sattarzadeh. Tehran: Negah. [In Persian]
- Vaez Qazvini, Mulla Mohammad Rafi' (1395/1980). *Divan*. Ed. Seyyed Hassan Sadat Naseri. Tehran: Ali Akbar Elmi. [In Persian]
- Zaryab Khoei, A. (1374/1995). *Ayneh-ye jam* [*The mirror of the cup*]. Tehran. Elmi. [In Persian]

استناد به این مقاله: مرادی، ایوب. (۱۴۰۳). پیشنهاد الگویی برای حل دشواری‌های معنایی ابیات بحث‌برانگیز غزل

حافظ با تمرکز بر مقوله ارتباط‌های واژگانی. *پژوهش‌نامه زبان ادبی*، ۲ (۶)، ۱۳۷ - ۱۶۸. doi:

10.22054/JRLL.2024.81849.1100

Literary Language Research Journalis licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

The Linguistic-Narrative Applications of Conventional Plurals in Storytelling

- Nastaran Shahbazi** * | Ph.D in Persian Language and Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran.
- Fateme Toobaei** | Ph.D in Persian Language and Literature, Shiraz University, Shiraz, Iran.
- Fateme Jamshidi** | Ph.D Student in General Psychology, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.
- Ehsan Hamidizade** | Assistant professor ,Department of Sociology, Faculty of Economy, Management and Social Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.

Abstract

The modern concept of the story is considered a relatively new structural innovation. However, narrative elements have always been present in various forms of traditional tales and ancient narratives. These elements often reflect capacities that storytelling borrows from existing structures within everyday language. For example, the structural resemblance between sentence syntax and plot composition illustrates how linguistic frameworks influence narrative design. Another noteworthy example is the use of pronouns to create narrative suspense or ambiguity. In this way, linguistic patterns from both historical and contemporary contexts can provide the foundation for storytelling. This study focuses on linguistic patterns, particularly those derived from spoken language, which have undergone functional transformations and are now employed in modern storytelling. These patterns, originally serving communicative purposes in oral traditions, highlight the adaptability of language and

* Corresponding Author: shahbazi_nastaran@yahoo.com

How to Cite: Shahbazi, N., Toobaei, F., Jamshidi, F., Hamadizade, E . (2024). The Linguistic-Narrative Applications of Conventional Plurals in Storytelling. *Literary Language Research Journal*, 2(6), 169- 202. doi: 10.22054/JRLL.2024.82412.1113

its evolving narrative roles. To illustrate the narrative potential of these linguistic features, it is essential first to investigate their origins and initial applications. Understanding how these patterns were historically employed helps trace their evolution into contemporary usage. The study also examines how these patterns differ in their application across modern texts, shedding light on the changes they have undergone. For better clarity, the linguistic patterns discussed are categorized systematically, and each category is paired with contemporary narrative examples. These examples illustrate the practical manifestations of these patterns in modern storytelling. By highlighting these transformations, the study demonstrates how linguistic conventions adapt to meet the demands of evolving narrative forms, enriching our understanding of the interplay between language and storytelling across time and contexts.

1. Introduction

The plural first-person pronoun does not always convey a collective meaning. Instances where this pronoun is metaphorically used to refer to a singular first person result in the formation of pseudo-plurals. These pseudo-plurals, which lend a conventional aspect to the pronoun “we,” serve various narrative functions. Broadly, based on the referential reliance of the plural pronoun either within or outside the text, it can be categorized into two types: exclusive and inclusive. The primary forms of the exclusive “we,” apart from its general usage as a humble form, include three distinct types: Royal, Sufi, and Authorial. In the humble form, the exclusive “we” is used as a plural first-person pronoun to refer to oneself out of respect for the audience. This usage is evident in the tone of fictional characters. Conversely, the Royal plural is a more rare application of the exclusive plural pronoun, characterized by its emphasis on self-aggrandizement. In this case, the singular speaker uses the plural pronoun to elevate and honor themselves. Historically, this usage has been less common due to its restriction to individuals holding high governmental positions or belonging to aristocratic families. On the other hand, the “Academic” plural represents an inclusive category in which the author considers themselves in alignment with the audience. This inclusive narrator constructs a discursive position that implies the existence of at least two narrative levels, one of which includes the narrator and “the other.” If “the other” refers to an entity outside the story, the resulting

situation is termed Academic plural in this study. The Academic plural is a key subset of the inclusive narrator, reflecting the narrator's knowledge and access to the story's data. In other words, the narrator's omniscience suggests a narrative authority that is well-suited to this form. This type of plural is employed in various ways, creating a platform for certain narrative forms. It constitutes a rhetorical strategy widely used in classical literature, where the narrator actively intervened in the text.

2. Literature Review

Nastaran Shahbazi and Hossein Bayat (2020), in their article titled "We' Narrator Linguistic Potentials: First-person Plural Practicality in Narration", examine the functional components of the logical definition of the first-person plural pronoun in storytelling. Mehrdad Naghzhuy-Kohan (2017), in his article "The Formation of New First- and Second-Person Pronouns in Modern Persian from a Grammaticalization Perspective", explores various forms of Persian pseudo-plurals under the subsection "Pseudo-Pluralization," providing textual examples from Persian literature. Hossein Safi Piralujeh (2013), in his article "Explaining Boundary-Crossing in Modern Persian Fiction", touches on a type of we-narration discussed in the present study, namely the scholarly plural, analyzing it from a narratological perspective. The same author, in his earlier work "Narrative Transformation in Folktales and Modern Persian Fiction" (2012), examines the Authorial plural discussed in the current study, focusing on its narrative applications. Nader Jahangiri, in his 1999 article "Forms of Respect, Dominance, and Solidarity in Contemporary Persian", dedicates a section to the use of various types of conventional plurals and provides examples from spoken Persian. In addition to these limited studies, which sporadically touch on the subject under consideration, other related research has been utilized where relevant. However, no study with a similar alignment and focus on the present issue has been identified.

3. Methodology

By adopting a narratological framework and revisiting the underlying structures that gave rise to certain types of exclusive plurals, it becomes apparent that the assumption of their singular reference is not always definitive. The conventional nature of some of these forms

might warrant reevaluation. In this regard, a hybrid approach can be utilized to investigate the underlying patterns. The sociological domain proves useful for examining contexts related to the regal plural, while the psychological domain aids in explaining the contexts of the Sufi plural. All conclusions stem from an analysis of the proposed concepts through the lens of the pragmatics of the first-person plural pronoun in Persian, within the broader framework of narratological studies. In this analytical study, textual samples from the corpus of contemporary literature, with a focus on fiction, are selected and their contextual foundations are individually examined. Using layered paradigms, such as psychology and sociology, this study aims to elucidate the multifaceted dimensions of the issue.

4. Discussion

The primary aim of this study is to demonstrate the impact of exclusive and inclusive first-person plural narrators on narrative elements. It appears that the function of the inclusive plural narrator introduces a distinct narrative level within the story, as the narrator aligns themselves with an extratextual audience. This technique, rooted in oral discourse traditions, has been integrated into written narratives, distinguishing the narrator's role from other forms. Specifically, this research seeks to explore the mechanisms through which these forms, prevalent in classical Persian literature, employed the plural pronoun instead of the singular. Furthermore, it examines whether pseudo-plurals have potential applicability in contemporary fictional literature.

5. Conclusion

Unlike authentic we-narratives, which reflect the modern era's inclination toward collectivism, conventional we-narratives have a long-standing history in literature and appear across various narrative genres. Specifically, four types of these narratives, with varying frequencies and adapted forms, are also present in contemporary fiction. Based on the exclusive/inclusive framework, three of these types (Royal we, Sufi we, and Authorial we) belong to the exclusive category, while one (Academic we) falls into the inclusive category. The Royal we and Sufi we originate from specific characters and contexts. Even today, these types enhance or strengthen character development, atmosphere, and narrative style in stories. The third

type, the Authorial we, as its name suggests, refers to the author's presence in the text, presenting themselves as "we." This narrator may be one of the characters in the story who acknowledges their authorial role. Although this type is more common in academic writing, it can also be employed in fiction when the narrator seeks to impart an archaic tone to the narrative. The Authorial we can signify humility and adherence to a tradition or specific ideology, indicating the author's alignment with a particular intellectual or cultural lineage. This is especially relevant in texts with didactic elements, where the genre and thematic markers allow interpretations of the author's affiliations. For example, in mystical instructional texts, the author's use of "we" may signify adherence to a particular school of thought or spiritual tradition. Finally, the Academic we represents an omniscient narrator who addresses the audience throughout the narrative, establishing a shared hypothetical space. This type of we-narrator resembles the oral storytelling tradition, assuming the role of a storyteller. By breaking narrative boundaries, it creates a dual structure: one level where the narrator is present and another comprising the narrated story itself.

Keywords: We-Narrative, Social psychology, conventional plural, Pragmatics of Pronouns, Contemporary Persian Story.

کاربردهای زبانی-روایی جمع‌های قراردادی در داستان‌پردازی

* **نسترن شهبازی** | دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

 فاطمه طوبایی | دانش‌آموخته دکتری ادبیات عرفانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

 فاطمه جمشیدی | دانشجوی دکتری روان‌شناسی عمومی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران.

 احسان حمیدی‌زاده | استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده اقتصاد و مدیریت و علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

چکیده

از صورت ضمیر اول‌شخص جمع همیشه معنای جمعی افاده نمی‌شود. ماحصل موقعیت‌هایی که این ضمیر به شکل مجازی برای ارجاع به اول‌شخص مفرد به کار می‌روند، پدید آمدن شبه-جمع‌ها است. این شبه-جمع‌ها که به ضمیر "ما" حالتی قراردادی می‌دهند در پرداخت روایی کاربردهای گوناگونی دارند. به شکل عمده می‌توان بر مبنای اتکای ارجاعی ضمیر جمع به درون یا بیرون متن، آن را به دو دسته "انحصاری" و "فراگیر" تقسیم کرد. گونه‌های شاخص "ما"ی منحصر، جز کاربرد صورت متواضعانه آن به صورت عمومی، سه شکل‌های "ملوکانه"، "صوفیانه" و "مؤلفانه" دارد که تشکیل هر یک تابع زمینه‌های ذهنی-اجتماعی منحصر به فردی است و در پرداخت‌های روایی به انواع گوناگونی چون شخصیت‌پردازی و ایجاد سبک روایی از آن‌ها بهره برده می‌شود. از سوی دیگر "جمع عالمانه" صورتی از دسته فراگیر است که امروزه در داستان‌نویسی به عنوان تمهیدی برای بازنمایی از آن بهره برده می‌شود و ظرفیت‌های جالب توجهی به روایت می‌افزاید. پژوهش حاضر تلاش می‌کند زمینه‌های ذکر شده را با استفاده از پارادایم‌های مترتبی چون روان‌شناسی و جامعه‌شناسی بکاود و سپس ظرفیت‌های روایی ذکر شده را با استفاده از نمونه‌های داستانی معاصر تبیین کند.

کلیدواژه‌ها: ما-روایت، روان‌شناسی اجتماعی، جمع قراردادی، کاربردشناسی ضمیر، داستان معاصر فارسی.

۱. مقدمه

در متن داستان‌ها با شیوهٔ ما-روایت مواجه هستیم؛ ارزیابی کیستی/چیستی مرجع ضمیر اول شخص به دو وضعیت کلی منتج می‌شود:

۱. مرجع آن ضمیر راوی بی‌گروهی یا منسوب به گروه است؛

۲. درحقیقت آن ضمیر شخص مفردی است که صرفاً در قالب جمع قرار گرفته.

در وضعیت نخست اول شخص جمع در معنای اصلی خود به کار می‌رود و به لحاظ فروتنی^۱ و سلطه^۲ خنثی است؛ اما در وضعیت دوم "ما-راوی" صورتی قراردادی دارد و در دستهٔ صورت‌های تکمیلی (من ← ما) "شبه-جمع‌سازی" شده است: «اسامی جمع‌سازی شده مرجع جمع دارند و بر بیش از یک جزء واحد دلالت می‌کنند. در صورتی که فرایندهای صرفی ناظر بر جمع‌سازی منجر به جزئی شود که تنها بر یک جزء واحد دلالت کند، با فرایندی روبه‌رو هستیم که به آن "شبه‌جمع‌سازی" می‌گویند» (نغزگوی کهن، ۱۳۹۶: ۳۴).

ناتالیا بختا^۳ این کاربرد را نمایشی^۴ می‌نامد و آن را در مقابل حالت کنشی^۵ وضعیت اول قرار می‌دهد (2017: 105)، اما در نهایت بدان نمی‌پردازد و آن را در دستهٔ ما-روایت‌ها نمی‌شمارد. ما-راوی‌ها در این وضعیت می‌توانند بر اساس تکیهٔ ارجاع ضمیر جمعی "ما" به درون یا بیرون، به دو دسته تقسیم شوند: انحصاری و فراگیر.

پُرکاربردترین شکل ما-راوی انحصاری با مرجع ضمیر مفرد، گونهٔ مبتنی بر تواضع است که به تبع کاربرد عمومی در محاوره‌های زبان فارسی، در داستان‌نویسی معاصر نیز کاربردهای متنوعی دارد؛ خصوصاً در شخصیت‌پردازی، این کاربرد می‌تواند با نشانه‌ای برای فاصله‌گذاری به حساب آید. اصغر الهی در داستان «زیر چادر خال خالی آسمان» (چاپ اول

۱. condescending

۲. superiority

۳. Natalya Bekhta

۴. indicative

۵. subjunctive

بی‌تا) از زبان مردی روستایی زورگوییِ خان و ستم‌های عوامل او را نسبت به مردم روستا و خانواده خود، روایت می‌کند. آغاز داستان با گفت‌وگوی خان و روستاییان آغاز می‌شود و با توضیح در باب این ارتباط ادامه می‌یابد:

ما می‌گوئیم: هر چه شما فرمایش کردین، خان.

و خان می‌گوید: جاده برای شما آبادیست.

و ما می‌گوئیم: هر چه شما فرمایش کردین خان.

و خان می‌گوید: بی شما جاده نیست.

و ما می‌گوئیم: هر چه شما فرمایش کردین خان.

و ما هیچ نداشتیم و خان داشت. گاو از خان بود، آب از خان بود. زمین از خان بود و برکت زمین از خدای خان بود و از ما نبود و ما خان را دوست بودیم و خان تنها، زیاد بود و ما زیاد، کم بودیم (الهی، ۱۳۵۸: ۶۳).

در حالی که «در ضمائر جمع صورت‌های خاص و جداگانه برای ایجاد تنوع گسترده وجود ندارد، بجز این که هر یک از ضمائر می‌توانند در کنار معرف‌های متفاوت تنوع لازم را ایجاد نمایند» (جهانگیری، ۱۳۸۷: ۱۳۶)، در گفت‌وگوی بالا و خطوط متعاقب آن، ما-راوی مشخصاً موضع سلطه خان را نسبت به خود و دیگر مردم روستا نشان می‌دهد. این شکل از نمایش، صورتی خودتنزل‌دهنده است که فرد با احترام به طرف مقابل، خود را کوچک می‌شمارد و هم‌زمان با استفاده از ضمیر دوم‌شخص جمع و به کار بردن صورت جمع فعل برای مخاطب مفرد، او را برتری می‌دهد و به او احترام می‌گذارد. لحن این راوی در طول داستان ثابت باقی می‌ماند. حتی در بخش انتهایی داستان، وقتی ما-راوی صحنه‌ای را گزارش می‌کند که خود و همسرش در آن حضور دارند و صحبتی از خان نیست:

زن ما را گفت: امان بده

ما گفتیم: چی هست؟

زن قرآن را آورد و قسممان داد: امان بده

ما گفتیم: امان

زن دستش را به قرآن زد و گریه کرد. ما گریه زنمان را ندیده بودیم. زن ما شیر بود. زن ما را گریه نبود. زن ما مثل ابرهای بهار، سیلاب از چشم‌هایش می‌آمد، ما را فکر شد. (همان: ۶۷)

از این رو برای مخاطب مسجل می‌شود که در متن داستان با ویژگی سبکی (فردی) مواجه است و ما-راوی همواره از "ما"یی متواضعانه یا مؤدبانه برای اشاره به خود استفاده می‌کند. گذشته از کاربرد مبتنی بر تواضع، سه گونهٔ مشخص از ما-راوی‌های انحصاری در ادبیات کلاسیک فارسی وجود دارند که با صورت‌هایی مشابه قبل یا تغییر یافته به سنت داستان‌نویسی فارسی منتقل شده‌اند؛ این سه نوع جمع عبارت‌اند از:

۱. جمع ملوکانه؛

۲. جمع صوفیانه؛

۳. جمع مؤلفانه.

در سوی دیگر، ما-راوی فراگیر در واقع موقعیتی گفتمانی را پدید می‌آورد که با حضور آن انتظار می‌رود دست‌کم دو سطح روایی در روایت وجود داشته باشد که یکی از آن‌ها شامل راوی+دیگری است. در صورتی که مقصود از "دیگری" فردی بیرون از داستان باشد، موقعیتی ایجاد می‌شود که ژنت آن را جمع آکادمیک^۱ (1972: 248) می‌نامند. در پژوهش حاضر از این گونه با اصطلاح "جمع عالمانه" نام برده خواهد شد. جمع عالمانه زیرمجموعهٔ اصلی گونهٔ ما-راوی فراگیر است که دانش راوی و دسترسی او را به داده‌های داستانی نشان می‌دهد. به بیانی دیگر "دانای کل بودن" او کنش روایتگری را متبادر می‌کند و با ماهیت این شیوه تناسبی تام دارد. از این جمع در اشکال گوناگون استفاده می‌شود که بستر مناسبی برای برخی قالب‌های داستانی پدید می‌آورد. این شیوه از انواع راهبردهای بلاغی است که در ادبیات کلاسیک موارد استفادهٔ گسترده‌ای داشته و راوی عملاً توسط آن در متن مداخله می‌کرده است. راجر فالر^۲ ذیل مفهوم گفتمان با مثالی از متن رمان تریسترام شنیدی آن را از جمله نشانه‌گذاری‌هایی می‌داند که «حاکمی از لحن‌های گوناگون صدای سخن گو هستند» و «به

۱. pluriels académique

۲. Roger Fowler

جمعی دلالت می‌کند که نویسنده و خواننده جزو آن‌اند» (۱۴۰۲: ۹۴).

هدف اصلی در پژوهش حاضر نشان دادن تأثیر روایتگری ما-راوی انحصاری و فراگیر، بر عناصر داستانی است. به نظر می‌رسد ماحصل کارکرد ما-راوی فراگیر در متن، ایجاد سطح روایی متفاوت در داستان است زیرا در آن راوی خود را با روایت‌شنو یا مخاطبی خارج از متن جمع می‌بندد. این شیوه که از زمینه گفتاربنیاد به روایت‌های مکتوب وارد شده است، جایگاه راوی را نسبت به انواع دیگر متمایز می‌سازد.

۲. پیشینه پژوهش

نسترن شهبازی و حسین بیات (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «ظرفیت‌های زبانی ما-راوی: ملاحظات کاربرد ضمیر اول‌شخص جمع در روایتگری» به بررسی عملکرد بخش‌های مختلف تعریف منطقی ضمیر اول‌شخص جمع در داستان‌پردازی پرداخته‌اند.

مهرداد نغزگوی کهن (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «شکل‌گیری ضمیر اول و دوم شخص جدید فارسی نو از منظر دستوری‌شدگی» ذیل بخشی با عنوان «شبه‌جمع‌سازی» اشکال چندگانه شبیه‌جمع‌های فارسی را با مثال‌های متنی از ادبیات فارسی توصیف کرده است.

حسین صافی پیرلوجه (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین مرزشکنی در داستان‌نویسی نوین فارسی» به بخش‌هایی از یکی از گونه‌های مورد بحث در مقاله حاضر (جمع عالمانه) اشاره کرده و از منظری روایت‌شناختی آن را بررسی کرده است.

همو (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «روایت‌گردانی در قصه‌های عامیانه و داستان‌نویسی نوین فارسی» به گونه «جمع مؤلفانه» نظر داشته است و از منظر داستانی به مطالعه آن پرداخته است.

نادر جهانگیری در مقاله‌ای (۱۳۷۸) با عنوان «گونه‌های احترام، سلطه و همبستگی در زبان فارسی امروز» بخشی را به کاربرد صورت‌های مختلف جمع قراردادی اختصاص داده و انواع آن را با نمونه‌هایی از زبان گفتاری گزارش کرده است.

از دیگر مطالعات کم‌تعدادی که به صورت جسته‌گریخته به موضوع مدنظر پرداخته‌اند

در طول کار بهره برده شده است اما پژوهشی با هم‌راستایی و تمرکز بر مسئله پژوهش یافت نشد.

۳. روش

با پیش‌فرض روایت‌شناختی و نگاهی مجدد به زیرساخت پدید آمدن برخی از انواع این جمع‌های انحصاری، بدیهی‌انگاری در خصوص مفرد بودن همه‌شان چندان قطعی نیست و شاید بتوان درباره میزان قراردادی بودن جمع در بعضی از این گونه‌ها تجدید نظر کرد. در این راستا می‌توان از رویکردی التقاطی بهره برد تا بتوان در زیرساخت الگوها مذاقه کرد. حوزه جامعه‌شناختی در بررسی زمینه‌های مربوط به جمع ملوکانه به کار می‌آید و حوزه روان‌شناختی نیز کمک می‌کند تا زمینه‌های مربوط به جمع صوفیانه تبیین گردند. تمام نتایج برآیند خوانش مفاهیم مطرح‌شده از منظر کاربردشناسی ضمیر اول‌شخص جمع در زبان فارسی است که در بستر مطالعات روایت‌شناختی بررسی می‌گردند.

در مطالعه تحلیلی^۱ پیش‌رو نمونه‌های متنی از پیکره ادبیات معاصر با محوریت داستان‌گزینش شده‌اند.

۴. چارچوب نظری

در پژوهش پیش‌رو "زمینه" کلیدواژه‌ای است که به ساختمان مطالعه الگو می‌بخشد. از این‌رو، تقسیم‌بندی راجر فالر (۱۳۹۵) مدنظر قرار گرفت. این سه زمینه تا حد قابل‌قبولی مباحث مورد نظر بحث جاری را پوشش می‌دهند:

۱. زمینه گفتاری^۲

۲. زمینه فرهنگی^۳

۳. زمینه ارجاعی^۱

1. analytical research

۲. context of utterance

۳. context of culture

زمینه گفتاری: «یعنی موقعیتی که گفتمان درون آن صورت می‌پذیرد. این موقعیت شامل حال و هوا و موقعیت محیطی و شرایط متقابل گویندگان در برابر یکدیگر است که آیا دو نفر در حال گفتگوی رودررو هستند یا سخنرانی در برابر جمع انجام می‌شود، گفتگوی تلفنی است...» (فالر، ۱۳۹۵: ۱۵۵).

ویژگی اشاری بودن ضمیر اول شخص جمع در بُعد یادشده معنا می‌یابد. بنابراین سوگیری شخصیت‌ها و در نظر داشتن مخاطب ذهنی در به کارگیری ضمیر اول شخص جمع، نخستین مؤلفه‌ای است که باید آن را در خوانش‌ها مدنظر قرار داد خصوصاً که کاربرد این ضمیر برای بعضی از انواع مورد بحث نوعی ویژگی تکرارشونده است. «بعضی خصوصیات تکرارشونده قابل شناسایی و نیرومند وجود دارد که می‌توان از طریق آن زمینه‌های خاص گفتار را تحت طبقه‌بندی‌ها یا انواع موقعیتی^۲ روشنی دسته‌بندی کرد. طبقه‌بندی ویژگی‌های تکرار شونده نتیجه قراردادهای اجتماعی‌ای است که مقولات و فعالیت‌های اجتماعی را در دسته‌های با اهمیت‌های خاص خود طبقه‌بندی می‌کنند» (همان: ۱۵۶).

و در انواع مورد بحث نیز هر سه این شکل‌ها در نهایت به یکی از دو سویه تفاخر/فروتنی قراردادهای محاوره‌ای نزدیک می‌شوند. این توضیح به شکلی واضح نشان‌دهنده ارتباط زمینه گفتاری با زمینه فرهنگی است: «منظور از شبکه کامل قراردادهای اجتماعی و اقتصادی، تمام نهادها و ارتباط و موقعیت‌های مأنوسی است که مجموعاً در مقیاس وسیع فرهنگ را می‌سازند، به‌ویژه آنجا که این امور با زمینه سخنی خاص ارتباط دارند و ساختار گفتمانی را که در چارچوب آن‌ها رخ می‌دهد تحت تأثیر قرار می‌دهند» (همان: ۱۵۷).

سومین زمینه به استقلال موضوع سخن اشاره دارد و در فرایند تحلیل‌های این بخش کلیدی است زیرا جمع‌پنداری دو نوع از موارد مورد مطالعه (ملوکانه و صوفیانه) تابع پیش‌انگاشتی ایدئولوژیک است. این زمینه‌های شناختی می‌توانند امکان این تلقی را اثبات

۱. context of reference

۲. situation types

کنند: «این آزادی که معمولاً جابه‌جایی^۱ نامیده می‌شود ظرفیت خاص سخن انسانی است برای ارجاع به چیزها و اموری که در زمان و مکان از زمینه‌ی بلافصل گفتار خارج شده‌اند، در حالی که بانگ حیوانات و سخن اطفال کوچک مرتبط با شرایط حال حاضر گفتار است، ویژگی زبان کاملاً پیشرفته بشر طوری است که می‌تواند به زمینه‌هایی خارج از اینجا و اکنون ارجاع دهد» (همان: ۱۵۸). وقتی دو زمینه ارجاعی و گفتاری «برای نشان دادن فعالیت یا موضوعی در حال حاضر به کار می‌روند با یکدیگر هم‌زمانی دارند» (همان‌جا). بنابراین، در بررسی‌ها ذیل سرفصلی مشترک قرار می‌گیرند. در ادامه تلاش می‌شود انواع ما-راوی‌های انحصاری در سه زمینه طرح‌شده بررسی گردند. این تنوع به نمایش ابعاد موضوع مورد نظر کمک خواهد کرد.

۵. یافته‌ها

۵.۱. جمع ملوکانه

نوعی از کاربرد اول‌شخص جمع قراردادی در محور تفاخر قرار می‌گیرد: «[این نقش ارجاعی به گوینده مفرد] برای «تکریم و اعزاز» خود است ... بسامد وقوع این نوع کاربرد بسیار کم‌تر از نقش اول این ضمیر [کاربرد فروتنانه] بوده است؛ زیرا به لحاظ تاریخی تنها کسانی مجاز به استفاده از آن بوده‌اند که مناصب بسیار بالایی دولتی داشته یا از خانواده‌های اشرافی بوده‌اند: «منزل ما در برجی است که بحکم ما وزیر امور خارجه در زمان حکومت خود در گیلان بنا کرده» (از سفرنامه ناصرالدین‌شاه) (نغزگوی کهن، ۱۴۰۰: ۹۱).

به نظر می‌رسد کاربرد این نوع منحصر به شخص پادشاه نبوده؛ «در قرون متقدم هجری استفاده از شناسه جمع برای ارجاع به خودی که مقام بالا داشته، بسیار عادی بوده است» (همان‌جا). با این حال این کاربرد شخصیت نوعی پادشاه را به ذهن متبادر می‌کند. نوعی بودن "ویژگی‌های کلی" (عبداللهیان، ۱۳۸۱: ۸۶) طبقه پادشاهان را به شخصیت

می‌افزاید اما باعث می‌شود شخصیت مسطح باقی بماند. در ما-راوی ملوکانه «گوینده با متکثرساختن خود امکان یک رابطه متقابل عادی را منتفی می‌کند» (Siewierska, 2004: 218) و قدرت و سلطه خود را مؤکد می‌سازد.

در زمینه گفتاری و ارجاعی از آنجا که موقعیت شکوه‌مند پادشاه گونه در نظام‌های سیاسی جهان امروز بیش‌تر ماهیتی تشریفاتی و نوستالوژیک به حساب می‌آید و به‌ندرت می‌توان اثری از آن در متون یافت، به تبع شخصیت پادشاه نیز می‌تواند در متن‌های داستانی جدید کارکردی محدودتر از گذشته داشته باشد. به‌طور کلی موقعیت روایتگری پادشاه، به شکلی که تمام و کمال کنش روایی را برعهده بگیرد چندان دیرینه نیست. روایت‌های مربوط به پادشاهان عموماً توسط روایانی پرداخته می‌شد که یا در دربار مشغول بوده‌اند و ماحصل کار آن‌ها به خلق تاریخ یا متن‌هایی از این دست منجر می‌شده، یا این روایت‌ها توسط دیگر مؤلفان به‌صورت خرده‌روایت‌هایی در متن‌ها نقل می‌شده است.

در شکل نوین (به جز قالب تاریخ) رمان‌ها یا داستان‌های تاریخی نیز راهبردهای مشابهی را برای خلق فضاهای درباری و شخص پادشاه در پیش می‌گیرند. اما در اغلب این اشکال پادشاه در وضعیت اول‌شخصی که به‌صورت یکپارچه کنش روایی را برعهده داشته باشد، قرار ندارد. بنابراین زمینه گفتاری ما-روایت ملوکانه فی‌نفسه قالبی غیرمعمول به حساب می‌آید. در این قالب پادشاه روایت شخصی خود را بازتاب می‌دهد و بافت انتقال داده‌ها مشابه گفت‌وگو (رودررو یا نامه‌نگارانه) یا سخنرانی و امثال این وضعیت‌های مألوف نیست. احمد شاملو این موقعیت متناقض را به شیوه‌ای نوآورانه در بافت روایی قرار داده است. داستان روزنامه‌ی سفر میمنت اثر ایالات متفرقه‌ی امریخ (چاپ اول ۱۳۸۴)، سفرنامه‌ای خیالی از پادشاهی قاجاری است که شاملو آن را بر اساس روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه نظیره‌سازی کرده است. پادشاه قاجاری در این اثر برای اشاره به خود همواره از ضمیر اول‌شخص جمع استفاده می‌کند: «امروز شبه بیست و پنجم شهر رمضان المبارک قرار است از دارالعلم برقلی راهی ال‌ای شویم.

^۱. flat

قبل از تقریر آنچه امروز پیش از حرکت رخ داد و سبب کمال انبساط خاطر همایون ما شد لازم می‌بینیم این نکته را مرکوز ذهن تاریخ فرموده باشیم که نفرس اگرچه مرض صعب پُرآزار است همچون مُهر نبوت مشخص بزرگان ایل قاجار است، تا آنجا که به تصدیق فحول علما هر که از ما این مرض ندارد و کیفش کوک است لامحاله نسبش مشکوک است» (۱۳۹۳: ۳۴).

همان‌گونه که از آغاز این داستان‌واره مشخص است، متن با طنزگونگی با توجه به ویژگی‌های مفاخره‌آمیز از دید پادشاه آغاز می‌شود و استفاده از ضمیر اول‌شخص جمع نیز در این قالب، این وجهه را تقویت می‌کند: «سه ساعت به دسته مانده جوانک جعقلقی بی کسب اجازه به حضور انور آمد که اراجیف غریب عرض می‌کرد در باب کنسلیطوسیون و این که رعیت باید عدالتخانه داشته باشد و مبالغی یاوه‌های دیگر. طوری که به کلی سر رفتیم و پاک از کوره در رفتیم. فرمودیم: -خودت هم نمی‌فهمی چه جفنگیات عرض می‌کنی! رعیت اگر اقبال داشت رعیت نمی‌شود. ان هم این رعیتی که ما می‌شناسیم...» (همان: ۷۳)

اما همچنین باید در نظر داشت پردازش شخصیت در بافتی متناسب با انگاشت ذهنی مخاطب بوده است. گزینش قالب سفرنامه، مسئله اول‌شخص‌بودگی پادشاه را در روایت پوشش می‌دهد؛ خصوصاً نمونه‌ای از این موقعیت در سفرنامه‌های ناصرالدین شاه وجود دارد که هم جایگاه شاه را در قامت راوی و هم به‌لحاظ نحوه^۱ متنی به گونه‌ای باورپذیر می‌نمایاند و در سفرنامه خیالی شاملو نیز تکرار می‌شود: «منزل دوم لس قاطسیتی^۲ بود که به زبان گاوبازی "شهر گربه‌ها" باشد. نزدیکی این بلده با بلده^۳ موسوم به کرمان ما را به یاد حماسه^۴ بزرگ ملی خودمان موش و گربه انداخت که عبید زاکانی به نظم آورده [...] در حال امر به اتراق فرمودیم» (همان: ۵۲).

این موقعیت در سفرنامه‌های فرنگ ناصرالدین شاه بنا به تغییر مکان روایت، بستر گفتمان سیاسی و ساختار قدرت را نمایش می‌دهد. کاربرد ضمیر ما از سوی پادشاه گاه به‌روشنی نشان‌دهنده فاصله‌گذاری او میان خود و دیگران است: «امروز عید فرنگی‌ها بود، آن قدر آدم

1. syntax

2. Los Gotos City

اینجا بود که حساب نداشت و پدر سوخته‌ها تماشای ما را و ایرانی‌ها را مایل‌تر از باغ وحش بودند...» (ناصرالدین‌شاه، ۱۳۷۷: ۹۲). همان‌طور که مشخص است پادشاه یک کشور می‌تواند در مواجهه با افرادی بیگانه، خود را با مردم کشورش در یک موضع مشترک قرار ندهد. در چنین صورتی مسئله بافت ارجاعی بسیار جالب توجه است. می‌توان برای مرجع ضمیر جمع ملوکانه سه حالت را متصور شد:

۱. راهی برای ایجاد تمایز میان خود و دیگری که ویژگی ماهوی ضمیر اول‌شخص جمع است؛
۲. اشاره به خود و دستگاه سلطنت که در این حال پادشاه خود را با مقوله‌هایی غیرانسانی جمع بسته است؛

۳. اشاره به خود + خداوند.

با گذر از حالت نخست، در دو حالت بعدی وضعیت سایر اعضا و شکل جمعی که در نهایت حاصل می‌شود، قابل اعتنا به نظر می‌رسد. به‌خصوص رد حالت سوم که مفهومی کاملاً غیرمادی در ساخت احتمالی جمع مورد نظر دخیل است. در این مورد، مفهوم "سایه خداوند" مفهومی مهم به حساب می‌آید که می‌تواند صورتی برآمده از عبارت "کی‌چهر از ایزدان" برگرفته از کتیبه‌های رسمی دوران ساسانیان باشد. در حالی که از واژه "چهر" معنای "نژاد" (در مقابل معنای "صورت و ظاهر") افاده گردد، میان مقوله چهر و فرّه ارتباطی مستقیم وجود خواهد داشت و دارنده اولی از دومی نیز بهره‌مند خواهد بود. «از آنجا که در دوره بعد از اسلام تصویر خداوند جایز نبود، عبارت "ظَلَّ اللهُ فِي الْأَرْضِ" جایگزین نقشی شد که پادشاه را بصورت دریافت‌کننده فرّ خدایان تجسم می‌کرد» (سودآور، ۱۳۸۳: ۵۲)؛ در این موقعیت «پادشاه را تفویض مسئولیت از جانب ایزدان بود» (همان: ۵۳). بدین ترتیب دست‌کم در فرهنگ ایرانی می‌توان جایگاهی را که پادشاه برای خود تجسم می‌کند، مشابه "نماینده‌گی کردن" در نظر گرفت.

از سوی دیگر جوزف کمبل^۱ (۱۳۹۶) کوشیده است با طرح کردن شکل تفکر اسطوره‌ای در ذهن انسان، موجودیت مفهوم تجریدی خداوند را در ذهن انسان روشن کند. در این دیدگاه

1. Joseph Campbell

متحدشدن با خداوند نه تنها میسر است بلکه چیزی خارج از عبارت «آن تو هستی»^۱ نیست؛ در این آموزه می‌توان و باید آن (خداوند) را در خود یافت (۱۳۹۶: ۶۶) اما در کنار این شکل کمالی یا نهایی، می‌توان مفاهیمی با سلسله‌مراتب پایین‌تر مانند رب‌النوع‌ها را دید که نماینده، مظهر یا عضوی از کارکنان خداوند هستند (همان: ۵۶). در این حالت‌ها نیز شخصیت‌هایی غیرمادی کنش‌های انسانی را برعهده دارند و انسان می‌تواند عضوی از گروه آن‌ها شناخته شود. با این فرض پادشاه نیز می‌تواند به‌عنوان «نیروی کنشگر خداوند» واسطه‌ای میان او و سایر انسان‌ها به حساب بیاید و در موضع‌گزینی با توجه به جایگاهی که برای او تصور می‌شد، به سوی الهی میل داشته باشد. با این پیش‌فرض در بافت تفکر خداآورد، کاربرد ضمیر اول‌شخص جمع ژرف‌ساختی غیرقراردادی خواهد داشت؛ زیرا جمع موجود حاصل قاعده «من+دیگری» خواهد بود. و مقصود از «دیگری» در این الگو وجودی ماورایی و غیرقابل دسترس یعنی خداوند است.

از جنبه‌ای دیگر در زمینه فرهنگی جایگاه پادشاه با اختلاف بسیار از مردم در نظر گرفته می‌شده است و قرار گرفتن پادشاه در موقعیت اول‌شخص روایتگر به خودی خود، نافی آن دسته ویژگی‌های قالبی است که از شخصیت وی در اذهان وجود دارد. «در رژیم سلطنتی فره‌مند، شاه خود را سایه خدا می‌دانست و همه مردم زیر سایه او، این موجود نامتناهی اساطیری، بودند» (اخوت، ۱۴۰۰: ۲۴) از همین رو نسبت دادن برخی عملکردها به چنین شخصیتی از اساس ناممکن به نظر می‌رسد خصوصاً وقتی قصد داشته باشد در مورد مسائل شخصی سخن بگوید.

به پشتوانه دلایلی این‌چنینی که برآمده از نظام یادآیندها^۲ در ذهن مخاطب شکل بسته‌اند، وقتی شخصیت پادشاه از زمینه تاریخی بیرون بیاید و در فضای غیرتاریخی و نامتناسب با بستر زمانی خود در داستانی ظاهر شود، کارکرد شخصیت او به سمت نوعی بودن و نظیره‌سازی پیش می‌رود. به تبع این شخصیت نوعی با ویژگی‌هایی در متن شاخص خواهد شد

1. tat tuam asi

۲. script

و یکی از مهم‌ترین ویژگی‌ها، کاربرد اول‌شخص جمع برای او است که در واقع از دید مخاطب یکی از اصلی‌ترین ویژگی‌های سبکی سخن گفتن او به حساب می‌آید: «میدانی نبود که مجسمه‌ای نداشت. مجسمه‌مردی تنها، شاید تنهاترین مرد دنیا که خودش را "ما" می‌گفت و از به کار بردن ضمیر متکلم "من" پرهیز می‌کرد» (بهمن‌بیگی، ۱۳۸۹: ۲۸۰).

۲.۵. جمع صوفیانه

کاربرد ضمائر در متون عرفانی بسیار گسترده است؛ تا جایی که آن را "وجه غالب" این قسم متون در نظر می‌گیرند (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۹۲: ۲۹۵). گاه این گستردگی باعث می‌شود برخی از بهره‌گیری‌ها تابع ویژگی سبکی مشمول عادت‌شدگی^۱ شوند. به‌خصوص که ویژگی‌های زبان صوفیه یعنی «معناهای ضمنی، مجازها، تمثیل‌ها و نمادها» (احمدی، ۱۳۹۵: ۱۱۹) با کاربردهای روایی ضمیر تناسبی تام دارد. یکی از این کاربردهای مهم و دلالتی تغییر حالت اول‌شخص مفرد به اول‌شخص جمع است که در مواردی مشخص می‌تواند بدون توضیحی مازاد، موقعیت‌های مورد نظر گوینده را بیان کند؛ مقصود از ما-راوی صوفیانه زمانی است که صوفی در مقام "جمع" از ضمیر "ما" استفاده می‌کند.

تشخیص کاربرد این گونه در متن گفته‌های صوفی، به‌تنهایی گویای مقام سیر و سلوک آن‌ها نیست؛ زیرا ممکن است ضمیر جمع به دلایل مختلفی که پیش‌تر به آن‌ها اشاره شد، در متن به کار رفته باشد. بنابراین برای تمایز این گونه با اشکال دیگر استفاده از ضمیر اول‌شخص جمع به جای اول‌شخص مفرد، باید مجموعه‌ای از داده‌ها درباره‌ی شخصیت موردنظر را مفروض داشت و این کاربرد را در راستای داده‌های ذکرشده، از گونه "جمع صوفیانه" به حساب آورد. مقصود از داده‌ها، ویژگی‌های ماهوی یک صوفی در مقام جمع است تا بتوان با هم‌خوانی دادن موقعیت صوفی و شاخصه‌های مقام جمع، او را در این مقام در نظر گرفت و جمع به کاررفته از سوی او را در زمره جمع‌های صوفیانه قرار داد.

در مورد زمینه گفتاری و ارجاعی، این شکل ما-راوی نیز مانند جمع ملوکانه در

۱. habitualization

داستان‌نویسی نوین کاربردی نادر دارد. یکی از مهم‌ترین کاربردهای این شکل جمع در افزودن ویژگی به شخصیت داستانی و فضا‌سازی داستان‌ها نمود می‌یابد. بدین طریق حتی وقتی ما-راوی به شکلی یک‌پارچه در نقش روایتگر قرار ندارد، بخشی از ویژگی‌های فضای عرفانی را به داستان می‌افزاید. هوشنگ گلشیری در پرداخت داستان «خانه‌روشنان» از همین ویژگی‌ها بهره برده است و داستان را با این جملات به پایان می‌رساند: «در ماست کاتب شاید یا در سایه‌روشن‌های میان آن کلام که بر سر دست داشت. آنجا، بر کاغذهای زرد شده روی میز خواناست این: ما هم رفتیم، نعش‌مان را هم بردیم. زیرسیگاری را ندیدیم کدام دست بر کاغذها گذاشت وقتی کاتب رو به دیوار می‌آمد لبخند به لب و رقصان، انگار بگوید انا الحق یا انا كلمة الحق» (۱۳۸۲: ۴۳۱).

پایان‌بندی داستان «خانه‌روشنان» نشانه‌گذاری‌های متعددی به فضای ماورایی-عرفانی دارد اعم از تصویرسازی ناپدید شدن کاتب با تبادر سماع و عبارت‌های شطح‌گونه، مفهوم فنا، اشاره وحدت کاتب با کلام و جمله کلیدی «ما هم رفتیم، نعش‌مان را هم بردیم» که کاتب در آن برای اشاره به خود، از ضمیر اول‌شخص جمع استفاده می‌کند.

در اشاره خرده‌روایت‌گونه «خانه‌روشنان» یا کلان‌روایت‌ها در داستان‌هایی با اشاره‌های گسترده‌تر به ما-راوی صوفیانه مسئله مهم روایت‌مندی^۱ ضمیر "ما" است که در قالب یادآیندی تأثیرگذار، داستانی ناگفته را درباره مسیر طی شده سالک به صورت تلویحی بیان می‌کنند. قهرمان این داستان پس از پشت سر نهادن مسیری طولانی و وادی‌های مختلف، بالاخره به نقطه‌ای دست می‌یابد که می‌تواند خود را در مقام جمع با خداوند، "ما" بنامد. با فرض نمایندگی پادشاه در جمع ملوکانه، این دو شکل شباهت‌هایی از لحاظ "دیگری" درون‌گروهی دارند. اما ارتباط **من+دیگری** در این دو شکل بسیار متفاوت است. ما-راوی صوفیانه در بافت قراردادی و کاربردی انحصاری که به آن اشاره شد می‌تواند به دو شیوه اتکای ارجاعی جمع داشته باشد:

۱. narrativity

۱. نشانه‌ای برای گذشتن از نفس؛

۲. بیانگر مقام جمع.

در وضعیت اول مشابه شکل عمومی «ما به جای من نوعی کاربرد متواضعانه به‌شمار می‌رود» (لازار، ۱۳۹۳: ۱۳۰) که در آن گوینده با جای‌گزینی صورت جمع به جای مفرد از اشاره مستقیم به خود خودداری می‌کند. در این صورت، کاربرد اول‌شخص جمع پیرو قراردادهای محاوره در خدمت اصول پایه‌ای وادی عرفان عمل کرده است و می‌توان آن را معادل سایر عبارت‌های خودتنزل‌دهنده مثل کاربرد واژه "بنده" در نظر گرفت؛ برای نمونه این جمله مولانا در فیه‌مافیه: «این کار بنده نیست و بنده آن را هرگز نتوان کردن [...]» (۱۳۹۸: ۱۹۹). یا کاربرد واژه "ایشان" در اسرارالتوحید: «بدانک شیخ ما، قدس الله روحه العزیز، هرگز خویش را "من" و "ما" نگفته است. هر کجا ذکر خویش کرده گفته است: "ایشان، چنین گفته‌اند و چنین کرده‌اند"» (۱۳۹۳: ۱۵).

اما در وضعیت دوم، همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره شد معنایابی فرابندی مشابه جمع ملوکانه را طی می‌کند. در این وضعیت می‌توان با اطمینان بیش‌تری سخن گفت زیرا برخی نظریه‌های روان‌شناختی نیز امکان وجود وضعیت استعلاگونه^۱ را تأیید می‌کنند. آبراهام مزلو^۲ (۱۳۹۸) در مطالعات خود مختصات موقعیت مشابه مقام "جمع" را ذیل عنوان "تجربه‌های اوج" بیان کرده است و به ظرفیت‌های همبستگی برای انسان پرداخته است. عبارت "تجربه‌های اوج" دربردارنده طیف وسیعی از آزمودن مفاهیمی استعلاایی مانند اشراق، الهام، خلسه، وجد و مواردی از این دست می‌شود. مزلو در کتاب ادیان، ارزش‌ها و تجربه‌های اوج، نتایج مطالعه‌ای را گزارش می‌کند که در آن ممکن است "تجربه‌های اوج" فارغ از گرایش‌های عقیدتی افراد، در زندگی آن‌ها رخ دهد. یکی از اساسی‌ترین مسائل قابل تأمل در تئوری مزلو ادعایی است که او در مورد فراگیری این تجربه در اشخاص دارد و در آن افراد را بر همین مبنا به دو طیف اوج‌گرا و غیراوج‌گرا تقسیم می‌کند. از دیدگاه مزلو افراد غیراوج‌گرا ساختار شخصیتی

۱. transcendence

۲. Abraham Maslow

فوق‌العاده منطقی، عقلانی، علم‌گرای افراطی، مادی‌گرا یا مکانیستی دارند (مزلو، ۱۳۹۸: ۴۶-۴۷). او با استفاده از پیش‌انگاشت‌های رایج در شناخت انسان که روان‌شناسی نسل سوم آن‌ها را بنیاد خود قرار داده است، تجربه‌های اوج را طبیعی و قابل مطالعه معرفی می‌کند و آن را در ارتباط مستقیم با رخ داده‌های دینی در نظر می‌گیرد. «در عمل هر چیزی که در تجربه‌های اوج رخ می‌دهد، هر چند منشاء طبیعی داشته باشد، می‌تواند ذیل عناوین روی داده‌های دینی یا تجربه‌های دینی فهرست شود، یا در واقع در گذشته صرفاً تجربه‌ای دینی تلقی شده است» (همان: ۹۱)؛ سپس در پیوست نخست کتاب، ۲۵ ویژگی مرتبط با تجربه‌های اوج را برمی‌شمارد و در ذیل این موارد، توضیحاتی در خصوص هر یک بیان می‌کند. به‌طور کلی می‌توان این ویژگی‌ها را به دو بخش تقسیم کرد:

۱. خصیصه‌های تجربه اوج؛

۲. حالت‌های تجربه‌گران اوج.

قرابت ایده تجربه‌های اوج که مزلو از آن سخن می‌گوید با ویژگی‌هایی که صوفیه خصوصاً در مقام فنا گزارش کرده‌اند، مطابقت این دو را ممکن و منطقی به نظر می‌رساند. طبیعی شمردن تجربه‌های اوج، سرچشمه دین‌محورانه و شباهت‌های متبلور در گفتار صوفیان تجربه‌گر مقام فنا با ۲۵ ویژگی مدنظر مزلو این مقام را به‌عنوان شکلی از تجربه‌های اوج باورپذیر می‌نمایاند. در نتیجه با استناد به تئوری مزلو، صوفی (=تجربه‌گر) در وضعیت ذکرشده به‌شکلی واقعی تجربه‌ای را پشت سر می‌نهد که او را از حالت "من" به حالت "من+دیگری" (خداوند) بدل می‌کند. بدین ترتیب در این فرایند نخستین شرط صوری برای قرار گرفتن در دامنه روایت جمعی حاصل می‌شود مشابه آنچه صوفی می‌تواند در ما-راوی صوفیانه بیانگر آن باشد.

از سوی دیگر در زمینه فرهنگی، می‌توان به مختصات مقام جمع پرداخت. بنابر آنچه گفته شد بر اساس اعتقاد عرفا برای رسیدن به وحدت باید از خود فانی شد. با وجود اختلاف نظر در مورد جزئیات سیر و سلوک، به‌طور کلی همه در این باره هم‌نظرند که صوفی برای دستیابی به مقام "فنا" لاجرم باید از چند مرحله گذر کند و مقام "جمع" از جمله مقام‌هایی که در مسیر سلوک صوفی قرار دارد. در دیدگاه عرفا تعاریف متعددی از مفهوم این اصطلاح دیده

می‌شود که مخرج مشترک این تعاریف مربوط به منشاء ایجاد مقام جمع است؛ این مقام از قبیل خداوند به سالک اعطاء می‌شود (قشیری، ۱۳۹۱: ۱۶۹؛ هجویری، ۱۳۹۳: ۲۸۰).

بنابراین در تفکر اهل صوفیه، سالک در این مرحله مورد عنایت خداوند قرار می‌گیرد و موقعیت او نزد خداوند منحصر به فرد خواهد بود. از چنین دیدگاهی می‌توان نتیجه گرفت گرچه رفتار سالک همواره تحت آموزه‌هایی است که به فروتنی توصیه می‌کنند، اما او با گزینش ضمیر اول‌شخص جمع می‌تواند علاوه بر اظهار تواضع، میان خود و دیگران تمایز قائل شود زیرا در موضعی مشترک با خداوند قرار گرفته است. در این موضع مشترک که «تعلق به روح دارد» (کاشانی، ۱۳۸۹: ۹۱) سالک «در سرّ گوید و به دل سماع می‌کند» (قشیری، ۱۳۹۱: ۱۶۹).

۵.۳. جمع مؤلفانه

راوی این جمع را مای ویرایشگر^۱ نیز می‌نامند. این جمع در متون تعلیمی بسیار کاربرد داشته است و صورتی فروتنانه دارد: «کاربرد ضمیر اول‌شخص جمع فی‌نفسه منزلت‌گوینده را پایین نمی‌آورد بلکه روشی است برای نشان دادن احترام که در آن گوینده خود را کوچک نمی‌شمارد بلکه به یک جمع تسری می‌دهد. شاید به همین دلیل باشد که طبقات تحصیل کرده هم از آن به‌طور فراگیر استفاده می‌کنند و آن را به صورت‌هایی چون "بنده" به‌عنوان ضمیر جایگزین برای "من" ترجیح می‌دهند» (بی‌من، ۱۴۰۰: ۲۰۶).

در متون داستانی وقتی راوی با ضمیر اول‌شخص جمع به ویژگی مؤلف‌بودگی خود اشاره می‌کند، جمع مؤلفانه پدید می‌آید. چنین کاربردی «به جای این که نشانه‌ای از فروتنی به نظر برسد، بیشتر به‌عنوان [شکلی] رسمی، قدیمی و حتی پرآوازه تلقی می‌شود» (Siewierska, 2004: 219). با اتکا به همین ظرفیت، هوشنگ گلشیری در داستان معصوم پنجم (چاپ اول ۱۳۵۸) از این ما-راوی بهره گرفته است. در داستان حدیث مرده بر دار کردن آن سوار که خواهد آمد، خواجه ابوالمجد محمدبن علی بن ابوالقاسم وراق دبیر، درواقع کاتب یکی از

۱. editorial we

امیران است و ماجرای تصویر و اعتقاد مردم به زنده بودن و نجات‌دهنگی او را نقل می‌کند: «اما راقم این دور پوست‌باز کرده و به شرح خواهد گفت، چه سکه سخن بوالمجد یا بوالفضلی بدان طرز و تکلف، و آن ایجاز و صناعت، و آن همه تلمیحات و ملامعات هیچ عاقلی نخرد. و این طرز که ما خواهیم نهاد به ضرورت احتمال ابنای زمانه است، گو که راوی این دور ما باشیم یا نه. و از پس ما راویان هر دور خود دانند که این حدیث چگونه بایست گزارد و هر قصه به چه طرز بایست نوشت. پس ابتدا کنیم به وصف آن نقش و آن گاه بر سر قصه خواهیم شد. و او بهترین است به جمال و جلال و نطق» (۱۳۹۹: ۵).

در زمینه گفتاری و ارجاعی باید در نظر داشت که مؤلف در متن برخوردار از این ضمیر با ائکا به بخش اول‌شخص بودگی "ما" حضور خود را مؤکد می‌کند و در عین حال با ائکا به بعد جمعی این ضمیر «تمایلیش را به برداشتن توجه از خود نشان می‌دهد» (Siewierska, 2004: 218). این جمع در متون علمی نوین نیز به کار می‌رود. این راوی در محور طیفی اول‌شخص‌های تجربه‌گر^۱-روایتگر^۲، جایگاهی نزدیک به تجربه‌گر را تصاحب می‌کند که بیش‌تر قالبی "شخصیت‌محور" دارد. به همین اعتبار در شیوه روایت معصوم پنجم که شیری آن را "داستان مقاله" (۱۳۹۸: ۹۷) می‌نامد، راوی به‌واسطه دسترسی به منابع و مشاهده‌گر بودن، با شخصیتی درون‌روی داد علاوه بر نقل رخ‌دادها، آن‌ها را تحلیل می‌کند. محمدرضا کاتب در رمان هیس (چاپ اول ۱۳۶۹) نیز شکلی از ما-راوی مؤلف را همراه با تمهیداتی فرا-داستانی به کار گرفته است: «بعضی از موارد را به دلیل آن که گفتگوی زیر چیزی اضافی است و هیچ ربطی به داستان ندارد و به دلیل آن که قادر به حذف آن نمی‌باشیم این بخش را در صفحه‌های نقطه چین قرار دادیم تا در صورت نظر مساعد شما توسط خود شما از کتاب جدا شود» (۱۳۹۶: ۲۵).

در باب زمینه فرهنگی همان‌گونه که اشاره شد کاربرد ضمیر اول‌شخص جمع به‌عنوان ما-راوی مؤلفانه مشابه کارکردی است که در متون با جنبه‌های علمی یا شبه‌علمی دیده

۱. experiencing I

۲. narrating I

می‌شود. این جمع‌ها، می‌توانند علاوه بر توجه‌زدایی از شخص مؤلف، نشان‌دهنده پیروی از نظامی به‌خصوص یا "کاری گروهی" (Herre and Langenhove, 1999: 107) باشند. این نظام می‌تواند به بستر ایدئولوژیک، پیشه یا سایر مواردی این‌چنینی بازگردد که مؤلف خود را بخشی از آن یا در ادامه آن می‌بیند و اطلاق ضمیر ما از سوی نشان‌دهنده این تعلق است. این جمع نیز ماهیتی فروتنانه دارد (Helmbrecht, 2004: 254).

بنابراین، همان‌گونه که در ادبیات تعلیمی حضور این "ما" مشخصاً در کسوت راوی/راقم/کاتب یا موقعیتی مشابه دیده می‌شود، امروزه نیز در ادبیات داستانی، هر چند به صورت محدود، از آن استفاده می‌شود؛ خصوصاً که برآیند کاربرد آن لحن خاصی به داستان اضافه می‌کند و می‌تواند یکی از ویژگی‌های سبکی شخصیت راوی و به تبع روایت قلمداد شود؛ همان‌گونه که در داستان معصوم پنجم نشان داده شد. همان‌گونه که اشاره شد کاربرد عمده آن در نوشته‌های علمی است؛ در این حالت اگر نوشته به‌واقع توسط گروهی از مؤلفان تدوین شده باشد، بازنمایی صریح گروه نویسندگان توسط ضمیر اول‌شخص جمع شکلی معهود دارد؛ این «ما»ی انحصاری زمانی کاربرد می‌یابد که نویسندگان بخواهند به لحاظ گفتمانی بر جایگاه شخصی خود [و نقش یاری‌گرانه خود] در کمک به سایر اعضای جامعه تأکید کنند» (Kuhi et al, 2012: 36) در غیر این صورت، می‌توان برای آن پیش‌فرض‌هایی را مفروض داشت که پیش‌تر به آن‌ها اشاره شد.

۵. ۴. جمع عالمانه

"ما"ی فراگیر در دسته نشانگرهای گفتمانی قرار می‌گیرد که توسط دو عنصر دیگر در طول روایت تقویت می‌شود. مسئله ارتباط راوی با روایت‌شکو ذیل مقوله مرزشکنی^۱ (=اتصال کوتاه) قابل بررسی دقیق‌تر است. ژنت مرزشکنی را به این صورت تعریف می‌کند: «هنگامی که نویسنده (یا خواننده اثر) خود را وارد ماجرای داستان می‌کنند یا زمانی که یکی از شخصیت‌ها به جهان برون‌داستانی نویسنده یا خواننده وارد می‌شود، بدون شک این دست مداخله‌ها مرز

۱. metalepsis

میان سطوح داستان را بر هم می‌ریزند» (88: 1988).

ما-راوی عالمانه نیز در قالب مرزشکنی روایی در واقع سطوح روایی را بر هم می‌زند و در اغلب موارد با ایجاد درنگ در روایت، توضیحی به آن می‌افزاید. این ما-راوی در پی سایر عناصر وام‌گرفته از زبان نقالی و داستان‌های شفاهی، در داستان‌های اولیه کاربردی‌تر از داستان‌های متأخر دیده می‌شود و گاه این شیوه با اول‌شخص مفرد تلفیق می‌شود.

ژنت این تکنیک‌پردازی را "شبه-داستان" می‌نامد. در واقع کاربرد این تکنیک برای اول‌شخص دستوری شکلی تناقض‌گونه دارد؛ مگر این‌که ژانر داستان فرا-روایت یا به گفته ژنت شبه‌داستان در نظر گرفته شود. در این حالت واقعی‌نمایی داستان در گرو ادعای راوی-قهرمان است. ادعایی که در آن رخداد داستانی تجربه او گذشته است و هم‌اکنون او با علم بر جزئیات روی داد، در حال نقل آن است؛ در چنین حالتی نیز راوی بودن او بر شخصیت‌بودگی تقدّم می‌یابد. نمونه روایی زیر نمونه‌ای از روایت‌های اول‌شخص به صورت ذکر شده برگرفته از سلسله‌نوشته‌های علی‌اکبر دهخدا با عنوان چرندپرند (نخستین انتشار ۱۲۸۶) است: «[...] آن وقت نَم فوراً سماور را آتش می‌کرد، آبِ غلیان را هم می‌ریخت می‌نشست با آن‌ها درد دل کردن. مقصود از این کار دو چیز بود: یکی خوشگذرانی، دیگری آن بستن به مالِ خدایا مرز بابام که شلوارش دوتا نشود. حالا درد دل‌ها چه بود بماند. یار باقی صحبت باقی. **به آنجا هم شاید برسیم**» (۱۳۹۵: ۱۵۹).

در برخی متن‌ها مانند متن فوق، ویژگی‌هایی از ما-راوی مؤلفانه و ما-راوی عالمانه هم‌زمان دیده می‌شود که گاه تشخیص را دشوار می‌کند اما باید توجه داشت میان دو ما-راوی مؤلفانه و ما-راوی عالمانه تفاوت‌هایی موجود دارد؛ علاوه بر تمایز در منحصر یا شامل بودن ضمیر "ما"، تفاوت دیگر ما-راوی مؤلفانه با ما-راوی عالمانه در دیدگاه روایی راوی و نقش او است. ما-راوی مؤلفانه روایتی به مراتب شخصی‌شده‌تر از ما-راوی عالمانه است. ما-راوی مؤلف معمولاً خود شخصیتی در داستان است که از دیدگاهی مشخص مشرف به رخدادها است. این دیدگاه برای او محدودیت‌هایی به دنبال دارد؛ در مقابل ما-راوی عالم با آگاهی تام از جزئیات روی دادهای داستان، به روایت آن‌ها می‌پردازد. در حالی که ما-راوی مؤلف در

بازنمایی داورى‌ها همواره قیدهایی از احتمال را ذکر می‌کند ما-راوی عالم قطعی‌ترین نظرها را در خصوص هر آن‌چه در جریان است، در اختیار مخاطب قرار می‌دهد. در حالت عمومی شکل‌های معمول این سطوح روایی با یک‌دیگر تداخل ندارند و قابل تشخیص هستند اما همان‌طور که اشاره شد در برخی از داستان‌ها سطوح روایی در هم می‌آمیزند و وضعیت بین‌بین را پدید می‌آورند. در اغلب روایت‌های برخوردار از ما-راوی فراگیر، جمع عالمانه در گزاره‌های قالبی نمود می‌یابد:

برخی از این گزاره‌ها در دسته‌بندی نقش‌گرا می‌توانند کارکردهای جهت‌گیرانه داشته باشند مثل عبارات توصیفی، و برخی دیگر می‌توانند پیش‌برنده داستان باشند مثل عبارات قیدی. همان‌طور که اشاره شد اضافه شدن بعضی از این گزاره‌ها مشخصاً توسط قصه‌گو/نقال به فراخور فضای قصه‌گویی شکل گرفته و بعد به صورت کتبی قصه‌ها افزوده شده است. این عمل که "روایت‌گردانی" (صافی، ۱۳۹۱: ۸۱) نامیده می‌شود، با همراهی برخی گزاره‌های قالبی، نقش واسطه‌ای خود در متن را نمایش می‌دهند؛ مثلاً وقتی داستانی با عبارت «اما راویان اخبار و ناقلان آثار چنین روایت کرده‌اند که ...» آغاز می‌شود مشخصاً راوی نشان می‌دهد در حال نقل روایتی است که از جایی دیگر شنیده یا خوانده است. در متن‌های ضبط‌شده از مَشْدی گلین خانم نمونه‌هایی از این گزاره‌های قالبی در قصه‌ها دیده می‌شوند که بخشی در میانه‌های داستان قرار دارند:

- آمدیم سر باغبون ... (۱۳۹۹: ۲۳۵)

- حالا آمدیم سر این‌ها ... (همان: ۲۷۳)

- این اینجا تمام شد، بریم سر خونه شاه ... (همان: ۴۶۲)

و بخشی در انتهای قصه قرار گرفته‌اند:

- رفتیم بالا آرد بود، آمدیم پایین خمیر بود، حکایت ما همین بود (همان: ۱۰۳)

- رفتیم بالا آرد بود، آمدیم پایین خمیر بود، سرگذشت ما همین بود (همان: ۱۶۴)

- رفتیم بالا ماست بود، آمدیم پایین ماست بود، قصه ما راست بود. رفتیم بالا دوغ بود، آمدیم

پایین ماست بود، قصه ما راست بود (همان: ۳۰۸)

- قصه ما به سر رسید، کلاغه به خونش نرسید (همان: ۴۷۱).

مجموعه فوق که در اصطلاح روایت‌شناسی اسکاژ^۱ نامیده می‌شود، تکنیکی است که در داستان‌نویسی نو تلاش می‌کند فرمی فی‌البداهه را به شکلی باورپذیر بازسازی کند. بنابراین طی فرایند انتقال، راوی می‌تواند به صورت ما-راوی عالمانه بازتاب داده شود. اطلاق صفت "عالمانه" به محیط بودن راوی بر تمام روایت اشاره دارد. با وجود معنای مستتر در گزاره‌های قالبی مشمول ما-راوی فراگیر که نشان‌دهنده پی‌گیری فرایندهای جاری به شکل فعالیتی مشترک در روایت است، موضع مشترک راوی و روایت‌شنو مربوط به دیدگاه روایی نیست زیرا در عمل میزان دسترسی روایت‌شنو و راوی ناهم‌سطح است در حالی که "ما" خطاب قرار دادن روایت‌شنو توسط راوی در ظاهر ادعایی دیگر را در سطح زبانی مطرح می‌کند. در واقع "من" گوینده در ما-راوی فراگیر جایگاه دانای کل را در اختیار دارد و پیش‌روی او با روایت‌شنو در سطح خوانش داستان قراردادی است.

همان‌گونه که اشاره شد این ما-راوی که بیش‌تر در داستان‌های متقدم فارسی دیده می‌شود، در مواردی که مقصود نویسنده بازسازی شیوه قصه‌گویی به جای داستان‌پردازی است کاربرد دارد (این شیوه می‌تواند تکنیکی نوین در صورت‌بخشی به داستان باشد). برای نمونه صادق هدایت در داستان «آب زندگی» (چاپ اول، ۱۳۴۲) چنین موقعیتی را شبیه‌سازی کرده است. داستان با گزاره قالبی «یکی بود یکی نبود غیر از خدا هیچ‌کس نبود» (۱۳۴۲: ۱۰۳) آغاز می‌شود و با کاربرد دیگر گزاره‌ها، از جمله جمع فراگیر ادامه می‌یابد: «حسینی را اینجا داشته باشیم ببینیم چه به سر برادر کچلش حسینی آمد» (همان: ۱۱۰)؛ «حسینی را اینجا داشته باشیم ببینیم چه به سر احمدک آمد» (همان: ۱۱۵) و با گزاره «قصه ما بسر رسید/ کلاغه به خونه‌اش نرسید» (همان: ۱۳۱) پایان می‌یابد. این گزاره‌های قالبی میان-داستانی در زمره مرزشکنی قالبی قرار می‌گیرند: «[می‌توان این گزاره‌ها را] شامل تداخل‌هایی دانست که در قصه‌پردازی سنتی برای رفت و برگشت بین داستان و گفتمان به کار گرفته می‌شود [...] این چنین که

گویی روایتگری هم‌زمان با جریان داستان در حال پیش‌روی است و می‌توان توقف داستان را با پی‌گیری گفتمان جبران کرد» (Genette, 1980: 235).

در نهایت می‌توان گفت هم‌راستا با فاصله گرفتن از سنت نقالی و قصه‌پردازی شفاهی، فاصله گرفتن از این شیوه در کنار سایر تکنیک‌های برگرفته از سنت قصه‌گویی در داستان‌های معمول فارسی نشانه‌ای است برای گذر از داستان‌پردازی سنتی به داستان‌نویسی مدرن (ر.ک. گلشیری، ۱۳۸۸: ۳۰۷-۳۳۳). به همین صورت مرزشکنی‌ها نیز از صورت قالبی به صورت بلاغی میل می‌کنند. در مرزشکنی‌های بلاغی «جریان گفتمان روایی به بهانه‌ی ارائه‌ی توضیحی درباره‌ی پیش‌گفته‌های راوی گسسته می‌شود تا در حدفاصل این گسل، توجه روایت‌شنو به بخشی از روایت‌ناشده‌ها جلب شود» (صافی، ۱۳۹۴: ۳۲). کاربرد این شکل از مرزشکنی با حضور ما-راوی عالمانه در برخی داستان‌های جدید دیده می‌شود. پدram رضایی‌زاده در داستان «در خیابان برف می‌بارد یا وقتی آسمان ابری است، اگر در خیابان برف نبارد پس کجا؟...» (۱۳۸۶) از چنین ارتباطی استفاده کرده است: «کلاغی در خیابان می‌خواند (به اندازه‌ی کافی در این سال‌ها از کلاغ‌ها **خولنده‌ایم** و آنها را بدل از چیزهای زیادی فرض کرده‌ایم، پس لطفاً فقط این یک بار را بی‌تفاوت از کنارش بگذرید و به کلاغ بودنش احترام بگذارید و تنها صدایش را بشنوید) (۱۳۸۶: ۶۰).

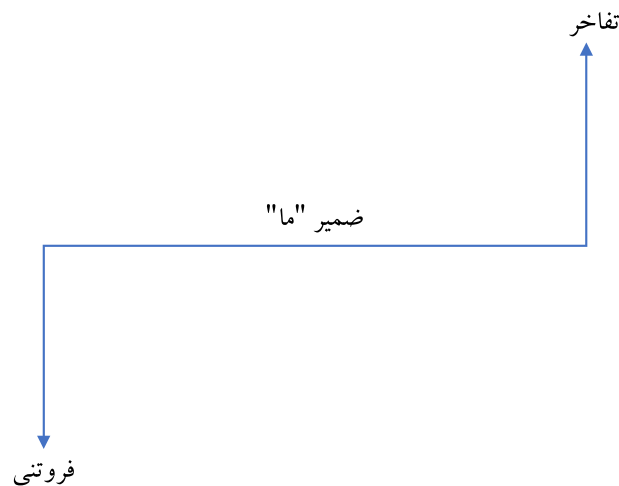
همان‌طور که دیده می‌شود، شیوه‌ی خطابی نیز در متن بالا وجود دارد که پایه‌ای برای ایجاد مرزشکنی خطابی^۱ (صافی، ۱۳۹۴: ۲۴) است. این شیوه علاوه بر این که در نمونه‌های کاربرد ما-راوی عالمانه‌ی جدید دیده می‌شود، به‌تنهایی نیز در روایت‌های دوم‌شخص کاربرد یافته است.

۶. نتیجه‌گیری

ما-روایت شبه‌جمعی، به روایتی اطلاق می‌شود که راوی به‌صورت ظاهری ضمیر اول‌شخص جمع است اما در واقع این ضمیر در مرجع‌یابی به اول‌شخصی مفرد تعلق می‌یابد. قواعد

1. addressive metalepsis

متفاوتی این کاربرد را میسر می‌سازند که در زیرساخت خود به دو منظور تقسیم می‌شوند: کاربرد برای تفاخر و کاربرد برای فروتنی.

از سوی دیگر ضمیر "ما" به جهت اتکای درونی یا بیرونی به عنصر "دیگری" مستتر در خود، می‌تواند دو صورت داشته باشد: انحصاری و فراگیر. صورت‌های انحصاری ما-روایت، شبه-جمع‌های معطوف به متن هستند که شخصیت راوی در آن‌ها خود را به تنهایی "ما" می‌نامد. در مقابل صورت فراگیر ما-روایت، شبه-جمعی معطوف به مخاطب است که چون در روایت مکتوب نقشی منفعل دارد و هم‌موضعگی او با راوی، خطابی صرفاً بلاغی به حساب می‌آید. بنابراین هر دوی این صورت‌ها به شکلی قراردادی جمعی در نظر گرفته می‌شوند.

بر خلاف ما-روایت‌های واقعی که پیامد امکان بازتاب گروه‌گرایی‌ها در عصر جدید هستند، ما-روایت‌های قراردادی سابقه‌ای طولانی در ادبیات دارند و رِد پای آن‌ها در ژانرهای گوناگون روایی دیده می‌شود. به‌خصوص چهار نوع از انواع آن‌ها هستند که با بسامدهای متفاوت و اشکالی تغییر یافته در ادبیات داستانی نوین نیز کاربرد دارند. بر اساس الگوی انحصاری/فراگیر، سه نوع از آن‌ها (مای ملوکانه، مای صوفیانه و مای مؤلفانه) در دسته انحصاری‌ها هستند و یک نوع (با عنوان مای عالمانه) در دسته فراگیر قرار می‌گیرد. دو ما-راوی ملوکانه و صوفیانه از شخصیت و موقعیت‌های خاص برگرفته شده‌اند و امروزه نیز به

همین ترتیب در داستان‌ها ایجادکننده یا تقویت‌کننده شخصیت‌پردازی، فضاسازی و سبک داستانی هستند. نوع سوم یا مای مؤلفانه نیز به همان شکل که از عنوان آن پیداست، به حضور مؤلف در متن اشاره دارد در حالی که خود را "ما" می‌خواند. این راوی می‌تواند یکی از شخصیت‌های داستان باشد و به نقش مؤلف بودن خود اشاره کند. هر چند این گونه بیش‌تر در نوشتار علمی کاربرد دارد، در صورتی که راوی داستان تصمیم داشته باشد سبکی کهن‌گرایانه را به داستان بیفزاید، یکی از تکنیک‌ها، به کارگیری این ما-راوی است. ما-راوی مؤلفانه می‌تواند علاوه بر مفهوم فروتنی، نشان‌گر دنباله‌روی از سنت یا تفکری خاص باشد و پیروی مؤلف از تباری مشخص را نشان دهد؛ خصوصاً در متونی که از جهاتی جنبهٔ تعلیمی دارند بر اساس ژانر متن و نشانه‌گذاری‌های محتوایی می‌توان در مورد گرایش مؤلف برداشت‌های مشخصی را در نظر گرفت. برای مثال همان‌طور که در متون تعلیمی عرفانی مقصود مؤلف از "ما"، می‌تواند مشرب‌فکری یا گرایش عقیدتی در نظر گرفته شود.

و در نهایت گونهٔ مای عالمانه، راوی دانای کلی را نشان می‌دهد که روایت‌شنو را در طول روایت خود مورد خطاب قرار می‌دهد و با ایجاد پایگاه مشترک فرضی، به عمل روایتگری می‌پردازد. این ما-راوی در قالبی مشابه داستان‌پردازی‌های شفاهی، نقشی شبیه قصه‌گو را به خود می‌گیرد و با ایجاد مرزشکنی در روایت سطح‌بندی ایجاد می‌کند؛ سطحی که خود در آن حضور دارد و سطح روایت مورد نظری که در حال نقل کردن آن است.

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

ORCID

Nastaran Shahbazi

 <http://orcid.org/0009-0009-8926-7126>

Fateme Toobaei

 <http://orcid.org/0009-0001-9225-8302>

Fateme Jamshidi

 <http://orcid.org/0000-0002-9895-806X>

Ehsan Hamadzade

 <http://orcid.org/0000-0001-7143-0188>

منابع

- احمدی، بابک. (۱۳۹۵). چهار گزارش از تذکره‌الاولیاء عطار. تهران: مرکز. اخوت، احمد. (۱۴۰۰). دو بدن شاه. تهران: خجسته.
- الول ساتن، پال لارنس. (۱۳۹۹). قصه‌های مشدی گلین خانم. تهران: مرکز. الهی، اصغر. (۱۳۵۸). «زیر چادر خال‌خال آسمان» در بازی. تهران: یار محمد.
- بی‌من، ویلیام. (۱۴۰۰). زبان، منزلت و قدرت در ایران. ترجمه‌ی رضا مقدم کیا. تهران: نی. بهمن‌بیگی، محمد. (۱۳۸۹). بخارای من، ایل من. شیراز: نوید.
- جهانگیری، نادر. (۱۳۸۷). «گونه‌های احترام، سلطه و همبستگی در زبان فارسی امروز» در زبان: بازتاب زمان، فرهنگ و اندیشه. تهران: آگاه: ۱۲۵-۱۵۹.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۹۵). چرندپرند. به کوشش ولی‌الله درودیان. تهران: نیلوفر.
- رضایی‌زاده، پدرام. (۱۳۸۶). «در خیابان برف می‌بارد...» در مرگ‌بازی. تهران: چشمه. سودآور، ابوالعلاء. (۱۳۸۳). فره ایزدی. هوستون: میرک.
- شاملو، احمد. (۱۳۹۳). روزنامه‌ی سفر میمنت‌اثر ایالات متفرقه‌ی امریخ. تهران: مازیار. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۲). زبان شعر در نثر صوفیه. تهران: سخن.
- شهبازی، نسترن و بیات، حسین. (۱۳۹۹). «ظرفیت‌های زبانی ما-راوی: ملاحظات کاربرد ضمیر اول‌شخص جمع در روایتگری». نقد و نظریه‌ی ادبی، س ۷ ش ۲: ۱۴۷-۱۷۱. doi: 10.22124/naqd.2023.23673.2428
- شیری، قهرمان. (۱۳۹۸). جادوی جن‌کشی. تهران: نشر ورا.
- صافی پیرلوجه، حسین. (۱۳۹۱). «روایتگردانی در قصه‌های عامیانه و داستان‌های نوین فارسی». نقد ادبی، ش ۱۹: ۷۷-۱۰۲. DOR. 20.1001.1.20080360.1391.5.19.6.6
- _____ . (۱۳۹۴). روایت‌پژوهی در زمانی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- عبداللهیان، حمید. (۱۳۸۱). شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان معاصر. تهران: آن.
- فالر، راجر. (۱۳۹۵). سبک و زبان در نقد ادبی. ترجمه‌ی مریم مشرف. تهران: سخن.
- _____ . (۱۴۰۲). زبان‌شناسی و رمان. ترجمه‌ی محمد غفاری. ویراست سوم. تهران: کتاب بهار.
- قشیری، عبدالکریم بن هوازن. (۱۳۸۶). ترجمه‌ی رساله‌ی قشریه. ترجمه‌ی حسن بن احمد عثمانی. تصحیح محمدحسن فروزانفر. تهران: زوّار.
- کاتب، محمدرضا. (۱۳۹۶). هیس. تهران: ققنوس.
- کاشانی، عزالدین محمود. (۱۳۸۹). مصباح‌الهدایه و مفتاح‌الکفایه. مقدمه، تصحیح و تعلیقات عفت کرباسی و محمدرضا برزگرخالقی. تهران: زوّار.
- کمبل، جوزف. (۱۳۹۶). تو، آن دیگری هستی. ترجمه‌ی مینا غروی‌ان. تهران: دوستان.

- گلشیری هوشنگ. (۱۳۸۲). «خانه‌روشنان» در نیمه تاریک ماه. تهران: نیلوفر.
- _____. (۱۳۸۸). «حاشیه‌ای بر رمان‌های معاصر (۱)» در باغ در باغ. تهران: نیلوفر: ۳۰۷-۳۳۳.
- _____. (۱۳۹۹). حدیث مرده بر دار کردن آن سوار که خواهد آمد. تهران: نیلوفر.
- لازار، ژیلبر. (۱۳۹۳). دستور زبان فارسی معاصر. ترجمه مهستی بحرینی. تهران: هرمس.
- مزلو، ابراهام. (۱۳۹۷). ادیان، ارزش‌ها و تجربه‌های اوج. ترجمه زهرا اکبری. تهران: کرگدن.
- مولانا، جلال‌الدین محمد بلخی. (۱۳۹۸). فیه ما فیه. تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: زوار.
- میهنی، محمدبن منور. (۱۳۹۳). اسرار التوحید. مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: آگه.
- ناصرالدین‌شاه قاجار. (۱۳۷۷). روزنامه‌ی خاطرات ناصرالدین شاه در سفر اول فرنگستان. به کوشش فاطمه قاضی‌ها. تهران: سازمان اسناد ملی ایران.
- نغزگوی، مهرداد. (۱۳۹۶). «شکل‌گیری ضمیر اول و دوم‌شخص جدید فارسی نواز منظر دستوری‌شدگی». ویژه‌نامه فرهنگستان. شماره ۱۳: ۳-۴۵.
- هدایت، صادق. (۱۳۴۲). «آب زندگی» در زنده به گور. تهران: امیرکبیر.
- هجویری، ابوالحسن علی‌بن عثمان. (۱۳۹۳). کشف‌المحجوب. مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمود عابدی. تهران: سروش.
- یول، جورج. (۱۳۹۸). کاربردشناسی زبان. ترجمه محمد عموزاده مهدرجی و منوچهر توانگر. تهران: سمت.

References

- Abdollahian, H. (1381/2002). *Shakhsiyat va Shakhsiyat pardazi da dastan-e Mo'aser* [Character and characterization in contemporary fiction]. Tehran: An. [in Persian]
- Ahmadi, B. (1395/2016). *Chahar gozaresh az tazkerat al-Owliya'-ye 'Attar* [Four essays on Tazkarat al-Owliya of 'Attar]. Tehran: Markaz. [in Persian]
- Bahmanbeygi, M. (1389/2010). *Bokhara-ye man, il-e man* [My Bokhara, my tribe]. Shiraz: Navid [in Persian]
- Beeman, William. (1400/2021). *Language, Status, and Power in Iran* [Zaban, manzalat va ghodrat dar Iran]. Trans. Reza Moghaddam Kia. Tehran: Nay. [in Persian]
- Bekhta, N. (2017). Emerging Narrative Situations: A Definition of We-Narratives Proper. In *Paradigms of narratology*. Peer Krogh Hansen & Wolf Schmid (eds.). Berlin: de Gruyter: 101-126.
- Campbell, J. (1396/2017). *Thou Art That: Transforming Religious Metaphor*. Trans. Mina Gharavian as *To, an hasti*. Tehran: Doustan. [in Persian]

- Dehkhoda, A. (1395/2016). *Charad va parand* [Nonsense]. Ed. Valiollah Doroudian. Tehran: Niloufar. [in Persian]
- Elahi, A. (1358/1979). Zir-e chador-e khal khaliy-e aseman in *Bazi* [Under the spotted veil of heaven]. Tehran: Yar Mohammad. [in Persian]
- Elwell-Sutton, L. P. (1399/2020). *Ghesseh-haye mashdi galin khanum*. Tehran: Markaz. [in Persian]
- Fowler, R. (1395/2016). *Essays on Style and Language*. Trans. Maryam Mosharraf as *Sabk va zaban dar naqd-e adabi*. Tehran: Sokhan. [in Persian]
- Fowler, R. (1402/2023). *Linguistics and the novel*. Trans. Mohammad Ghaffari as *Zabanshenasi va Roman*. Tehran: Ketabe Bahar. [in Persian]
- Genette, G. (1972). *Figures III*. Paris: Editions de Seuil.
- Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*. NY: Cornell Univ. Press.
- Genette, G. (1988). *Narrative Discourse revisited*. Trans. Jane Lewin. NY: Cornell Univ. Press.
- Ghosheyri, Abdolkarim b. Havazan. (1386/2007). *Tarjome-ye resaleh-ye Ghoshayriyeh*. Trans. by Hasan b. Ahmad Othmani. Ed. Mohammad Hasan Forouzanfar. Tehran: Zavvar. [in Persian]
- Golshiri, H. (1382/2003). *Khaneroshanan* in *Nime-ye tarik-e mah*. Tehran: Niloufar. [in Persian]
- Golshiri, H. (1388/2009). Hashiye-ei bar romanhay-e mo'aser (1) in *Bagh dar bagh*. Tehran: Niloufar, 307-333. [in Persian]
- Harre, R., & Van Langenhove, L. (1999). *Positioning Theory: Moral Contexts of Intentional Action*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Helmbrecht, J. (2004). Personal Pronouns: Form, Function, and Grammaticalization. Ph.D. Thesis. Erfurt: Erfurt Univ.
- Hojviri, Aboalhasan Ali b. Othman. (2014). *Kashf al-mahjub*. Ed. Mahmoud Abedi. Tehran: Soroush. [in Persian]
- Jahangiri, N. (1387/2008). Gounehaye ehteram, solte va hambastegi dar Zabane Farsi [Types of respect, domination, and solidarity in contemporary Persian]. In *Zaban: Baztabe Zaman, Farhang va Andisheh*. Tehran, Agah, 125-159. [in Persian]
- Kouhi, D., Tofigh, M., & Babaie, R. (1391/2012). Writers' self-representation in academic writing. *International Journal of Research Studies in Language Learning*, 2(3), 35-48.
- Lazard, G. (1393/2014). *Grammaire du persan contemporain*. Trans. Mahasti Bahreyni as *Dastur-e Zaban-e Farsi-e Moaser*. Tehran: Hermes. [in Persian]
- Maslow, A. (1397/2018). *Religions, Values, and Peak-Experiences*. Trans. Zahra Akbari as *Adiyan, arzesh-ha va tajrobehay-e owj*. Tehran: Kargadan. [in Persian]

- Mihani, Mohammad b. Monavvar. (1393/2014). *Asrar al-tohid*. Ed. Mohammadreza Shafiei kadkani. Tehran: Agah. [in Persian]
- Mowlana, Jaledin Mohammad Balkhi. (1398/2019). *Fihe ma fih*. Ed. Badiozaman Foruzanfa. Tehran: Zavvar. [in Persian]
- Naser al-Din Shah. (1377/1998). *Rouznameh-ye khaterate Naser al-Din shah dar safar-e avval-e farangestan*. [Naser al-Din Shah's diary on his first visit of Europe]. Ed. Fateme Ghaziha. Tehran: Sazman-e Asnad-e Melli-e Iran. [in Persian]
- Naghzgouy, M. (1396/2021). Sheklgiri-ye zamayer-e avval va dovvom shakhse jadid-e farsi-e now az manzare dasturi shodegi [Formation of new first and second-person pronouns in Persian from grammaticalization perspective]. *Vizhehnameh-ye Farhangestan*, 13, 3-45. [in Persian]
- Okhovvat, A. (1400/2021). *Do badan-e Shah* [The two bodies of the Shah]. Tehran: Khojasteh [in Persian]
- Rezaei, P. (1386/2007). Dar khiyaban barf mibarad...[It is snowing in the street]. In *Margbazi*. Tehran: Cheshmeh. [in Persian]
- Safi Pirloujeh, H. (1391/2012). Revayatgardani dar ghesseh-haye 'amiyaneh va dastanhay-e novin-e Farsi [Narrative technique in Persian folklore and modern stories]. *Faslname-ye Naqd-e Adabi*. 19, 77-102. [in Persian]
- Safi Pirloujeh, H. (1394/2014). *Revayatpazhuhi-e darzamani* [Diachronic Narratology]. Tehran: Pazhuheshgah-e Olum-e Ensani va Motaleate Farhangi. [in Persian]
- Shafiei Kadkani, M. (1392/2013). *Zaban-e she'r dar nathr-e sufiyeh* [Poetic language in the Sufi prose]. Tehran: Sokhan [in Persian]
- Shamlou, A. (1393/2014). *Ruznameh-ye safar-e maymanat athar-e eyalat-e motefaregheh-ye emrigh*. Tehran: Maziar. [in Persian]
- Shahbazi, N., & Bayat, H. (1399/2022). Zarfiyat-haye zabaniy-e ma-ravi: Molahezat-e karbord zamir avval shakhs-e jam' dar revayatgari [We-narrator linguistic potentials: First-person plural applications in narration]. *Naqd va Nazariyeh-ye Adabi*. 7(2), 47-171. [in Persian] Doi. 10.22124/naqd.2023.23673.2428
- Shiri, G. (1398/2019). *Jaduy-e jenkoshi*. Tehran: Vara. [in Persian]
- Siewierska, A. (2004). *Person*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Soudavar, A. (1383/2004). *Farreh-ye Izadi*. Houston: Mirak. [in Persian]
- Yule, George. (2019). *Pragmatics*. Trans. Mohammad Amouzade Mahdiraji and Manouchehr Tavangar as *Karbordshenasi-e zaban*. Tehran: SAMT. [in Persian]

استناد به این مقاله: شهبازی، نسترن، طوبایی، فاطمه، جمشیدی، فاطمه و حمیدی‌زاده، احسان. (۱۴۰۳). کاربردهای

زبانی-روایی جمع‌های قراردادی در داستان‌پردازی. پژوهش‌نامه زبان ادبی، ۲ (۶)، ۱۶۹-۲۰۲. doi:

10.22054/JRLL.2024.82412.1113

فهرست مطالب

- کارکرد جادوی مجاورت در عناوین آثار نثر فنی و مصنوع ۹
شیرین روشنی، حبیب‌الله عباسی
- جمله‌ معترضه در متون فارسی معاصر ۲۹
محمود مهرآوران، عاطفه صالح
- دگرگونی معنایی در واژه‌های شمس-النه‌ار (نخستین نشریه افغانستان) و مقایسه آن
با هفته-نامه کابل (از نشریه‌های متأخر افغانستان) ۶۵
اسماعیل تاج‌بخش، احمدضیا رفعت
- تحلیل سبک‌شناختی نثر فارسی در دوره رشد و تکوین بر مبنای فرایند خروج سازه‌ها
..... ۱۰۱
الهام میزبان، علی‌علیزاده، شهلا شریفی
- پیشنهاد الگویی برای حل دشواری‌های معنایی ابیات بحث‌برانگیز غزل حافظ با تمرکز
بر مقوله ارتباط‌های واژگانی ۱۳۷
ایوب مرادی
- کاربردهای زبانی-روایی جمع‌های قراردادی در داستان پردازی ۱۶۹
نسترن شهبازی، فاطمه طوبایی، فاطمه جمشیدی، احسان حمیدی‌زاده

* **پایان نامه / رساله:** نام خانوادگی، نام. (سال نشر). عنوان پایان نامه. پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری، نام دانشگاه.

* **مجموعه ها:** نام خانوادگی، نام؛ نام خانوادگی، نام و نام خانوادگی، نام. (نویسنده / نویسندگان). (سال نشر). «عنوان مقاله»، نام مجموعه مقالات، محل نشر: نام ناشر. (به قلم آی آر زر ۱۲).

* **پایگاه های اینترنتی:** نام خانوادگی، نام نویسنده. (آخرین تاریخ و زمان تجدید نظر در پایگاه اینترنتی). عنوان موضوع، نام و نشانی سایت اینترنتی (به قلم آی آر زر ۱۲).

References (Tims New Roman 13 Bold)

* **کتاب:** نام خانوادگی، حرف اول نام، نام خانوادگی، حرف اول نام و (and) نام خانوادگی، حرف اول نام. (سال نشر). نام کتاب. شماره ویرایش. محل نشر: ناشر. کتابی که نام مؤلف ندارد: نام کتاب. (سال نشر). شماره ویرایش. محل نشر: نام ناشر. کتابی که تألیف یک مؤسسه است: نام مؤسسه مؤلف. (سال نشر). نام کتاب. شماره ویرایش. محل نشر: نام ناشر. (Tims New Roman 11)

* **مقاله:** نام خانوادگی، حرف اول نام، نام خانوادگی، حرف اول نام و (and) نام خانوادگی، حرف اول نام. (سال نشر). «عنوان مقاله»، نام نشریه. دوره / سال (شماره نشریه). شماره صفحات مقاله از چپ به راست از کم به زیاد (Tims New Roman 11).

* **پایان نامه / رساله:** نام خانوادگی، حرف اول نام. (سال نشر). عنوان پایان نامه. پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری. نام دانشگاه. (Tims New Roman 11)

* **مجموعه ها:** نام خانوادگی، حرف اول نام؛ نام خانوادگی، حرف اول نام و نام خانوادگی، حرف اول نام. (نویسنده / نویسندگان). (سال نشر). «عنوان مقاله». نام مجموعه مقالات. محل نشر: نام ناشر. (Tims New Roman 11)

* **پایگاه های اینترنتی:** نام خانوادگی، حرف اول نام. (آخرین تاریخ و زمان تجدید نظر در پایگاه اینترنتی). عنوان موضوع، نام و نشانی سایت اینترنتی. (Tims New Roman 11)

- ترجمه لاتین منابع فارسی طبق فرمت منابع لاتین در انتهای منابع آورده شود و در ادامه منبع [In Persian] افزوده شود.

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری / پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته دانشگاه است / مقاله حاضر برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «.....» با حمایت دانشگاه / موسسه است. با قلم آی آر زر ۱۰ تنظیم شود.

- متن اصلی مقاله بین ۶۰۰۰ تا ۸۰۰۰ واژه باشد (تعداد واژه‌های چکیده و منابع جداگانه در نظر گرفته می‌شود).
- متن اصلی مقاله شامل: مقدمه، پیشینه پژوهش، روش، یافته‌ها، بحث و نتیجه‌گیری، تعارض منافع، سپاسگزاری، کد ارکید (ORCID)، منابع فارسی و لاتین (References) است.
- تیرهای داخل متن به قلم آی آر لوتوس ۱۴ تیره؛ متن فارسی مقاله به قلم آی آر زر ۱۳؛ منابع فارسی به قلم آی آر زر ۱۲؛ منابع لاتین به قلم Tims New Roman 11؛ و ترجمه لاتین منابع فارسی با درج [In Persian] در انتهای منبع به قلم Tims New Roman 11.
- عنوان تصویرها، جدول‌ها و نمودارها به قلم آی آر لوتوس ۱۱؛ و متن تصویرها، جدول‌ها و نمودارها به قلم آی آر لوتوس ۱۰ باشد.
- تعداد جدول‌های یک مقاله بیش‌تر از ۵ جدول نباشد. جدول‌ها متناسب با فرمت APA و اندازه ۱۰ تنظیم شوند.
- ارجاعات درون‌متن به صورت مستقیم: (نام‌خانوادگی نویسنده / نویسندگان، سال نشر: شماره صفحه)؛ به صورت غیرمستقیم: (نام خانوادگی نویسنده / نویسندگان، سال نشر: شماره صفحه)؛ و در صورت تکرار منبع (همان: شماره صفحه).
- تمامی اسامی خارجی (به‌جز عربی) در متن اصلی به فارسی آوانگاری شده، و در پاورقی به صورت: نام و نام خانوادگی (حرف اول بزرگ) درج شود.

- معادل اصطلاحات تخصصی در پاورقی با حروف کوچک بیاید.
- اگر از یک نویسنده در یک سال بیش از یک اثر منتشر شده باشد، این آثار با ذکر حروف الف، ب، و... یا a، b، و... پس از سال انتشار از هم متمایز شوند.
- به منابع غیرفارسی با همان زبان ارجاع شود.
- اگر کتاب بیش از سه نویسنده داشته باشد، پس از نام نخستین نویسنده، عبارت «و همکاران» نوشته شود. اثری که نام نویسنده ندارد، نام کتاب سرشناسه قرار گیرد. اثری که توسط مؤسسه یا سازمان فراهم آمده باشد، به نام مؤسسه یا سازمان ارجاع شود.
- قبل از فهرست Tims New Roman 11 (ORCID) ارائه شود.
- منابع فارسی با قلم آی آر زر ۱۲، منابع انگلیسی با قلم Tims New Roman 11، و منابع عربی به قلم بی بدر ۱۲ با ۱ سانتی‌متر هنینگ (Haning).

- فهرست منابع و مآخذ در پایان مقاله به ترتیب حروف الفبا و به صورت زیر تنظیم شود:

منابع و مآخذ فارسی به قلم آی آر لوتوس ۱۴ تیره

* **کتاب:** نام‌خانوادگی، نام؛ نام‌خانوادگی، نام و نام‌خانوادگی، نام. (نویسنده / نویسندگان). (سال نشر). نام کتاب. نام و نام خانوادگی افراد دخیل (مصحح، مترجم، ویراستار و...). شماره ویرایش. محل نشر: نام ناشر. کتابی که نام مؤلف ندارد: نام کتاب. (سال نشر). محل نشر: نام ناشر. کتابی که توسط مؤسسه فراهم آمده است: نام مؤسسه مؤلف. (سال نشر). نام کتاب. شماره ویرایش. محل نشر: نام ناشر (به قلم آی آر زر ۱۲).

* **مقاله:** نام‌خانوادگی، نام؛ نام‌خانوادگی، نام و نام‌خانوادگی، نام (نویسنده / نویسندگان). (سال نشر). «عنوان مقاله». نام نشریه، دوره / سال (شماره نشریه): شماره صفحات مقاله از راست به چپ کم به زیاد. درج doi (به قلم آی آر زر ۱۲).

شیوه‌نامه نگارش و چگونگی پذیرش مقاله

- مقاله باید حاصل پژوهش علمی در یکی از موضوعات مرتبط با زبان ادبی باشد.

- هیئت تحریریه در پذیرش، رد، و ویرایش مقاله‌ها آزاد است.

- تقدّم و تأخّر چاپ مقاله‌ها با بررسی و نظر هیئت تحریریه مشخص می‌شود.

- مسئولیت درستی مطالب مندرج در مقاله به عهده نویسنده است.
 - مقالات باید از طریق سامانه یکپارچه نشریات علمی (jrl.atu.ac.ir) ارسال شود.
 - در هر مقاله فاصله بین خطوط اسانتی متر، حاشیه از دو طرف ۴/۵، و حاشیه با پایین و بالای صفحه ۵ سانتی متر باشد. هر مقاله باید حداکثر در ۲۰ صفحه A4 (با قلم آی آر زر ۱۳) و بر پایه دستور خط مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی (www.persianacademy.ir) نگاشته شود.
 - نرم افزار مورد استفاده حتماً Microsoft Word 10 یا بالاتر باشد.
 - فاصله گذاری صفحات به صورت Multiple 0.9 باشد.
 - اولین پاراگراف بعد از هر تیتیر بدون تورفتگی باشد.
 - پاراگراف‌های بعدی ۰/۵ سانتیمتر تورفتگی داشته باشند.
 - پاورقی‌ها مطابق با قواعد APA باشند (نام خانوادگی، حرف اول نام).
 - اعداد درون متن با رسم الخط فارسی باشد.
 - از علامت ممیز (/) برای اعشار استفاده شود.
 - همه تیتیرها pt۱۲ از متن قبل و pt۰ از متن بعد فاصله داشته باشد.
 - چکیده باید در یک پاراگراف تنظیم شود بدون آنکه عناوین مجزایی داشته باشد. لازم است در آن زمینه مسئله (یک یا دو جمله)، هدف (یک جمله)، روش (در دو تا سه جمله و شامل طرح پژوهش، جامعه آماری، تعداد نمونه، روش نمونه‌گیری، مداخله، ابزار (نام کامل ابزار، نام سازنده و سال ساخت)، روش تحلیل داده‌ها (نام نرم‌افزار قید نشود)، نتایج (دو تا سه جمله و شامل یافته‌های اصلی بدون ذکر اعداد و ارقام) و نتیجه‌گیری (دو جمله) نوشته شود (متن چکیده روایتی است و ذکر عنوان و بخش‌بندی در آن مجاز نیست). تعداد کلمات چکیده بین ۱۵۰-۲۵۰ باشد. افعال به زمان گذشته باشند. به قلم آی آر زر ۱۱ حروف چینی شود.
 - در صفحه عنوان به ترتیب این موارد ذکر می‌شود: عنوان مقاله (قلم آی آر زر ۱۵ تیره)، نام نویسنده / نویسندگان (قلم آی آر کامپست ۱۲ تیره)، رتبه علمی و نام دانشگاه یا سازمان وابسته (قلم آی آر کامپست ۱۰)، چکیده (۱۵۰ تا ۲۵۰ واژه به قلم آی آر زر ۱۱)، کلیدواژه‌ها (۴-۷ واژه با ویرگول از یکدیگر جدا شوند به قلم آی آر لوتوس ۱۲).
- *اسم نویسنده مسئول ستاره‌دار شود و در پاورقی ایمیل نویسنده مسئول قید شود. اسامی به این شیوه تنظیم گردند:
- اعضای هیئت علمی: رتبه علمی (مربی، استادیار، دانشیار، استاد)، گروه (در صورت وجود)، دانشگاه، شهر، کشور.
 - دانشجویان: دانشجوی (کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکتری) رشته تحصیلی، دانشگاه، شهر، کشور.
 - افراد و محققان آزاد: مقطع تحصیلی (کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکتری) رشته تحصیلی، سازمان محل خدمت، شهر، کشور.
 - طلاب: سطح (۲،۳،۴)، حوزه علمی / مدرسه علمی، شهر، کشور.
 - افراد و محققان عضو سازمان / پژوهشکده: رتبه علمی (مربی، استادیار، دانشیار، استاد)، گروه (در صورت وجود)، مؤسسه، شهر، کشور.

پژوهش‌نامه زبان ادبی

فصلنامه پژوهش‌نامه زبان ادبی در پایگاه‌های زیر نمایه می‌شود:

www.srlst.com	پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)
www.sid.ir	پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)
www.magiran.com	پایگاه اطلاعات نشریات کشور
www.ensani.ir	پرتال جامع علوم انسانی
www.civilica.com	پایگاه سیویلیکا
www.noormags.ir	پایگاه مجلات تخصصی نور
Journals.atu.ac.ir	سامانه نشریات دانشگاه علامه طباطبائی
www.google.scholar.com	گوگل اسکالر

پس از پذیرش، حق چاپ مقاله برای پژوهش‌نامه زبان ادبی محفوظ است و نویسنده نمی‌تواند آن را به نشریه‌ای دیگر ارائه دهد.

مشاوران علمی این شماره:

د. زهرا ابوالحسنی چیمه؛ د. علی اصغر باباسالار؛ د. غفار برج‌ساز؛ د. حمید پولادی؛
د. محمدامیر جلالی؛ د. شهلا خلیل‌اللهی؛ د. یاسر دالوند؛ د. ساره زیرک؛ د.
علیرضا شعبانلو؛ د. سهیلا صلاحی‌مقدم؛ د. ارسلان گل‌فام؛ د. امید مجد؛ د. علیرضا
نبی‌لو؛ د. بتول واعظ.

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی تهران

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی

فصلنامه علمی

پژوهش نامه زبان ادبی

سال دوم، شماره ۶، تابستان ۱۴۰۳

صاحب امتیاز: دانشگاه علامه طباطبائی

مدیر مسئول: دکتر محمدامیر جلالی

سر دبیر: دکتر عباسعلی وفایی

دبیر تخصصی: دکتر مزده کمالی فرد

هیئت تحریریه:

استاد زبان‌های شرقی دانشگاه دولتی زبان‌شناسی مسکو	الکساندر ایوانوویچ پولیشوک
دانشیار زبان‌شناسی دانشگاه تهران	زهرا ابوالحسنی چیمه
دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی	محمود بشیری
استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بیرجند	محمد بهنام فر
استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی	اسماعیل تاج بخش
استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مطالعات بین‌المللی شانگهای	چن تونگ
استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه لرستان	علی حیدری
دانشیار زبان‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی	نگار داوری اردکانی
دانشیار زبان و ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	علیرضا شعبانلو
استاد زبان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی	رضامراد صحرائی
دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه الزهرا	سهیلا صلاحی مقدم
دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس	زهرا عباسی
دانشیار زبان‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی	مهین ناز میردهقان
استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی	عباسعلی وفایی

ویراستار فارسی: دکتر مزده کمالی فرد

ویراستار انگلیسی: دکتر مصطفی امیری

صفحه آرا: اسفندیار مرادی

نشانی: تهران، بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، خیابان علامه طباطبائی جنوبی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی

کد پستی: ۱۹۹۷۹۶۷۵۵۶

تلفکس: ۸۸۶۸۳۷۰۵

سامانه الکترونیکی: jrll.atu.ac.ir

شاپای چاپی: ۲۸۲۱-۰۹۳X

شاپای الکترونیکی: ۲۸۲۱-۰۹۴۸